

M5.657

FAJS

**ČERČIL
RUZVELT
STALJIN**

VOJNA BIBLIOTEKA

INOSTRANI PISCI

KNJIGA TRIDESET TREĆA

UREĐIVAČKI ODBOR

Rade BULAT, Sava DRLJEVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Mladen IKICA,
Vekoslav KOLB, Pero LALOVIĆ, Božo LAZAREVIĆ, Srećko MANOLA,
Stanislav PODBOJ (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA
•VOJNO DELO•
BEOGRAD
1962

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 115.652

FAJS

ČERČIL RUZVELT STALJIN

CENTRALNA
VOJNA
BIBLIOTEKA

1941. godine u poslovima i načinu
čitanja i pisanja u SFRJ
je dobio pravni status
članice Omladinske fronte

Naslov dela u originalu:

CHURCHILL ROOSEVELT STALIN

THE WAR THEY WAGED AND THE PEACE THEY SOUGHT
by HERBERT FEIS

*

Prevela sa engleskog
dr LJUBICA VUKOVIĆ

*

Copyright: 1957 by Princeton University Press
London: Oxford University Press

S A D R Ž A J

Napomene redakcije uz naše izdanje	9
Predgovor i zahvalnost autora	11

PRVI PERIOD

Do januara 1942: prinudna zajednica

1) Početak ratnog saveza	17
2) Britanija i Amerika podržavaju Sovjetski Savez	22
3) Ulaskom Amerike u rat savez postaje potpun	40
4) Načela kojima se rukovodio savez i sovjetske želje	47

DRUGI PERIOD

1942: godina glavnih strategijskih odluka i zaustavljanje Nemačke (severna Afrika i Staljingrad)

5) Utvrđivanje osnovne strategije: prvo Evropa ili Pacifik	65
6) Drugi front u 1942: invazija preko Lamanša ili severna Afrika	79
7) Veza sa Sovjetima: drugi front i sovjetske granice	94
8) Veza sa Sovjetima (nastavak): drugi front i sovjetske granice	103
9) Savez napreduje: pre i posle operacije „Torč“	124
10) Šta je imalo da dode posle operacije „Torč“ — drugi front u 1943?	142

TREĆI PERIOD

Od konferencije u Kasablanki, januara 1943, do napada na Siciliju u julu. Savez se održava i pored neslaganja u pogledu invazije preko Lamanša

11) Konferencija u Kasablanki: vojne odluke i bezuslovna predaja	157
12) Posle Kasablanke; opet sovjetska strana	170
13) Prvo razmatranje ratnih ciljeva: Idn u Vašingtonu marta 1943.	178
14) Proleće 1943: odluke konferencije „Trident“	187
15) Posle konferencije „Trident“: doba zategnutih odnosa i optuživanja	194

ČETVRTI PERIOD

Leto i jesen 1943: slom Italije i problemi koji su iz toga proistekli

16) Posle Sicilije: kvibeške odluke (konferencija „Kvadrant“), avgust 1943.	213
17) Aranžmani oko predaje Italije	222
18) Opet sovjetska strana: leto 1943.	239
19) Italija se pretvara u suborca	252
20) Privremeni sporazum o Italiji: jesen 1943.	260

PETI PERIOD

Do konferencije ministara inostranih poslova u Moskvi oktobra 1943; prvo povezano konsultovanje o političkim pitanjima

21) Političke nevolje: Poljska, Čehoslovačka i Balkan, jesen 1943.	271
22) Traženje političkih principa	291
23) Konferencija ministara inostranih poslova u Moskvi; pitanja u vezi s Nemačkom i druga pitanja evropske politike, oktobar 1943.	306
24) Moskovska konferencija; razgovori o vojnim pitanjima	314

SESTI PERIOD

Sastanci šefova država u Kairu i Teheranu novembra 1943. kad su u svojim odlukama bili jedan drugom najbliži

25) Do konferencije u Kairu i Teheranu novembra 1943.	331
26) Prva konferencija u Kairu i konferencija u Teheranu: pitanja Dalekog istoka	344
27) Konferencija u Teheranu i druga konferencija u Kairu: vojna pitanja	360
28) Teheran: politička načela i odluke	376

SEDMI PERIOD

Od Teherana do prelaska preko Lamanša, juna-jula 1944: i pored ozbiljnih razmirica oko Poljske, vojna saradnja se nastavlja

29) Ponovo Poljska i oblasti oko nje	393
30) Teškoće oko Poljske se nastavljaju	403
31) Od sastanka u Teheranu do operacije „Overlord“, jun 1944; izvrsna vojna saradnja u Evropi	417
32) Neizbežna pitanja u vezi s Francuskom	433

OSMI PERIOD

*Leto i jesen 1944; prelazak preko Lamanša dovršen;
uzgredna politička pitanja privlače pažnju saveznika*

33) Uzgredne političke teškoće u toku leta 1944.	447
34) Uzgredne političke teškoće u toku leta 1944 (nastavak)	456
35) Zamisao o podeli odgovornosti za kontrolu malih država srednje Evrope	465
36) Južna Francuska ili Italija i Jugoistok?	473
37) Treba li primeniti načelo bezuslovne predaje	482
38) Postupak prema Nemačkoj	493
39) Pokušaji da se postigne poljsko-sovjetski sporazum	514
40) Dalje o Poljskoj; varšavski ustanak	520

DEVETI PERIOD

*Od druge konferencije u Kvibeku, septembra 1944,
do konferencije u Dambarton Ouksu. Planovi
za okončanje rata i napori da se smisli
mir za posle rata*

41) Druga konferencija u Kvibeku — septembar 1944.	541
42) Pitanja u vezi sa konferencijom u Kvibeku	553
43) Južna i istočna Evropa se oslobođaju nacističkog zagr- ljaja: Finska, Rumunija, Bugarska	563
44) Južna i istočna Evropa se oslobođaju nacističkog zagr- ljaja: Mađarska, Jugoslavija, Grčka, Italija	576
45) Konferencija u Dambarton Ouksu — septembar 1944.	586

DESETI PERIOD

*Od Čerčilove posete Moskvi u oktobru 1944. do
konferencije u Jalti. Ratni politički sporazumi
i uskladivanje strategijskih programa*

46) Čerčil u Moskvi, oktobar 1944; evropska vojna i građanska pitanja	603
47) Čerčil u Moskvi: pokušaj da se postigne sporazum o Poljskoj	619
48) Čerčil u Moskvi: Sovjetski Savez se pridružuje ratu na Pacifiku	630
49) Dalje priznavanje Francuske	643
50) Pre Jalte: uskladivanje strategije na istočnim i zapadnim frontovima	655

JEDANAESTI PERIOD

Konferencije na Malti i u Jalti, februar 1945; postojani vojni sporazumi i nepostojani diplomatski kompromisi

51) Do Malte i Jalte; februar 1945.	669
52) Jalta: vojni razgovori, Evropa i Daleki istok	681

53) Jalta: tajni sporazumi o Dalekom istoku	692
54) Jalta: pitanje Poljske	710
55) Jalta: pitanja u vezi s Nemačkom	725
56) Jalta: manje evropske države	739
57) Jalta: Organizacija ujedinjenih nacija	752

DVANAESTI PERIOD

Posle Jalte. Savez slab i znutra ukoliko Sovjetski Savez proširuje svoju vlast

58) Posle Jalte: slabljenje saveza sa dobijanjem rata	765
59) Sovjeti se šire u istočnoj Evropi	770
60) Nepremostive teškoće oko Poljske	779

TRINAESTI PERIOD

Proleće 1945. Pobeda na domaku ali nepoverenje između Zapada i Sovjetskog Saveza ugrožava zajedničku stvar

61) Nemci nude predaju u Italiji. Iznenadujuće nepoverenje Sovjeta — mart-april 1945.	795
62) Truman nastavlja Ruzveltovu politiku	813
63) Velike strategijske odluke — proleće 1945; predaja Nemačke	819

ČETRNAESTI PERIOD

*Maj 1945. Rat dobiven. Sukob tri volje.
Mračni dani na pomolu*

64) Kako se odvijala politika prema Nemačkoj i Austriji posle Jalte	843
65) Opasan sukob oko Julijске Venecije	853
66) Pomučena pobeda. Evropa. Cerčil želi da zauzme čvrst stav prema Rusiji	862
67) Pomučena pobeda. Daleki istok	869
68) Gašenje želje da se pomogne obnova Sovjetskog Saveza	874
69) Ispitivanje mogućnosti da se saradnja sa Sovjetskim Savezom nastavi, maj 1945.	884
DODATAK: Beleška o postanku i prirodi takozvane Kerzonove linije	894
INDEKS	899—940

SKICE

1) Italija i susedna poprišta	224
2) Oblast o koju su se otimale Nemačka, Poljska i Sovjetski Savez	400
3) Geografska karta severozapadne Evrope	544

NAPOMENE UZ NAŠE IZDANJE

Već i sam naslov knjige ČERČIL—RUZVELT—STALJIN pobuđuje pažnju čitalaca koji se interesuju kako su problemi II svetskog rata rešavani na najvišem nivou. Fajsova knjiga zahvata događaje od nemačkog napada na SSSR 1941. godine, sa kratkim osvrtom na prethodna zbivanja, pa zaključno s kapitulacijom Nemačke.

Autor izlaže u svom delu s kakvim su se teškoćama rađale i sprovodile odluke o slamanju Hitlera i njegovih osovinskih i satelitskih partnera da bi se svetu obezbedio mir koji je svaki od trojice zamišljao na svoj način. On to izlaže tumačenjem osnovnih događaja, operacija i diplomatskih poteza koji su uslovljavali političke i vojne odluke. U delu se susrećemo s mnogobrojnim diskusijama, usmenim i pismenim, kroz koje su prolazili osnovni strategijski problemi, evropska i ostala teritorijalna pitanja, posleratno uređenje Nemačke, nagovestaji o upotrebi atomske bombe, ideja o stvaranju Organizacije Ujedinjenih nacija i zaključivanje mira. Posebno mesto u delu zauzimaju konferencije u Kasablanki, Moskvi, Teheranu, Kvibeku, Dambarton Oksu i Jalti na kojima su rešavana i najznačajnija pitanja. Glavna tema dela je uticaj politike na strategiju, pa i operativku, u uslovima veoma složenih odnosa među saveznicima. Autor zasniva svoja izlaganja na opsežnoj dokumentaciji.

Ozbiljan nedostatak knjige svakako je taj što je pisana pretežno na osnovu dokumenata sa Zapada i zapadnih pozicija, posebno SAD. U njoj ima i nekih netačnih i nenaučnih postavki i zaključaka što pokazuju i izlaganja o zbivanjima iz našeg narodnooslobodilačkog rata. Tako, na primer, pisac navodi da su se Nemci svirepo

svetili četničkim porodicama i simpatizerima, te su zato ovi morali da smanje svoju aktivnost, a „ponegde načine i sporazume s mesnim nemačkim i italijanskim komandan-dantima“.

Takva se izlaganja mogu tumačiti samo kao tenden-ciozna jer je već u toku rata bila opšte poznata izdajnička uloga četničke organizacije Draže Mihailovića kao i či-njenica da je borba protiv okupatora u Jugoslaviji po-krenuta i vođena jedino pod rukovodstvom naše Komu-nističke partije.

I pored slabosti i nedostataka koje smo istakli, ovo delo je, uzev u celini, doprinos vojnodiplomatskoj istoriji II svetskog rata i vredan prilog izučavanju ovog rata s političkog, vojnog, ekonomskog, tehničkog ili pravnog aspekta.

PREDGOVOR I ZAHVALNOST AUTORA

Odluka da napišem ovu knjigu potekla je iz želje da saznam šta se desilo i zašto. U izlaganje onog što sam otkrio uneo sam malo mašte a mnogo brižljivosti. Pri tome sam više voleo da se držim logičkog razvoja stvari nego da se koncentrišem na nekoliko krupnih dramatičnih događaja i činova. Pošto se prava stvarnost — ili istina, ako hoćete — ispoljava uticajem i ponašanjem tokom određenog vremena, možemo je zapaziti samo ako lagano pratimo tok značajnih detalja.

U ovom poslu pomogao mi je niz ljudi — kojima ovde želim da izrazim zahvalnost.

Uvaženi Ejveril Harimen (W. Averell Harriman) iskreno je podržao moje napore, u stvari, uzeo je učešća u postanku ove knjige. On mi je ljubazno dopustio da se poslužim materijalima koji se odnose na događaje što su se odigrali dok je on zauzimao razne položaje za vreme rata, naročito dok je bio ambasador u Sovjetskom Savezu, počev od oktobra 1943.

Američko Ministarstvo spoljnih poslova omogućilo mi je da koristim dokumente iz prethodnog razdoblja. U tome su mi pomogli mnogi saradnici Istoriskog odeljenja — između ostalih načelnik tog odeljenja, dr Bernard Nobl (Dr G. Bernard Noble) i šef Savetodavnog odseka dr Tejlor Parks (Dr E. Taylor Parks), naročito u pronalaženju i odabiranju materijala, i gospođica Doris Ostin, njegov pomoćnik, koja se s mnogo dobre volje odazivala mnogobrojnim zahtevima s moje strane. Zatim g. Čarls Peterson (Charles A. Patterson) iz Odeljenja za izdavanje materijala koji mi je učinio dragocene usluge svojim upućivanjem i neuporedivim poznavanjem građe,

i gospodica Meri Elen Miler (Mary Ellen Milar) iz Dokumentacije. Dr Roberts Kent Grinfield (Roberts Kent Greenfield), načelnik Istorijskog odeljenja Ministarstva vojnog ispunjavao je ljubazno sve moje molbe, ukoliko mu je to bilo moguće, i stavio mi na raspolaganje nekoliko glava tek konceptirane studije dr Haurda MakGo Smita (Howard McGaw Smith): „Ratovanje na Siciliji; predaja Italije“, jednog od tomova Istorije američke vojske u II svetskom ratu.

Dugujem zahvalnost Kongresnoj biblioteci koja mi je omogućila rad u svojim prostorijama i pomogla me u pripremnim istraživanjima, a posebno sam zahvalan g. Vilardu Vebu (Willard Webb), načelniku Odeljenja istorijske građe i njegovim pomoćnicima. Isto tako zahvalan sam Savetu za veze sa inostranstvom što mi je stavio na raspolaganje svoju biblioteku, osobito gospodici Rut Sevord (Ruth Savord), bibliotekaru, i njenim pomoćnicima.

Duboko su me zadužili: nekadašnji predsednik Hari Truman, što mi je dopustio da pregledam njegovu prepliku sa Čerčilom i Staljinom s proleća 1945. i profesor H. F. Heler (H. F. Heller) sa Kanzaskog univerziteta, što mi je u tom poslu pomogao. Zatim Alen Dals (Allen W. Dulles), šef Centralne obaveštajne službe, što mi je pozajmio rukopis jednog svog nedovršenog rada o tajnim pokušajima da se nemačke vojne jedinice u Italiji navedu na predaju u periodu mart—april 1945. Uvaženi Džordž Kenan (George Kennan) za dokumentaciju iz doba kad je bio savetnik američke ambasade u Moskvi za vreme rata i tumačenja nekih značajnijih epizoda. Dr Filip Mouzli (Philip E. Mosely) za lična obaveštenja koja su dopunila njegove značajne rade o pitanjima u vezi sa Evropskom savetodavnom komisijom iz vremena kad je u njoj učestvovao kao američki delegat, i profesor Artur Funk (Arthur F. Funk) sa Univerziteta u Floridi, što mi je dopustio da pročitam rukopis njegove studije o našim odnosima s francuskim disidentima.

Ostali koji su mi na ovaj ili onaj način pomogli u skupljanju materijala za ovu knjigu ili pripremama za njeno pisanje ili objavlјivanje jesu: uvaženi Din Acheson (Dean G. Acheson), profesor Filip Džesop (Philip C. Jessup), profesor Elting Morison, profesor Džon Hazard (John Hazard), dr Rudolf Vineker (Rudolph Winnacker), Din MakDžordž Bendi (Dean McGeorge Bundy), Artur Peidž (Arthur Page) i Harold Hvajtman (Harold P. Whitteman).

Tu su zatim oni koji su sa mnom delili fizičke napore i zamor: pre svega gospođa Arlin Van B. Prat (Arline Van B. Pratt) — stari saradnik iz doba kad sam pisao knjigu „Zbrka u Kini“ (*The China Tangle*) — čija je ozbiljna i obilata pomoć daleko prebacila granice koje nalaže kritičko ispitivanje rukopisa i čitanje štamparskih korektura; gospodica Florens Tomson (Florence E. Thompson), koja je strpljivo i savesno čitala mnogobrojne revizije knjige i prihvatala se da čuva materijale; gospodica Ketrin Oulishn (Catherine F. Oleson), gospodica Miriem Brouko (R. Miriam Brokaw) iz Prinsetonske univerzitet-ske štampe i gospodica Rut Forbesner (Ruth Forbesner) sa Kolumbijskog univerziteta. I, najzad, moja žena Rut Stenli-Braun Fajs (Ruth Stanley-Brown Feis) čija me je svesrdna podrška pratila kroz celu knjigu i koja je kad je delo bilo spremno za štampanje izradila indeks.

Zahvalan sam Rokfelerovoj zadužbini što mi je finansijski pomogla i Naučnom savetu Društvenih nauka Kolumbijskog univerziteta što je ceo poduhvat uzeo pod svoje okrilje.

Pomoć koju su mi ukazale ličnosti u državnoj službi ne sme se tumačiti kao znak zvanične podrške ili odobravanja, kao što se pomoć onih izvan državne službe ne sme smatrati kao da ta lica dele sa mnom odgovornost za sadržaj ovih stranica.

Jork, Mein

Herbert Fajs

PRVI PERIOD

DO JANUARA 1942: PRINUDNA ZAJEDNICA

- 1) Početak ratnog saveza
- 2) Britanija i Amerika podržavaju Sovjetski Savez
- 3) Ulaskom Amerike u rat savez postaje potpun
- 4) Načela kojima se rukovodio savez i sovjetske želje

1) POČETAK RATNOG SAVEZA

Pостоји извесна логичка повезаност у томе како се мирнодопски услови претварају у рат и утичу на вођење рата. А затим извесна повезаност у томе како ратни захтеви утичу на услове под којима се склапа мир. Тада је непрекидан. Ко прoučава мир и рат стиче утисак да се налази на броду што плови низводно дуж обале на којој прошlost стоји већито онаква каква је била, а онда се преко садањности nastavlja у будућност.

Моže се smatrati da je savez protiv Osovine potpuno i zvanično ostvaren kad je na Novu godinu 1942. u Vašingtonu potpisana Deklaracija Ујединjenih nacija. Jedan osvrt unazad, na прошlost, pokazaće nam, меđutim, šta je dovelo do tog догађаја.

Velika Britanija i Francuska ушле су septembra 1939. у рат против националсоцијалистичке Немачке posle понижавајућег напора да избегну то мучно искушење. One су биле ујасните Hitlerovim grubim rečima i насиљничким иступањем. Englezi су, међутим, били доста спори да осуде немачко понашање zbog neprijatnog osećanja da su kao učesnici u stvaranju versajskog mira možda i sami donekle odgovorni. Francuzi opet nisu могли да se oslobođe uspomena na stradanja iz prošlog rata i били су rasstrzani unutrašnjim nesuglasicama. Stoga су се i jedni i drugi дugo nadali да ће njihova дипломатија ili успети да se sporazume s Hitlerom, da ga nadmudri, или, на kraju, da ће pronaći неко rešenje kako bi ga obuzdala. Diplomatija je opet pokatkad помишљала, čak ako Hitler i поде dalje u svojoj agresiji, da ће ona biti upravljена

na istok i da će Sovjetski Savez, a ne oni, biti prvi napadnut.

Nacistička oružana sila krenula je na istok i ušla u Poljsku, ali zajedno sa Sovjetima. Velika Britanija i Francuska bile su poražene takvom nagradom za svoju raniju popustljivost. Osećanje da moraju braniti svoj istorijski položaj, svoje pravo da se o sebi staraju, nateralo ih je najzad da ostanu uz Poljsku i uđu u rat. Nacionalni ponos, pomešan sa nešto prezira, podržao je tu odluku. Ali, jedini priznat razlog bio je da Nemačka i njeni ortaci čine mir nepodnošljivim. Jedina jasna odluka na početku bila je da Nemačku treba slomiti, a i Italiju ako se ova pridruži Nemačkoj. Sve što se tražilo od ma kog eventualnog saveznika bilo je da nepokolebljivo učestvuje u tom velikom poduhvatu.

Drugi ratni ciljevi iskrslji su docnije. Neki od njih prihvaćeni su ne bi li se narodi koje je mučila uspomena na ishod I svetskog rata naveli da se bore u ovom. Drugi su proistekli iz želje za većom bezbednošću u slučaju budućih napada, ili za postizanjem veće moći i položaja, ili za ekonomskom dobiti. Bilo je ciljeva koji su zamišljeni kao sredstvo da se spreče budući ratovi ili da se svetu podari trajan mir. Svi ti ciljevi rođeni su u ratu. Oni su ponikli u ratnoj vrevi. I tako su, s jedne strane, bili potčinjeni vojnim potrebama, stvarnim ili izmišljenim, a sa druge, povremeno su služili vojnim ciljevima.

Sovjetski Savez je nateran u rat sa još manje volje od Velike Britanije i Francuske. Sovjetska diplomacija je u više ranijih prilika izjavljivala da želi da učestvuje u zajedničkim koracima za obuzdavanje Nemačke i Italije. Ali, zapadne evropske države nisu bile oduševljene da se s njom udruže. Tako stoji u jednom zapisu britanskog premijera Čemberlena (Chamberlain) od 26. marta 1939: „Moram priznati da gajim najdublje nepoverenje prema Rusiji. Ne verujem da bi uopšte bila u stanju da podrži uspešnu ofanzivu čak i kad bi bila voljna. Isto tako

nemam poverenja ni u njene pobude, za koje mi se čini da nemaju mnogo zajedničkog sa našim shvatanjima o slobodi, već da im je jedino stalo da sve ostale pritene¹⁾. One su se sem toga plašile posledica ako bi u vezi s tim komunističkim trupama bio dopušten pristup na Zapad.

Za to vreme Minhenški sporazum je omogućio Hitleru da raskomada Čehoslovačku, izlažući time Poljsku i Sovjetski Savez nemačkom napadu. Čak i posle zauzeća Praga, Čemberlen je nastojao i dalje da sačuva mir s Nemačkom. Svaka griža savesti ili strah koji su mogli mučiti sovjetske državnikе zbog pograđanja s Hitlerom iščezli su pred mogućnošću da se izbegne sukob i izvuče korist iz rata na zapadu. Pogodba je zaključena u avgustu 1939 — pakt o nenapadanju sa tajnim protokolom u kome je izvršena podela kontrole nad velikim delom istočne i srednje Evrope i sa trgovinskim ugovorom.²⁾ Sovjetska vlada je pohitala da potraži nagradu koja joj je pala u deo. Ubrzo je istočna Poljska prisajedinjena Sovjetskom Savezu; baltičke države, Estonija, Letonija i Litvanija, postepeno su podvrgnute sovjetskoj vojnoj kontroli; nezavisnost poslednje baltičke države, Finske, bila je ugrožena; pokrajina Besarabija povraćena je od Rumunije, kao i Bukovina i dunavska ostrva, a međunarodnoj kontroli nad Dunavskom deltom učinjen je kraj.

¹⁾ Keith Feiling: *The Life of Neville Chamberlain* (Život Nevila Čemberlena), str. 403.

²⁾ Glavna demarkaciona linija po kojoj je postignut sporazum protezala se od Baltičkog do Crnog mora. Na severu je Litvanija ostala izvan sovjetske sfere. Na jugu se demarkaciona linija završavala na mestu gde severni rukavac Dunavske delte utiče u Crno more, obrazujući južnu granicu Besarabije (koja je sačinjavala deo Rusije od 1812. do 1917., kad su je uzeli Rumuni). Dve vlade nisu uspele da se sporazuju o podeli sfera uticaja ili kontrole južno i jugozapadno od te linije i ta oblast je ubrzo potom postala jedan od glavnih uzroka trivenja između njih.

Sporazumom postignutim u amandmanima unetim u protokol 28. septembra 1939, Litvanija je dodeljena Sovjetskom Savezu, a demarkaciona linija za podelu Poljske je izmenjena. Kako je zamišljena podela Poljske videćemo iz kasnijeg izlaganja sovjetsko-poljskih odnosa. Videti str. 56/57.

U docnijim godinama Staljin je rado govorio da je čak i u trenutku kad je sklapao ovaj pakt sa Hitlerom znao da će kad-tad Sovjetski Savez imati da zarati s Nemačkom; da je u stvari glavna svrha njegovog strpljenja bila u tome da se na zapadu zaštiti izvesnim oblastima kao tamponom i da dobije u vremenu da bi izgradio sovjetsku oružanu silu. Ali, očigledno je da u to vreme ni on ni njegovi saradnici nisu mogli predvideti brzu i odlučnu pobedu Nemačke nad Francuskom u junu 1940, kao ni opasnost koja će se nadviti i nad samim Britanskim komonveltom (British Commonwealth). Možemo biti sigurni da sovjetski upravljači nisu predosećali da će za godinu dana Nemačka biti spremna da se okreće protiv njih. Nesumnjivo je da su oni činili sve da sačuvaju Hitlerovo dobro raspoloženje. Oni su se upinjali da ga zadovolje i pomagali nacističke ratne napore. Njihova propaganda ih je podržavala naočigled celog sveta. Oni su se starali da Nemačka dobija hranu i sirovine — premda je ruski narod bio prinuđen da se stegne — uprkos tome što Nemačka nije ispunila svoj deo obaveza.

Nedeljama pre no što će nemačka oklopna kola početi da jure preko ruskih granica, i američka i britanska vlada opominjale su Moskvu da Nemačka namerava da napadne. Sovjetska vlada je okretala glavu od tih netraženih proročanstava. Želja da izbegne rat s Nemačkom, ili bar da ga odloži, bila je do kraja jaka, što se vidi i iz načina na koji se Molotov, sovjetski ministar inostranih poslova, obraća nemačkom ambasadoru u Moskvi u razgovoru koji su vodili uoči samog napada (prema zapisu nemačkog ambasadora):

„Ima više znakova“, počinje Molotov ljubazno ublažavajući stvari, „koji govore da je nemačka vlada nezadovoljna sovjetskom. Čak se pronose glasovi da predstoji neposredni rat između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Ti glasovi oslanjaju se na to što Nemačka uopšte nije reagovala na TASS-ov izveštaj od 13. juna, što on u Nemačkoj nije čak ni objavljen. Sovjetska vlada nije u stanju da razume razloge nemačkog nezadovoljstva. Ako je jugo-

slovensko pitanje dalo u svoje vreme povoda tom nezadovoljstvu, on — Molotov — smatra da je u svojim ranijim saopštenjima prečistio to pitanje, koje je uostalom stvar prošlosti. On bi bio zahvalan kad bih mu ja mogao reći šta je dovelo do današnje situacije u nemačko-sovjetsko-ruskim odnosima.“³⁾

Molotov je mogao i puziti i režati. Udar se ipak sručio. Sovjetski Savez se našao u borbi za opstanak.

³⁾ *Nazi-Soviet Relations 1939—1941* (Nacističko-sovjetski odnosi), publikacija Ministarstva inostranih poslova SAD, str. 355.

2) BRITANIJA I AMERIKA PODRŽAVAJU SOVJETSKI SAVEZ

Britanska i američka vlada odlučile su da pređu preko onog što je bilo i priteknu u pomoć. Za Veliku Britaniju to je značilo pitanje samoodržanja. Za Sjedinjene Države značilo je dosledan nastavak tadanje politike pomaganja svih zemalja koje se bore protiv Osovine svim sredstvima sem ratom.

Početkom aprila 1941. Čerčil (Churchill) je bio gotovo siguran da će Nemačka zapretiti Sovjetskom Savezu čak ako ga i ne napadne. Stoga je obnovio svoje napore da postigne neku vrstu radnog sporazuma sa Kremljom. Idn (Eden) je pokušao da opipa puls Majskom, sovjetskom ambasadoru u Londonu. Majski se izvukao, odgovorivši samo da sovjetska vlada ne priprema nikakav novi sporazum sa nemačkom vladom i da nije zabrinuta zbog toga što nacisti koncentrišu vojsku.*). Čerčil je prešao preko tog odgovora. On je rekao Majskom da će, u slučaju da Nemačka napadne, Britanija biti spremna da na razne načine pomogne Sovjetima u njihovoj odbrani. Majski je na to odgovorio da će takva pomoć biti još bolje primljena ako Britanija prethodno prizna sovjetsko pripajanje baltičkih država.

I pored ovakvog ravnodušnog odbijanja, Čerčil je bio čvrsto rešen da ponudi pomoć čim Nemci krenu na Ruse. On je 15. juna 1941. uputio lični poziv Ruzveltu (Roosevelt) da učini to isto. Na osnovu svih izvora oba-

*) O iznenadenju sovjetskih trupa u zoru 22. juna 1941, vidi: *Vojne memoare* od Guderijana, str. 182, i *Na zapadnom pravcu* od Jerjomenka, str. 13, oba izdanja „Vojnog dela“. — Prim. red.

veštenja, rekao je predsedniku Ruzveltu da njemu izgleda da se u najskorije vreme spremi veliki napad na Rusiju. „Ako dođe do tog novog rata, mi ćemo, razume se, pružiti Rusima svaku podršku i pomoći koju možemo, držeći se načela da je Hitler neprijatelj koga treba savladati. Ja u toj stvari ne očekujem nikakvu klasnopolitičku reakciju ovde, i nadam se da ni vama nemačko-sovjetski sukob neće stvoriti nikakvu nepriliku“.⁴⁾

U američkom Ministarstvu inostranih poslova (State Department) želju da se pritekne u pomoći Rusiji kočilo je ozlojeđenje. Grubost kojom je Sovjetski Savez, dok je bio u doslugu sa Nemačkom, tražio neophodni ratni materijal od nas, kao da mu on s pravom pripada, delovala je uvredljivo, dok je njegova gramzivost za osvajanjem teritorija izazvala uzbunu. Prema tome, američko Ministarstvo inostranih poslova, ostavljeno samo sebi, čak i posle nemačkog napada ne bi učinilo ništa više sem što bi donekle ublažilo ograničenja u pogledu američkog izvoza u Sovjetski Savez. Međutim, predsednik Ruzvelt, žečeći usrdno da učini nešto više od toga, pošao je korak napred ne bi li se poravnao sa Čerčilom.⁵⁾ Vajnantu (Winant), našem ambasadoru u Velikoj Britaniji, koji se tada nalazio u Vašingtonu, naloženo je da to saopšti premijeru Čerčilu. On je pohitao natrag u Englesku i 20. juna zatekao u Čekersu Čerčila, Idna i ser Staforda

⁴⁾ Winston S. Churchill: *The Grand Alliance* (Velika alijansa), Boston, Houghton Mifflin Co., 1950, str. 369.

⁵⁾ Ministar inostranih poslova (State Secretary), Kordel Hal (Cordell Hull), bio je isto tako spremjan na to. Kao što u svojim *Memoarima* (glava 70) iznosi, nalazio se kod kuće bolestan kad je stigla vest da je Nemačka upala u Sovjetski Savez. On je smesta telefonirao predsedniku i Samner Velsu (Sumner Welles) rekvazi im: „Moramo Rusiju pružiti svu mogućnu pomoći“. A potom, za sledeće dane dok se oporavlja u Vajt Salfer Springsu, navodi ovo: „... Bio sam u stalnoj vezi sa predsednikom i Velsom navaljujući da Rusiji što je moguće ubedljivije kažemo da ćemo je pomoći koliko god možemo“. Str. 967 i 973. Ovi i sledeći citati iz knjige *The Memoirs of Cordell Hull*, izdavač Valter Džonson, Njujork, The Macmillan Co., 1942, uzeti su sa odobrenjem izdavača.

Kripsa (Sir Stafford Cripps), britanskog ambasadora u Sovjetskom Savezu. Ubeđen da napad samo što nije počeo, Čerčil je bio zauzet pisanjem izjave koju će pročitati preko radija. Kao što je docnije sam rekao: „Američki ambasador, koji je proveo kraj nedelje kod mene kao gost, doneo mi je predsednikov odgovor na moju poruku. Predsednik je obećavao da će, ako Nemci napadnu Rusiju, smesta javno podržati svaku izjavu britanskog premijera kojom ovaj bude pozdravio Rusiju kao saveznika“.⁶⁾

Čerčil je docnije objasnio da ni jednog časa nije sumnjaо u čemu se sastoji britanska dužnost i kakva treba da je britanska politika. Kad ga je njegov lični sekretar, Kolvil (Colville), upitao zar se, udružujući se sa Rusima, ne „klanja u Domu Rimonovu“⁷⁾, odgovorio je: „Ni najmanje. Ja imam samo jedan cilj, da uništим Hitlera, i time je moj život veoma uprošćen. Kad bi Hitler osvojio pakao, ja bih u Donjem domu u najmanju ruku blagonaklono govorio o davolu“.⁷⁾

U svom govoru preko radija, u noći 22. juna, Čerčil je između ostalog rekao: „Mi imamo samo jedan cilj i jednu jedinu, neopozivu, nameru. Mi smo rešili da uništimo Hitlera i iskorenimo do istrage nacistički režim. Od toga nas ništa neće odvratiti — ništa. Mi nikad nećemo pregovarati, nikad se nećemo pogodačati sa Hitlerom, niti sa bilo kim iz njegove bande... Svaki čovek i svaka država koji se budu borili protiv nacizma imaće našu pomoć... Prema tome, mi ćemo pomoći koliko god možemo Rusiju i ruski narod. Pozvaćemo sve prijatelje i saveznike u svim delovima sveta da prihvate isti pravac i da ga se drže, kao što ćemo ga se i mi držati verno i nepokolebljivo do kraja...“⁸⁾

⁶⁾ *The Grand Alliance*, str. 369.

⁷⁾ „Pokloniti se u Domu Rimonovu“ znači žrtvovati svoja načela radi saglašavanja s nečim (Stari zavet II knjiga o carevima, gl. 5/18). — Prim. prev.

⁷⁾ *Ibid*, str. 370.

⁸⁾ *Ibid*, str. 372.

Eto, kako priroda neprijatelja određuje ne samo kako će se voditi rat već i ono što će doći posle njega. Mir se podešava prema greškama Hitlera i Musolinija i strahu koji su oni izazvali. I tako zlokobni uticaj ljudi kao što su bili oni živi mnogo duže od njih samih.

Izvesne delove Čerčilovog govora na radiju donela je *Pravda*. Ali se sovjetska vlada nije žurila da odgovori. Stoga je 7. jula premijer Čerčil ponovo uzeo inicijativu. On je uputio Staljinu poruku u kojoj je rekao da će Britanija ovog puta učiniti sve što joj vreme, njen geografski položaj i njena sredstva dopuštaju da pomogne Rusiji. Sem toga, prihvatio je sa gotovošću vojnu misiju koju su Rusi želeli da pošalju radi usklajivanja budućih planova. Staljin je počeo da razgovara sa Kripsom o odredbama dva eventualno anglo-sovjetska sporazuma. Jedan je trebalo da bude obećanje o uzajamnoj pomoći i obaveza da se neće sklapati posebno primirje ni mir; ovaj sporazum je ostvaren i Molotov i Krips su ga potpisali 12. jula. Drugi se odnosio na politička pitanja i taj je ostao otvoren.

Nedelju dana posle ovog proširenja saveza Čerčil stari protivnik boljševizma, primio je prvu ličnu poruku od Staljina. Od Britanije se želelo, pre svega, da stvari drugi borbeni front u Evropi — u severnoj Francuskoj i na Arktiku. Staljin je smatrao da je upravo čas za taj poduhvat jer su sve Hitlerove vojne snage zauzete na istoku. Čerčil je odmah odgovorio da će Velika Britanija pokušati sve vojne operacije koje leže u njenoj moći. Ali je istom prilikom izložio probleme koji se nameću usled njenih ograničenih sredstava i geografskog položaja: oni, rekao je, po mišljenju britanskih načelnika generalštabova (British Chiefs of Staff) isključuju u tom trenutku svaku pomicao o nekom uspešnom poduhvatu većih razmera na zapadu. Podsetio je Staljina da se Velika Britanija bori sama već preko godinu dana i da su u borbama na domaćem tlu i na Srednjem istoku angažovane sve raspoložive kopnene i vazduhoplovne snage, dok rat na Atlantiku i kretanje konvoja angažuju sve britanske po-

morske snage. Prema tome, zaključio je, jedina nova operacija koju bi Britanci mogli bez odlaganja da preduzmu jeste napad iz vazduha i s mora na nemačko brodovlje na severu.

Oni su istovremeno nastojali da Sovjetskom Savezu pošalju što veći broj aviona, odričući se nekih sopstvenih potreba i upućujući tamo neke od onih koje su njima slale Sjedinjene Države. Sem toga, počeli su da ulaze najveći napor da bi Sovjetski Savez snabdeli raznim proizvodima koji su mu bili hitno potrebni: obućom i sirovinama kao što su guma, kalaj i vuna.

Vojne potrebe bile su iznad svega u tom času. Ako bi Rusija podlegla dok se Sjedinjene Države još kolebaju, Britansko carstvo bi se teško moglo nadati da će izdržati. U Londonu su smatrali da nije trenutak da se postavljaju pitanja niti da se ističu uslovi. Bez obzira na kasnije neveruje koje je sovjetska pobeda mogla sobom doneti, sve je to bilo bledo pred velikim opasnostima koje su još uvek lebdele nad Britanijom — smrću iz vazduha, izglađenelošću, invazijom, a možda i raspadom celog njenog carstva.

Sjedinjene Države se nisu nalazile pred takvim strahovitim izgledima. Stoga je američka vlada dala sebi vremena da razmotri u kojoj meri i pod kakvim uslovima može ispuniti predsednikovo obećanje da će pomoći sovjetski otpor. Čak i pored želje i spremnosti da se ponesu sa domaćom opozicijom, pitanje nije bilo prosto.

U to vreme — jun-jul 1941 — Sjedinjene Države su već prihvatile stvar za koju se borila Britanija (a time i stvar malih protivnika Osvinje: borbenih grupa Francuske, Holandije, Belgije, Grčke, Jugoslavije i Poljske). One su se obavezale da pomognu njihove napore, ne samo u Ujedinjenom Kraljevstvu i na moru, već na udaljenim ratištima kao što je Srednji istok. U tu svrhu oružje koje smo proizvodili imalo je da stigne svuda gde je bilo potrebno. Da bi to bilo moguće, američka vlada je patrolirala putevima kojima su isle isporuke, izlažući se svako-

dnevno opasnosti da upadne u stvarnu borbu. Američke trupe preuzele su od Britanaca kontrolnu stanicu u severnom Atlantiku, Island. Zatim, rađeni su planovi da se prošire operacije naših konvoja i da se od Kongresa zatraži da dopusti američkim trgovačkim brodovima da ulaze u borbene zone. Ali je u to vreme Ruzvelt bio neodlučan u pogledu takvih dalekosežnih mera, iako su mu njegovi vojni savetnici govorili da su one neophodne da bi se spasla Britanija. Opozicija od strane naroda prema koracima koji bi nas još verovatnije uvukli u stvaran sukob bila je jaka.

Istovremeno američka vlada se trudila da ubedljavnjem i pritiskom obeshrabri svako dalje vojno napredovanje Japana. Ministar inostranih poslova Hal i japanski ambasador u Vašingtonu, Nomura, započeli su u periodu april-maj razgovore o tome kako da se ublaži sve veća zategnutost; Hal, bez mnogo nade ali ipak u želji da se otkrivanje karata odloži za što docnije. Sva nastojanja da se postigne neki sporazum nisu, međutim, dotada imala nikakvog uspeha, a u junu su se pojavili novi ozbiljni znaci koji su opominjali da Japan namerava da započne svoj sledeći prodor na jug. Ovu opasnost na Pacifiku imali su stalno na umu predsednik i njegovi savetnici dok su premisljali kojom brzinom i u kom obimu da se pridruže anglo-sovjetskom savezu.

I pored ovih pretnji sa Pacifika, za američku odluku bila je presudna jedna strašna misao, a to je da će se, ako Rusija bude brzo i potpuno pobedena, Velika Britanija, a uskoro i Sjedinjene Države, naći pred još jačim i samopouzdanim napadima. Prvi zvanični koraci do kojih je ta misao dovela zasnivali su se na očekivanju da će ruski otpor verovatno biti kratkog veka i da taj kratki rok treba iskoristiti što je moguće bolje za predstojeću borbu.⁹⁾

⁹⁾ Saveti u tom smislu najbolje se vide iz memoranduma koje su predsedniku upućivali njegovi ministri rata i mornarice;

Predsednik je istupao oprezno i zaobilazno. Pustio je da mu vršilac dužnosti ministra inostranih poslova, Samner Vels (23. juna, sutradan pošto su Nemci upali u Rusiju), raskrči put. Štampi je rečeno: „Po mišljenju ove vlade, prema tome, svaka odbrana od hitlerizma, svako udruživanje snaga protiv hitlerizma, bilo iz kog izvora te snage poticale, ubrzaće eventualan pad današnjih nemackih vođa, a time doprineti našoj odbrani i bezbednosti“. Sledećeg dana predsednik je bio malo određeniji, kako u delima tako i u rečima, ali samo malo. Sovjetski dolarski fondovi u Sjedinjenim Državama odmrznuti su i time stavljeni na raspolaganje sovjetskoj vlasti za kupovinu oružja. Predsednik je na svojoj konferenciji za štampu, rekavši da je spreman da pomogne Rusiji, dodao da ne zna šta Rusima treba — što je u stvari bio poziv sovjetskoj vlasti da izjavi šta joj je najpotrebnije. Kad su novinari pokušali da ga uvuku u razgovor o pojedinstima onog što mi nameravamo da preduzmemo, on se izmigoljio njihovoj radoznalosti. Tako, kad su ga upitali: „Je li odbrana Rusije odbrana Sjedinjenih Država?“, predsednik je predložio da taj što pita postavi drukčije

ovi opet, sa svoje strane sledovali su savetima svojih stručnih saradnika. Uzmimo, na primer, Stimsonov prvi memorandum od 23. juna, gde se uglavnom kaže:

1. Da nemacki postupak izgleda gotovo kao delo providenja.
2. Da će Nemci biti sasvim zauzeti oko savlađivanja Sovjetskog Saveza najmanje mesec dana, a možda čak i do tri meseca.
3. Da to vreme treba iskoristiti da se na atlantskom poprištu preduzmu najenergičnije mere.

„Ovim poslednjim otkrivanjem nacističkih ambicija i pritvornosti, otvorena su široko vrata Vama (predsedniku) da doveđete neposredno do pobeđe u bici u severnom Atlantiku i odbrane našu hemisferu u južnom Atlantiku...“

Ministar mornarice Noks (Knox) u jednom pismu upućenom istog dana predsedniku, kaže: „Po mom najdubljem uбеђењу, Hitleru će biti potrebno negde od šest nedelja do dva meseca da očisti Rusiju. Meni se čini da ne smemo propustiti ta tri meseca a da odlučno ne istupimo — što pre tim bolje.“

pitanje, recimo: „Koliko je godina Ani?”¹⁰⁾ A zatim, dva dana docnije, 26. juna, Bela kuća je preko Velsa izjavila da se Zakon o neutralnosti neće primenjivati u slučaju Sovjetskog Saveza. To je značilo da ćemo moći da ga snabdevamo ratnim materijalom i da će američke isporuke i dalje moći da ulaze u ruske luke, naročito Vladivostok.

U toku sledećih petnaest dana sovjetska vlada je podnela spiskove i nama i Velikoj Britaniji o svojim najhitnjim potrebama. One su bile ogromne.¹¹⁾ Dok su one proučavane, 12. jula, kao što smo već rekli, britanska i sovjetska vlada potpisale su obećanje o uzajamnoj pomoći i o tome da će ići do kraja zajedno. Sledеćeg dana, 13. jula, dok su borbe na istočnom frontu ulazile u svoju treću nedelju, Hari Hopkins (Harry Hopkins) je otputovao u Englesku da sa Čerčilom i njegovim savetnicima pretrese pitanje snabdevanja i strategije.

U Londonu je Hopkins naišao na zračak nade da će sovjetske vojne snage biti u stanju da izdrže do zime. Čerčila je iznenadilo što Staljin, iako je navaljivao na Veliku Britaniju da uloži veći vojni napor, nije pokazivao da mu je očajnički stalo do pomoći; da mu je izgleda bilo stalo više svega do toga da razgovara o granicama i sferama uticaja posle rata. O tome će docnije biti više reči.

Tih istih dana Ruzvelt je preduzeo odlučne korake da dođe do oružja za Ruse koji su sada u ratu. On je stao da izdaje neuobičajena naređenja svojim upravnim organima kao, recimo, 21. jula, kad je naložio da se ruski zahtevi smesta pregledaju i da mu se za četrdeset osam časova podnese spisak onog što se može i što treba odmah poslati. Vodio je računa da se po njegovim nalozima i postupi. I pored protivljenja u vojsci i mornarici i ustezanja u Mi-

¹⁰⁾ *The New York Times*, 25. jun, 1941.

¹¹⁾ 8. jula 1941. sovjetski ambasador u Vašingtonu, Umanski, podneo je program zahteva za koje su razna američka ministarstva našla da su zgranjavajuće veliki, iznoseći ukupno gotovo dve milijarde dolara i obuhvatajući i takve stavove kao što su 3000 aviona lovaca i 3000 bombardera.

nistarstvu inostranih poslova, progurao je svoj prvi spisak zahvaljujući nalozima, koji su bili prave zapovesti, upućivanim onima što su ga podržavali u njegovim naporima. Sovjetska i britanska vlada bile su obaveštene o ovom naročitom naporu — a Hopkins u Londonu je mogao računati da će se s tim i nastaviti.

Zbog neizvesnosti šta će se na istočnom frontu dogoditi, Hopkinsu je bilo teško da svoje razgovore sa Englezima o planovima operacija na Atlantiku i na Srednjem istoku okonča nekim određenim zaključkom. Stoga je od jednom odlučio da pohita iz Londona u Moskvu kako bi saznao nešto više o ruskim izgledima i potrebama. 25. jula pisao je predsedniku: „Imam osećanje da treba učiniti sve što se može da bismo obezbedili da Rusi održe stalan front, čak ako i budu tučeni u borbi koja im trenutno predstoji. Ako se na Staljinu uopšte može uticati u ovo kritično vreme, mislim da bi se isplatilo to pokušati uspostavljanjem neposredne veze s vaše strane preko jednog ličnog izaslanika.“¹²⁾ Predsednik ga je odmah ovlastio da ide u Moskvu i odnese ličnu poruku Staljinu kojom se potvrđuje naša spremnost da priteknemo Rusiji u pomoć. Kao ni Čerčil, ni Ruzvelt u tom času nije pomisljao da ma šta traži za uzvrat, sem da Rusi produže da se bore.

1941

Hopkins je stigao u Moskvu 30. jula, istog dana kad su Sovjeti i poljska vlada u izgnanstvu potpisali ugovor, još jedan ugovor o savezu. U svom prvom razgovoru sa Staljinom Hopkins je podvukao u čemu se sastoji njegova misija: „Saopštio sam mu [Staljinu] predsednikovo uverenje da je danas najvažnija stvar na svetu tući Hitlera i hitlerizam. Naročito sam mu predocio rešenost predsednika i naše vlade da Sovjetskom Savezu pruže svu mo-

¹²⁾ Robert E. Sherwood: *Roosevelt and Hopkins: an Intimate History*, Njujork, Harper & Brothers, 1950, str. 318 (kod nas prevedeno i izdato pod naslovom: Servud, *Ratne tajne Bele kuće*, 1952; Zagreb).

guénu pomoć u najskorijem vremenu.¹³⁾ Staljin je naravno bio zadovoljan tom izjavom, posle čega ga je Hopkins pozvao da kaže šta Rusiji najviše treba od Sjedinjenih Država odmah, a šta za dugotrajan rat.

U njihovom drugom razgovoru (31. jula) Staljin je kao odgovor na Hopkinsovnu napomenu da bi predsednik veoma želeo da čuje njegovu ličnu ocenu i analizu rata između Nemačke i Rusije, opisao celu vojnu situaciju i izglede. Kao što je Hopkins izvestio predsednika, Staljin je u više mahova ponovio da ne potcenjuje nemačku vojsku — njihova organizacija je izvrsna i oni imaju velike zalihe u hrani, ljudstvu i materijalu, i dovoljno goriva za zimsku vojnu. Ali „on [Staljin] je izrazio čvrsto uverenje da će se u toku zimskih meseci linija fronta nalaziti ispred Moskve, Kijeva i Lenjingrada — verovatno ne dalje od 100 kilometara od mesta gde je danas“. Staljin je gotovo siguran da će sovjetske vojne jedinice biti u stanju da se odupiru Nemcima dok ne zazimi. Kako će se, međutim, razvijati borba posle toga, „zavisće u velikoj meri“ — rekao je on — „od toga hoće li naproleće biti u mogućnosti da stupe u borbu dovoljno opremljeni, naročito sa dovoljno aviona, tenkova i protivavionskih topova.“ Pre no što se razgovor završio rekao je Hopkinsu, kako je ovaj referisao predsedniku:

„...da veruje da ćemo se jednog dana i mi [Sjedinjene Države] neizbežno uhvatiti u koštar sa Hitlerom na nekom bojnom polju. Nemačka sila je tolika da čak ako se Rusija i odbrani, teško da će udruženoj Britaniji i Rusiji poći za rukom da slome nemačku vojnu mašinu. Jedina stvar koja može pobediti Hitlera, kazao je on, i to možda bez ijednog ispaljenog metka, bila bi objava da će Sjedinjene Države zaratiti sa Nemačkom.“

„Staljin je rekao da smatra da će rat biti surov, a verovatno i dug; da ako mi uđemo u rat, veruje da će američki narod tražiti da se njegove vojne jedinice sudare sa nemačkim trupama, i da želi da kažem predsedniku da

¹³⁾ *Ibid*, str. 327—330.

će američke trupe pod potpunim zapovedništvom američke vojske biti lepo primljene na bilo kom delu ruskog fronta.”¹⁴⁾

Hopkins je rekao Staljinu da su i američka i britanska vlada voljne da učine sve što leži u njihovoј moći da bi u sledećim kritičnim nedeljama snabdele Rusiju. Ali je istakao da se u tom vremenu može poslati samo ono što već postoji i da Staljin mora shvatiti da možda čak ni to neće uspeti da stigne u borbene linije pre no što otpočne nevreme. On je navaljivao da se počne sa razgovorima o planovima za dugotrajni rat, jer američka i britanska vlada moraju uzeti u obzir sve zahteve; i da one neće biti raspoložene da šalju teško oružje „dok se ne održi sastanak naše tri vlade na kome bi se temeljno i zajednički razmotrili relativni strategijski interesi svakog fronta, kao i interesi svake od naših zemalja.“ Staljin je odgovorio da se potpuno slaže s takvim sastankom.

Hopkins je bio oduševljen tim razgovorima. Njemu se dopala Staljinova smela i oštromna neposrednost i njegova čvrstina u odlučivanju. Bio je pod utiskom ruskog ubeđenja da će borbu nastaviti, što se video iz sadržine sovjetskih zahteva. O tome je 1. avgusta ukratko obavestio predsednika: „Imam mnogo poverenja u ovaj front... Ovde vlada nepokolebljiva rešenost da se pobedi.“ Pišući docnije o Hopkinsovoj poseti Moskvi, Robert Šervud (Robert Sherwood) ju je nazvao „... prekretnicom u ratnim odnosima između Britanije i Sjedinjenih Država sa Sovjetskim Savezom.“ Ja mislim da je ona pre značila „tačku sa koje nema povratka“. Hopkinsovi izveštaji u kojima se ogledalo Staljinovo nepokolebljivo pouzdanje i prenosila Staljinova topla priznanja Ruzveltu i Amerikancima, postavili su čvrstu osnovu jednoj i inače jakoj naklonosti. Američka vlada, koja je dotada odgovarala na sovjetske zahteve ne uzimajući na sebe nikakvu obavezu,

¹⁴⁾ *Ibid*, str. 339, 342—43.

pristala je 2. avgusta da se zvanično obaveže. Takva obaveza ušla je u izmenu nota sa sovjetskom vladom gde stoji: „...da je vlada Sjedinjenih Država odlučila da pruži svaku izvodljivu ekonomsku pomoć kojom bi se ojačao Sovjetski Savez u borbi protiv oružane agresije.“

Hopkins se žurno vratio iz Moskve u Englesku da bi stigao na vreme da se sa Čerčilom ukrca na ratni brod koji je imao da ih odnese na sastanak sa Ruzveltom kraj njufaundlendske obale. Do vremena kad su oni razgovarali (od 9. do 12. avgusta 1941) sovjetski otpor je trajao šest nedelja. Oba čoveka imala su pred sobom Hopkinsov ubedljiv izveštaj da će taj otpor izdržati do zime i da će zima pružiti Sovjetskom Savezu priliku da reorganizuje svoje oružane snage, učvrsti odbrambene položaje, dovrši premeštanje ratne industrije, poveća proizvodnju oružja i poboljša opremu borbenih jedinica. Staljin je već ranije izrazio nadu da će se Britanci bez odlaganja iskrcati u Zapadnoj Evropi. Čerčil mu je rekao da se to ne može učiniti. To je verovatno povećalo potrebu da se sovjetskoj vlasti objasni da su britanska i američka pomoć namenjene na dug rok, a ne samo za kritični čas. Ruzvelt i Čerčil su na sastanku u zalivu Ardjenšija (Argentina) odlučili (po jednoj Hopkinsovoj zamisli) da u Moskvu pošalju zajedničku misiju koja će temeljno pretresti trajan program pošiljki i materijala za sovjetske trupe. U tom smislu poslali su predlog Staljinu.

Staljin je taj predlog lepo primio. Čerčil je kazao Ruzveltu da će poslati lorda Biverbruksa (Beaverbrook). Bilo je prirodno da se Hopkins (koji je u to vreme dobio nadzor nad isporukama ratnog materijala) vrati u Moskvu, ali mu zdravlje to nije dopuštalo. Predsednik je onda odlučio da pošalje V. Ejverila Harimena (W. Averell Harriman) koji je tada radio na vojnoj pomoći u Londonu. U to vreme Harimen je bio u vrlo srdačnim odnosima sa Čerčilom, kao i sa mnogim višim članovima britan-

³ Čerčil — Ruzvelt — Staljin

skih vojnih organizacija i organizacija za snabdevanje, i imao je mnogo iskustva u iznalaženju načina kako da se pomoći ukaže.

Kad se vratio iz Ardenšije u Vašington, predsednik se odmah zauzeo da misiji za pomoći koja će ići u Moskvu omogući da zadovolji sovjetske zahteve. Njegov stav se može videti iz pisma koje je uputio ministru Stimsonu 30. avgusta: „Držim da je od najvećeg značaja za bezbednost i sigurnost Amerike da se Rusiji pruži svaka razumna pomoći u ratnom materijalu, i to ne samo sada, već i sve dok se bude uspešno borila protiv sila Osovine. Ubeđen sam da će dalekosežne i vrlo široke obaveze ove vrste prema Rusiji morati da uzmu na sebe Velika Britanija i Sjedinjene Države na predloženoj konferenciji.“¹⁵⁾ Istovremeno, predsednik je tražio da mu se dâ procena ukupnog proizvodnog kapaciteta najvažnijih predmeta koji su neophodni za postizanje pobede: program proizvodnje u cilju pobede po kome bi ruske potrebe imale preimstvo nad ostalim.

Za to vreme američke vojne ličnosti promenile su svoje mišljenje o ruskom otporu i koristima da se on podrži. Tako, na primer, u izveštaju Zajedničkog odbora kopnene vojske i mornarice (Joint Army and Navy Board) koji su ministar rata i ministar mornarice uputili Beloj kući 25. septembra, kaže se: „Održavanje aktivnog fronta u Rusiji predstavlja daleko bolju priliku za uspešnu kopnenu ofanzivu protiv Nemačke od svih drugih, jer samo Rusija poseduje odgovarajuću snagu u ljudstvu u povoljnoj blizini središta nemačke vojne sile. Za Rusiju su kopnene trupe i avijacija od najveće važnosti. Predviđanja u pogledu ishoda sadašnjeg sukoba u Rusiji bila bi preuranjena.“¹⁶⁾

¹⁵⁾ W. L. Langer i S. Everett Gleason: *The Undeclared War*, (Neobjavljeni rat), str. 792.

¹⁶⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 417. Vidi isto tako Mark S. Watson, *Chief of Staff: Prewar Plans and Preparations* (Načelnik Generalstava: Predratni planovi i pripreme), str. 349—52.

Ipak je predsednik pazio da ne izazove raspru što počne komunističku Rusiju. Odlagao je iz dana u dan ono što je znao da će morati da učini da bi sproveo svoju politiku — kako bi se osigurao pre no što predloži da se na Rusiju primeni Zakon o zajmu i najmu (Lend-Lease), da mu Kongres ne uskrati potrebno odobrenje. U svom nastojanju da utaba put, pokušao je da navede Staljina da kaže nešto u prilog slobode veroispovesti, što bi ublažilo opoziciju katolika.

Za to vreme britanska vlada je nastavila da radi na donošenju mera za proizvodnju i isporuku oružja koje bi omogućilo Rusiji da se i dalje bori. Ona je to činila uprkos tome što razgovori, koje su u tom razdoblju vodile britanska i sovjetska vlada, nisu bili naročito prijateljski — jer je Staljin, po Čerčilovim rečima, bio „osoran, svadalački raspoložen, lakom i u poslednje vreme tako ravnodušan prema našoj sudbini“.¹⁷⁾ Čerčilove poruke, u kojima se sa žarom govorilo šta je sve britanska vlada pokušavala da učini da bi pomogla Rusiji, nailazile su samo na nezadovoljne odgovore kod Staljina. Veselost sa kojom je Staljin razgovarao sa Hopkinsem splaćavala je ukoliko je nemачke napade bilo teže podnositi. U svojim komentarima Staljin se rugao onom što Britanci čine u borbi protiv Nemačke i prelazio preko japanskih pretnji na Dalekom istoku. Kao što je grubo rekao Čerčilu u svojoj poruci od 4. septembra: to što Nemci nisu sprečeni u prebacivanju vojnih snaga na istočni front neće ostati nekažnjeno; to je trebalo i moralno se učiniti; jedini način na koji bi se situacija mogla još spasti bilo bi stvaranje u toku 1941. drugog kopnenog fronta u Francuskoj ili na Balkanu. Staljin je želeo da Britanci odvuku 30—40 nemačkih divizija sa istoka. Taj zahtev se neprekidno ponavljaо, on je predstavljaо stalан nesklad u temi o savezu.

Kad je Majske predavao ovu poruku Čerčilu, govorio je tako uvredljivo da ga je Čerčil ukorio — kako to sam

¹⁷⁾ *The Grand Alliance*, str. 452.

iznosi u svojoj knjizi *The Grand Alliance*.¹⁸⁾ Sutradan je Čerčil poverio Ruzveltu da, iako u rečima Majskog za vreme tog razgovora nije bilo ničeg što bi potvrđivalo takvu pretpostavku, on ne može da se otme utisku da Rusi možda pomišljaju na separatno sklapanje primirja. Ta mogućnost nije navela američku i britansku vladu da izmene svoje vojne planove. Ali ih je podstakla da što pre pošalju svoju zajedničku misiju u Moskvu.

Britanski i američki posetioci stigli su u Moskvu 28. septembra. I Biverbruk i Harimen su već prvim rečima pokušali da Rusima prenesu žarku želju njihovih zemalja da im pomognu. Ali je u početku misija primljena, da se poslužimo Čerčilovim izrazom, „sumorno“. Niži sovjetski organi pokazali su se puni neverice, ako ne baš nepoverljivi, i stalno se vraćali na to da Velika Britanija treba da stvori odmah drugi front i da ona to može ako hoće. A tada je na prvom sastanku sa Staljinom, 29. septembra, nepoverenje ustupilo mesto prijateljskom raspoloženju. Ali je na drugom zla volja opet došla do izražaja; Staljin je bio grub, gotovo je vređao, izgledalo je kao da ponudenu pomoć smatra malo značajnom u poređenju s teretom koji nosi Sovjetska armija i kao da hoće da kaže da Britanija ostavlja Sovjetski Savez da sam snosi sve gubitke i sve patnje. Na trećem sastanku raspoloženje i ponašanje se opet izmenilo. Staljin i Molotov su bili predusretljivi i puni oduševljenja. Pošto su prestali da traže više no što se moglo dati, bez teškoća je postignut sporazum.

Biverbruk, koji je retko bio nezadovoljan svojim postupcima, smatrao je da za ovaj preokret treba zahvaliti njegovom veštom ratnom planu. Harimen ga je smatrao pre zagonetnim, naročito Staljinovu osornost prilikom drugog susreta. Ali je i on bio zadovoljan „suncem posle kiše“, kako je Biverbruk nazvao taj preokret. I Rusi su

¹⁸⁾ Str. 455—58.

na kraju izgledali prilično zadovoljni. Staljin je to i rekao. Litvinov koji je služio kao tumač skočio je sa stolice uzvikujući glasno: „Sad ćemo dobiti rat“. U jednom govoru održanom na poslednjem sastanku, 1. oktobra, Molotov je govorio o „našoj najdubljoj zahvalnosti incijatorima konferencije“ i rekao da rad konferencije „predodređuje“ pobedu nad Hitlerom. Na večeri koju je to veče priredio Staljin, vladala je veselost. Staljin je svoje raspoloženje iskazao brojem posluženih jela, brojem predloženih zdravica — oko četrdeset — i time koliko je puta on, Staljin, ustao sa stolice da bi se kucnuo sa onim ko je nazdravljaо — čitav onaj jezivi obred koji će se docnije ustaliti na ratnim konferencijama.

Na Staljinov zahtev program buduće pomoći sastavljen je u vidu pisanog protokola koji je potписан 1. oktobra u Kremlju. Tu su utvrđene količine svakog predmeta koje su se imale pripremiti za isporuku Sovjetskom Savezu od 1. oktobra 1941. do 1. jula 1942. Te isporuke su obuhvatale: 400 aviona mesečno, od čega 100 bombardera; 500 tenkova mesečno; veliki broj izviđačkih automobila i kamiona; protivavionske i protivoklopne topove, celokupnu telefonsku opremu; aluminijum (u kome je usled nemačkog napredovanja Sovjetski Savez strahovito oskudevao); kalaj, olovo, nikl, bakar, magnezijum, čelik, ulje, hemikalije, gumu, kožu, cipele, vunu, vojnička odela, pšenicu i sanitetski materijal. Sva ta roba, i mnoga druga, obećana je bez obaveze da Sovjetski Savez podnese tačne podatke o celokupnim svojim potrebama ili zalihamama — podatke kakvi su zahtevani od svih drugih zemalja koje su tražile pomoć po Zakonu o zajmu i najmu. Američke i britanske vlasti nisu se obavezale da tu robu isporuče Sovjetskom Savezu, već samo da je stave na raspolaganje Sovjetskom Savezu „u britanskim i američkim centrima proizvodnje“. Ali je naročito naglašeno da će „Velika Britanija i SAD pomoći pri prevozu tih potreba u Sovjetski Savez i učestvovati u isporuci“. Docnije je Sovjetski Savez dokazivao da je to u stvari značilo obavezu da se ova dobra dopreme u Sovjetski Savez i prebacivao bri-

X3-X

tanskoj vladi da je prekršila reč kad je obustavila konvoje za severne ruske luke.

X-342 U isporuci i utovaru mnogih od proizvoda koji su Sovjetskom Savezu obećani pre Protokola i u njemu, nastala su ozbiljna odgovlačenja. Ali ono što je poslato bilo je od istinske, često životne, važnosti za Ruse u toku te zime. Avioni i oružje delimično su popunili velike praznine, kamioni su povećali pokretljivost trupa, a materijal i mašine smanjili dejstvo izolacije Lenjingrada i zauzeća i uništenja fabrika i električnih centrala od strane Nemaca.

Ali, značajnije od svega u trenucima neposredne križe bilo je uverenje pruženo hrabrim borcima da imaju jake saveznike koji neće pustiti da oni propadnu. Njima je ono bilo i te kako potrebno. Jer te godine jesen se zadržala dugo na ruskim ravnicama i Nemci su bili u mogućnosti da napadaju duže no što se očekivalo. Velika kriza nastala je sredinom oktobra, ubrzo pošto je potpisana sporazum. Nemci su slomili rusku odbranu kod Kalinjina i približili se na 30—40 milja (50—60 km) do Moskve. Sovjetska vlada povukla je mnoga svoja ministarstva i diplomatski kor pet stotina milja na istok prema Kujbiševu. Ali je Staljin sa svojim glavnim vojnim zapovednicima ostao u Moskvi i naredio da se opsednuta prestonica ima braniti do poslednjeg čoveka. Vrlo je verovatno da je američka i britanska podrška umnogome doprinela da odbrana bude tako uporna. Braniocima Moskve je rečeno da ne klonu duhom pošto se ne bore sami. Tako im je moskovski radio (14. oktobra) poručio:

K-1 „Naš narod mirno gleda istini u oči. Neprijatelj pokушava da se probije do Moskve... Sneg pada po poljima pokrivenim krvlju... Hitler neće moći da se probije kroz našu zimu. Tukli smo Nemce kod Melitopolja i Murmanska, dok istovremeno moćne rezerve pristižu na front. Nemci nikad neće pobediti Rusiju. Dok hiljade Nemaca umiru u šumama Brjanska, na stotine britanskih aviona seju požar nad Nirnbergom... vojne isporuke otpremljene su i nama i Englezima s one strane okeana. Amerika izrađuje 5000 aviona mesečno. Vreme je naš saveznik...“

Vreme, prostor, hrabro srca i otporna tela, ljuta zima i zapadni neprijatelji Hitlera — sve je to prevaglo. A iza okuke, ukoliko su se obalom vremena ređali događaji, Sjedinjene Države samo što nisu strmoglavce uletele u rat. To se dogodilo 7. decembra kad je Japan, ogorčen što smo omeli njegove napore da postane vrhovna sila u Aziji, bombardovao našu bazu u Perl Harboru i potopio najveći deo naše pacifičke flote.

3) ULASKOM AMERIKE U RAT SAVEZ POSTAJE POTPUN

Pristupajući septembra 1940. Trojnom paktu, Japan je svoju sudbinu vezao za sudbinu Nemačke i Italije. On je izabrao da postane član one mračne kombinacije za koju je američki narod odlučio da se ne sme pustiti da pobedi. Suprotno nadama sa kojima su taj sporazum zamislili njegovi tvorci, mi nismo odustali od toga da podržavamo Kinu i Veliku Britaniju. Baš naprotiv, od tog trenutka se stav Sjedinjenih Država prema Japalu zaoštrio.

Poslednje neprijateljske mere koje su stvar dovele do vrhunca preduzete su sledeće godine u julu. One su još tako sveže u sećanju da ih ovde ne moramo izlagati.

U novembru su se razgovori između japanske i američke vlade (koja je istupala istovremeno i u ime Britanskog komonvelta, kineske i holandske vlade) o nekom mogućnom sporazumu nalazila u stanju žalosnog razmišljačenja. Rastrzan unutrašnjim razdorom, Japan je pokušao da odgodi odluku nudeći primirje. Predložio je kratkoročni sporazum za vreme koga bi japanska vojska u Indokini preduzela prvo povlačenje, a Sjedinjene Države i njeni saveznici nastavili bi da isporučuju naftu Japanu i obustavili pomoć Kini. Odredbe ovog sporazuma bile su nejasne i nepotpune. Posle nedelju dana mučnog premišljanja američka vlada ih je odbacila. Ona je odlučila da se ne upušta ni u kakve sporazume te vrste. Jedan od osnovnih razloga bio je strah da bi takav sporazum razbio savez protiv Osovine. Kineska vlada mogla bi smatrati da je u pravu ako bi se, povodeći se za nama, pogadala s Japanom. Sovjetski Savez, koji je jedva uspevao da se

održi u borbi s Nemcima, mogao bi zaključiti da mu je bolje da se nagodi s Hitlerom no da se i dalje bori. Jednom reči, čak i da je Japan tada bio voljan da okrene drugi list, kajanje je došlo suviše dockan. Sukob se više nije mogao ublažiti sitnim popuštanjima; njegova zahuktalost bila je isuviše velika. Nemačka, Italija i Japan doveli su do stvaranja jednog odbrambenog saveza prostranjeg no što je carstvo na Pacifiku radi koga je Japan kovao zavere; više nije bio momenat da se zadovoljimo jednim predahom u prvom stadionu japanskog napredovanja i time možda izložimo opasnosti.

Tako se u poslednjem američkom odgovoru od 26. novembra Japanu umesto pogodbe nudila mogućnost da se pridruži Sjedinjenim Državama i prihvati niz opštih načela o odnosima među državama.¹⁹⁾ Od tih se uslova nije htelo odstupiti. Odgovornim japanskim vodama nije data mogućnost da se pred japanskim narodom prikažu kao vešti državnici. Nisu dobili ni najmanju nagradu za svoju raniju agresiju.

Stavljena pred takav izbor, a pod pritiskom vojnih faktora, japanska vlada izabrala je rat. Ujutru 7. decembra (po našem vremenu) Japanci su napali države — i načela — koje su im smetale.

Tako je američka vlada u ovom kritičnom času rata i mira odlučila da se prkosno suprotstavi celoj pustolovini Osovine. U poslednjem času njena izjava bila je više

¹⁹⁾ Kako je to Hal (Hull) istakao još na početku razgovora i ponovio u poslednjoj izjavi o američkom stavu, koja je 26. novembra 1941. podneta japanskoj vladji, ta načela bila su:

- a) Poštovanje teritorijalnog integriteta i samoupravljanja svakog i svih naroda.
- b) Podržavanje principa nemešanja u unutarnje stvari pojedinih zemalja.
- c) Podržavanje principa jednakosti, podrazumevajući tu i jednakost vodenja trgovackih poslova.
- d) Neremećenje postojećeg *status quo-a* na Pacifiku, sem ukoliko se taj *status quo* ne izmeni miroljubivim putem.

direktiva za budućnost nego opravdanje prošlosti. Ona je iskoristila tu dramatičnu priliku da formuliše najšire zajedničke ciljeve one stvari prema kojoj je dokazala svoju lojalnost.

To je bilo nastavljanje prakse kojoj je američka vlada — a pre svega njen ministar inostranih poslova Hal — bila duboko odana. Gotovo na svakom mračnom zavijutku u prošlosti Hal je pozivao zavađene narode da se drže pravila lepog ponašanja. To je u doba mira doprinelo približavanju država zapadne hemisfere, a isto tako i njihovoj zajedničkoj odbrani. Predlagana načela nisu bila uvek ista ni po broju ni po značenju. Neko vreme imala su da posluže kao osnova za neutralnost koja je trebalo da zameni pristupanje ma kojoj strani u borbama u Aziji ili Evropi. Hal nikad nije mogao da potpuno shvati zašto ih se i druge zemlje ne pridržavaju i nikad nije prestao da se nada da će one to jednom ipak učiniti. Za njega ta načela nisu bila ni maglovita, ni kruta ni nestvarna. „To su čvrsta, živa, suštinska pravila. Kad bi ih se svet pridržavao, živeo bi uvek u miru. Ako svet bude okretao glavu od njih, rat će biti večan.“²⁰⁾

U istom duhu u kome je pregovarao u zalivu Ardjenšija pre godinu dana u avgustu, Ruzvelt je sa Čerčilom sastavio jednu deklaraciju načela i ratnih ciljeva koja je dobila ime Atlantska povelja (Atlantic Charter). Pošto smo rešili da svoju sudbinu spojimo sa sudbinom Velike Britanije i Sovjetskog Saveza, činilo nam se prirodnim da se zajednički napor kruniše definisanjem zajedničkih ciljeva za koje ćemo se boriti. Takva izjava mogla je imati i praktičnih koristi. Ona je mogla uzdići naše udruživanje sa stranim silama u nešto više no što je vojni savez. Ona je mogla stati na put sebičnim i tajnim vojnim cenjkanjima koja su bila u stanju da nateraju Sjedinjene Države da se povuku iz udruženja, kao što su učinili tajni ugovori sklopljeni za vreme I svetskog rata. A zatim, dočaravajući sliku lepše i pravednije budućnosti kad rat bude dobiven,

²⁰⁾ *Memoirs*, str. 536.

mogla je podržati duh u narodima koji su stradali pod jarmom Osovine. Čerčilu se takav projekat morao dopasti još iz drugog razloga: samim objavlјivanjem zajedničke izjave o zajedničkim načelima u ratu i miru cementirala bi se i dramatizovala radna zajednica Sjedinjenih Država i britanskog Komonvelta.

Na večeri 9. avgusta — posle prethodnog razgovora između Velsa i Kadogana (Cadogan), britanskog pomoćnika ministra inostranih poslova — Ruzvelt je predložio Čerčilu da objave zajedničku izjavu „u kojoj bi bila formulisana izvesna široka načela koja bi našu politiku vodila istim putem“. Čerčil se sa tom mišlju vratio na brod „Princ od Velsa“ (*Prince of Wales*). Kao i obično kod njega, razmak od misli do dela bio je kratak. Sutradan je već imao nacrt spreman za proučavanje.

Ovaj nacrt sadržao je tri od četiri značajne tačke iz Atlantske povelje. To su:

prvo, njihove zemlje ne idu za povećanjem, ni teritorijalnim niti nekim drugim;

drugo, nije im stalo ni do kakvih teritorijalnih promena koje se ne bi slagale sa slobodno izraženim željama zainteresovanih naroda;

treće, one poštuju pravo svih naroda da sebi izaberu oblik vladavine pod kojim će živeti.

Uz ovu treću tačku u Čerčilovom tekstu Ruzvelt je olovkom ovlaš dopisao sledeću klauzulu: „... i nadaju se da će samouprava biti vraćena onima od kojih je silom oduzeta.“

Čerčil se složio s tim proširenjem i zatražio da glasi: „... i nadaju se da će suverena prava i samouprava ...“

Pored toga, u Čerčilovom nacrtu se predviđala i neka vrsta međunarodne organizacije koja bi poslužila kao jemstvo bezbednosti. Odgovarajuća rečenica glasila je: „Oni (Sjedinjene Države i Britanija) teže miru koji bi ne samo zauvek učinio kraj nacističkoj tiraniji, već bi efikasnom međunarodnom organizacijom omogućio svim državama da žive bezbedno u svojim granicama ...“ Predsednik

je izbrisao rečenicu „efikasnom međunarodnom organizacijom“. Čerčil ga je nagovarao da je vрати. Ruzvelt nije na to pristajao jer se plašio da bi ona u Sjedinjenim Državama mogla pobuditi nepoverenje i podozrenje. Sem toga, kako je objasnio Čerčilu, on nije bio za to da se stvara novo društvo naroda. Njegove misli o budućoj međunarodnoj organizaciji u to vreme još nisu bile iskristalisane. On je iskreno verovao da kolektivna organizacija slična Društvu naroda ne bi imala uspeha i neumorno je tražio neki drugi put da obezbedi budući politički i moralni poredak. U to doba — avgusta 1941 — smatrao je da će Sjedinjene Države i Velika Britanija možda moći da to izvedu dosta lako, jer će imati presudnog uticaja pri sklapanju mira i biti u stanju da savladaju agresiju; one će imati da istupe kao dva policajca (koji bi uskoro regrutovani trećeg, SSSR, a kasnije i četvrtog, Kinu).

Međutim, Čerčil se brinuo da će u Britaniji rđavo primiti izjavu o ratnim ciljevima koja bi se odnosila samo na prelazni period — kada bi se sprovodila neka vrsta zajedničke policije, i u kojoj ne bi bilo ni reči o potrebi stvaranja neke efikasne međunarodne organizacije kad se taj period završi. Stoga je nešto kasnije istog dana zamolio predsednika da razmisli o unošenju nove klauzule u poslednji član gde se govori u prilog razoružanja svih naroda koji bi mogli ugroziti mir: „...dok se ne ustanovi neki širi i stalniji sistem opšte bezbednosti...“²¹⁾ (kurziv autora). Nagovoren od Hopksinsa i Velsa, predsednik je pristao. On je uviđeo da je to u redu pošto se iz celog paragrafa jasno vidi da će posle rata doći do prelaznog perioda i da će stalna međunarodna organizacija nastati tek posle toga. Videćemo kako je Ruzvelt docnije došao na to da izmeni taj svoj stav.

Američki narod je na Atlantsku povelju odgovorio uglavnom sa isto onoliko nekritične žestine koliko se oseća i iz Halovih reči od 14. avgusta: „To je izlaganje osnovnih

²¹⁾ *The Grand Alliance*, str. 442.

načela i osnovnih ideja i mera koji su univerzalni u svojoj praktičnoj primeni.²²⁾ Povelja je pozdravljena ne samo kao moralni zakonik po kome narodi treba da nastoje da žive već i kao konačna ideja vodilja za rešavanje mnogo-brojnih pitanja koje će rat izneti na videlo. U toku pre-stojećih godina, kao što će ova priča pokazati, američka vlada se iz sve snage upinjala da se saveznici drže tih (i sličnih) načela kao osnove za zajedničke odluke. Kad nije bilo većeg neslaganja u ciljevima ili sukoba interesa, to nastojanje je uspevalo. Ali kad bi se želje oštro sukobile, načela su žrtvovana.

Načela su se, drugim rečima, pokazala zavisnim od situacije. U ratnim savezima to je neizbežno. Svaki učesnik mora popuštati drugima. Svaki od njih mora poštovati svaku želju drugog, čak i ako se ona ne slaže sa njegovim tumačenjem dotičnog načela, i svaki mora činiti ustupke svakom trajnjem strahu ili suprotnim težnjama drugih. Savez, drugim rečima, nasleđuje i potisnute želje i povreda osećanja svakog svog člana.

A onda, ukoliko se borba nastavlja, iskrsavaju situacije u kojima se neka vojna korist može postići samo žrtvovanjem načela, i to se i čini. Zatim, u svakom ratu izrasta ubeđenje da neka država ima pravo da zadrži za sebe ono što je zadobila smrću i stradanjem i da se to ima smatrati načelom. I najzad, razni narodi mogu u izvesnom trenutku imati suprotne želje i zato podržavati suprotna načela. To su neki od slučajeva u kojima se doktrina ruši.

Ali sve je to shvaćeno tek docnije. Za trenutak, godine 1941, načela Povelje izražavala su izglede koji su olakšavali da se američki narod navede da preduzme mere što približnije ratu. A čim smo ušli u rat, američka vlada se potrudila da što veću grupu država podvede pod svoje okrilje — Deklaracijom ujedinjenih nacija potpisanim na Novu godinu 1942. Ova je, povezujući sve države u ratu protiv Osovine u pravi ratni savez, obavezala sve njih da se drže načela Povelje.

²²⁾ *Memoirs*, str. 975.

Moć načela bila je uistinu podvrgnuta ozbiljnom iskušenju, čak i kad je Deklaracija potpisana. Pokazalo se naime da će sovjetska vlada nastojati na prihvatanju teritorijalnih zahteva koji se u očima Zapada ne daju lako pomiriti sa javnim priznanjem Atlantske povelje i Deklaracije Ujedinjenih nacija. To treba ispričati pre no što se okrenemo velikim strategijskim odlukama koje je savez počeo da donosi čim su Sjedinjene Države ušle u rat.

4) NAČELA KOJIMA SE RUKOVODIO SAVEZ I SOVJETSKE ŽELJE

Dok se družio s Nemačkom, Sovjetski Savez je jako proširio svoje granice. On je pripojio baltičke države, istočni deo Poljske, susedni kraj Finske i od Rumunije pokrajinu Besarabiju, nekadanji sastavni deo Rusije, Bukovinu i ostrva na Dunavu. Još otada on je stalno žudeo da mu druge države priznaju vlast nad tim oblastima kao zakonitu. Čim se postavilo pitanje ratnog saveza sa Velikom Britanijom i Poljskom, istaknuta je ta želja bez ikakvog okolišenja, u uverenju da je ona opravdana istorijom i najnovijim iskustvom.

Amerikanci i Britanci su znali da Sovjeti žude za tim još od juna-jula 1941, kad su prvi put odlučili da pomognu Rusiju. Oni su prosto pustili da ta stvar miruje. Tako su učinili i Ruzvelt i Čerčil kad su u Ardjenšiji, od 9. do 12. avgusta, potvrdili svoju namjeru da ostanu uz svog nezahvalnog saveznika. Kroz Atlantsku povelju njeni tvorci su se obavezali da 1) ne žele nove teritorije i 2) da su protiv teritorijalnih izmena koje ne bi odgovarale narodima na koje se odnose. Ali je bilo isuviše malo vremena, ako je i postojala želja, da se razmotre gruba pitanja koja su vrebala ispod glatke površine ovih izjava. To nije bio čas da se razglaba o teškoćama. Stoga je Ruzvelt bio slobodan da odredbe Povelje proglaši za opštепrihvatljive. Stoga je Čerčil isto tako bio u mogućnosti da se iskreno pridruži veličanju tih sveopštih zaveta, iako je bio rešen da ne dopusti da se protumači kao da se odnose na postojeću Britansku Imperiju.²³⁾ I sovjetska vlada ih je

²³⁾ U jednom govoru u Donjem Domu, održanom 9. septembra 1941, objasnio je: „Na atlantskom sastanku imali smo prven-

ubrzo potom prihvatile (24. septembra, preko Majskog, svog ambasadora u Londonu), iako uz izvesne ograde.²⁴⁾

Kad su Biverbruk i Harimen bili u Moskvi radeći na programu pomoći, Staljin je bio radoznao u pogledu ratnih ciljeva njihovih vlada. On je izjavio kako malo sumnja da će oni biti zadovoljni sa osam tačaka Povelje i nagovestio da one ne obuhvataju sve što će njemu tada ležati na srcu — kao, recimo, da se Nemačka natera da plati ratnu štetu. On je tada ponovo izrazio želju da se ratni sporazum sa Velikom Britanijom, potpisani u julu, pretvoriti u savez za posle rata koji bi se nesumnjivo odnosio na njihove političke težnje i namere.

Ubrzo potom, došlo je do oštrog razmimoilaženja između obe zemlje na pitanju treba li Velika Britanija da objavi rat Finskoj, Rumuniji i Mađarskoj — koje su se pridružile Nemačkoj u napadu na Sovjetski Savez. Staljin je odlučno smatrao da Britanija to treba da učini. Čerčil se pitao koliko je to mudro i bojao se da se time ne izgubi jedna mogućnost da se te države odvoje od Nemačke. To je navelo Staljina da kaže kako on misli da uzajamnog površenja i čistih odnosa između britanske i sovjetske vlade ne može biti sve dok se ne postigne izričiti sporazum o ratnim ciljevima i planovima za posleratno uređenje.

A
stveno u vidu obnovu vrhovne vlasti, samoupravljanja i nacionalnog života onih država i naroda Evrope koji se danas nalaze pod nacističkim jarmom, kao i načela kojima će se rukovoditi svaka izmena njihovih državnih granica koja se bude morala učiniti." Čerčil: *The Unrelenting Struggle* (Neuomljiva borba), str. 248. Ruzvelt je pomišljao na širu geografsku primenu.

²⁴⁾ Izjava Majskog data na jednom medusavezničkom sastanku u Londonu odlikuje se suvoparnošću. „Uzimajući u obzir da će praktična primena ovih načela neizbežno imati da se prilagođava prilikama, potrebama i istorijskim osobenostima pojedinih zemalja, sovjetska vlada može da izjavi da će dosledna primena tih načela naići na najodlučniju podršku od strane vlade i naroda Sovjetskog Saveza.“

Čerčil je zaključio da se dobra vojna saradnja neće moći stvarno postići sve dok se mišljenje sovjetskih rukovodilaca ne popravi i dok ovi ne steknu više poverenja. Stoga je 21. novembra predložio Staljinu da sa britanskim vojnim stručnjacima koji su se pripremali da tih dana krenu za Moskvu pođe i Idn. Uputstva koja će dobiti — objasnio je Čerčil — dopustiće Idnu da razgovara o svim pitanjima u vezi sa ratom, premda će njegov prvenstveni zadatak biti da razgovara o vojnim ciljevima i sklapanju mira. Staljin je rado prihvatio taj predlog.

A 2

Englezi su se tada dali na posao da odluče šta bi se moglo izneti pred sovjetsku vladu. Iste te značajne nedelje novembra 1941 (od 20. do 26) američka vlada je bila zauzeta sastavljanjem načelne izjave koja će se podneti Japanu kao predložena osnova za buduće odnose. U to vreme te dve stvari nisu dovedene u vezu. Ali su Čerčil i britanski kabinet, razmatrajući dokle mogu ići da bi zadovoljili Ruse, znali da rat na Pacifiku može svakog dana izbiti. Smemo pretpostaviti da su nagadali da, ako se i kad se to desi, na sovjetsko-nemačkom frontu neće doći do neke brze promene i da Rusija i Japan neće međusobno zaratiti.²⁵⁾

Izgleda da je tek 4. decembra — kad su uputstva za Idnu bila gotovo oformljena — američka vlada bila obavestena o cilju njegovog puta u Moskvu. Idn je tada obave-

²⁵⁾ Ovi zaključci su se pokazali tačnim zahvaljujući Hitlerovoj tvrdoglavosti. Neovlašćeno objavlјivanje u listu *Čikago tribjun* od 4. decembra, teksta ABC-1 sporazuma štabova sa Velikom Britanijom od marta 1941. zatim zajedničkog ratnog plana vojske i mornarice, „Rejnbow“ br. 5 (*Rainbow*, duga), i Strategijske procedure zajedničkog odbora koju su potpisali Stark (Stark) i Maršal (Marshall) 11. septembra 1941, nateralo je nemačke vojne savetnike da Hitleru podnesu jedan revidirani strategijski plan. Po njemu se predlagalo obustavljanje nemačke ofanzive na istočnom frontu i prebacivanje i koncentracija nemačkih vojnih snaga, kako radi napada s mora i iz vazduha na Veliku Britaniju, tako i radi postizanja kontrole u zapadnom Sredozemlju. Ali je Hitler odbacio taj plan u jednoj od najznačajnijih vojnih odluka ovog rata. Videti: „Jedna vojna opasnost“, odličan članak kapetana Tresi B. Kitridža (Tracy B. Kittredge) u *United States Naval Institute Proceedings*, od jula 1955.

stio Vajnanta, našeg poslanika u Velikoj Britaniji, da njegova poseta ima za cilj: „...da se razbije sovjetsko ne-poverenje i, ne upuštajući se u neke određene obaveze, Staljinu pruži najveće zadovoljenje. Između ostalog on će nastojati da Sovjeti potvrde da prihvataju Atlantsku povelju, kao i da zvanično obnove uveravanja iz Staljinovog govora od 6. novembra i usvoje eventualno razoružanje Nemačke i federativno uređenje između manjih evropskih država.“²⁶⁾

Hal se bojao da Idn, u želji da obezbedi sovjetsku ratnu saradnju, ne bude naveden da se složi sa sovjetskim teritorijalnim zahtevima — upravo u onom trenutku kad se mi izlažemo opasnosti od rata sa Japanom jer odbijamo da odobrimo slične zahteve u pogledu silom stvorenih granica. Zato je 5. decembra, s ovlašćenjem predsednika, poslao hitnu poruku Vajnantu — da je dostavi Idnu pre no što ovaj krene u Moskvu. Britanskom sekretaru za inostrane poslove rečeno je da je američka posleratna politika izneta u Atlantskoj povelji i da mi smatramo da bi bilo veoma pogrešno ako bi se sovjetska, britanska ili američka vlada upuštale u ma kakvo sporazumevanje o pojedinačnim pitanjima posleratnih rešenja ili uzimale na sebe obaveze u odnosu na pojedine zemlje, jer bi to ugrozilo zajednička stremljenja ka trajnom miru, iznad svega, da ne sme biti tajnih sporazuma. Vajnant je tu poruku predao Idnu 6. decembra. Ova jasna opomena blesnula je iz Halovog sećanja na velike nevolje koje su tajni sporazumi naših evropskih saveznika u I svetskom ratu priredili predsedniku Vilsonu.

Kad je sutradan ujutru izbio japanski bes, britanska vlada se premišljala da li da pošalje Idna u Moskvu kako je predviđeno. Ali je Čerčil zaključio da taj novi krupan događaj ne smanjuje potrebu za čvršćom osnovom za saradnju s Moskvom i da ne zahteva bilo kakvu izmenu u uputstvima datim Idnu. I tako je ovaj krenuo, dok je Čerčil s mnogo žara stao da priprema svoju prvu ratnu

²⁶⁾ Što je ukratko izneto u knjizi *The Undeclared War* (Neobjavljeni rat), str. 824—25.

posetu Vašingtonu, gde bi u predahu između donošenja vojnih odluka radio sa Ruzveltom na upotpunjavanju Deklaracije Ujedinjenih nacija.

Dok je Idn bio u Moskvi, od 16. do 28. decembra 1941, on i njegove kolege u Londonu stavili su sebi u zadatak da američke vlasti drže u toku događaja. Članovi njegove misije saopštavali su Volteru Terstonu (Walter Thurston), savetniku naše ambasade u Moskvi, koji je ostao u Moskvi kad se ostalo osoblje preselilo u Kujbišev, u kom pravcu se kreću razgovori. Sem toga, izveštaji koje je Idn slao Forin ofisu o razgovorima sa Molotovom i Staljinom potkratocije Ujedinjenih nacija.

A 3
Idn je ustanovio da njegovi domaćini očekuju od njega ne samo da potvrdi jedan prijateljski savez već i da odmah plati danak na njega. Obećanje o savezništvu i uzajamnim dobrim odnosima, zasnovano na poznatim načelima, nije zadovoljavao sovjetske upravljače. Oni su tražili da se jasno kaže šta će Sovjetski Savez imati na kraju rata. Staljin je predložio pismen sporazum u pogledu (a) zapadnih granica Sovjetskog Saveza posle rata; i (b) rešenje većine drugih evropskih političkih i teritorijalnih pitanja koja će ponići iz rata. U prvom svom razgovoru sa Idnom, 16. decembra, Staljin je nagovestio da bi se to moglo dodati u vidu tajnog protokola ugovoru.

On i njegovi drugovi izvirivali su preko tadašnjih zamrznutih borbenih linija daleko u pobedničku budućnost. Njihove želje su bile određene, velike i čvrste. Staljin je pre svega tražio da mu se priznaju sve sovjetske granice onakve kakve su uglavnom bile uoči nemačkog napada u junu 1941. Baltičke države, otrgnuti deo Finske i pokrajina Besarabija imali su ostati unutar Sovjetskog Saveza. Granica između Poljske i Sovjetskog Saveza imala je biti na takozvanoj Kerzonovoj liniji (*Curzon Line*), što je u stvari značilo pripajanje gotovo cele istočne Poljske koju je Sovjetski Savez okupirao 1939.²⁷⁾ Rumu-

²⁷⁾ Istorijat i status ove granične linije kao i njena definicija mogu se naći u Dodatku.

nija je morala učiniti naročite ustupke u cilju stvaranja sovjetskih vazduhoplovnih baza. Povrh toga Molotov je nagovestio da će sovjetska vlada tražiti još da se njena granica pomakne i u Istočnu Prusku i da će zahtevati nove vazdušne i pomorske baze u Finskoj.

Za uzvrat Velikoj Britaniji što pristaje na sovjetske želje u pogledu granica i teritorija, Staljin je rekao Idnu da će sovjetskoj vlasti biti milo da prihvati britanske želje. Rekao mu je da je spremna da podrži svaki aranžman po kome bi Ujedinjeno Kraljevstvo želelo da osigura sebi baze i slične pogodnosti u drugim zapadnim zemljama — recimo u Francuskoj, Belgiji, Holandiji, Norveškoj i Danskoj.

Na svom brodu na putu za Vašington Čerčil je smrknuto čitao Idnove izveštaje o tim predlozima. Njegove najgenijalnije misli bile su utonule u stvaranje ratnih planova koje će pretresati sa svojim novim velikim saveznikom. Odista nije bio trenutak da sastanak kome se toliko radovao remeti upuštajući se sa Staljinom u jedan sporazum koji je bio tako izvan shvatanja bliskih njemu. Stoga je (20. decembra) sa broda poslao Atliju (Attlee) poruku o tome namenjenu Ratnom kabinetu. Ona je bila odlučna i glasila je: „Staljinov zahtev za Finskom, baltičkim državama i Rumunijom u otvorenoj je oprečnosti sa prvim, drugim i trećim članom Atlantske povelje koju je Staljin prihvatio. Ne postavlja se uopšte pitanje da sklopimo takav sporazum, tajan ili javan, otvoren ili prećutan, bez prethodnog dogovora sa Sjedinjenim Državama. Još nije vreme da se rešavaju pitanja granica koja će se uostalom moći rešavati samo na mirovnoj konferenciji pošto budemo dobili rat.“²⁸⁾

Idn se držao tog uputstva, premda je ostavio otvorena vrata za docnije prihvatanje sovjetskih uslova. On je Staljinu objasnio da nije ovlašćen da potpiše sporazum kojim se garantuje priznanje sovjetskih granica ni takav koji sadrži teritorijalna priznanja. Kao jedan od razloga naveo

²⁸⁾ The Grand Alliance, str. 630.

je da je britanska vlada obećala američkoj da to neće učiniti.²⁹⁾

A₄ Staljin je tada postao osoran. Rekao je da je smatrao sigurnim da će Sovjetski Savez, s obzirom na svoje ratne gubitke i potrebe koje mu nameće njegova bezbednost, dobiti natrag sve teritorije koje je imao. Kad se Idn pozvao na načela iz Atlantske povelje, Staljin je primetio kako je verovao da je Povelja upravljena protiv onih koji pokušavaju da zavladaju svetom, ali da počinje da mu izgleda kao da je ona upravljena protiv Sovjetskog Saveza. Otišao je još dalje rekavši da će, ako Britanija odbije da prizna sovjetske granice, izgledati kao da ona koristi priliku da rasparča Sovjetski Savez. Idn je pomirljivo pobijao takva tvrđenja. Uveravao je Staljina da odbijanje njegove vlade da sovjetske želje u pogledu teritorija potvrди u ugovoru ne znači da ona smatra da su one u sukobu sa Atlantskom poveljom. Nije se upuštao u raspravljanje o opravdanosti bilo koje od tih želja. Ali je čvrsto ostao pri tome da britanska vlada, zbog svog obećanja američkoj vladu, ne može učiniti što Staljin traži. Potrebno je malo vremena, rekao je on, da se sovjetski predlog pretrese ne samo sa američkom vladom, već i sa dominionima. Staljin je onda zaključio da će, umesto da potpiše ugovor koji ne sadrži željene odredbe, sačekati da se britanska vlada konsultuje. Idn je obećao da će te konsultacije ići brzo i pošto su se saglasili, stvar je ostala otvorena kad je Idn napustio Moskvu. Otvorena, ali ne zaboravljena. Šta se zatim dogodilo reći ćemo u vezi sa izveštajem o posetama koje je nekoliko meseci docnije Molotov učinio Londonu i Vašingtonu da bi pretresao to pitanje zajedno sa pitanjem drugog fronta.

Još dok su ovi razgovori sa Idnom bili u toku, sovjetske vlasti su pregovarale o sklapanju ugovora i sa Poljacima. Njima je država bila oteta, ali su posle nemačke invazije Sovjeti bili voljni da je obnove i smatraju je saveznikom. U toku tih pregovora sovjetske vlasti su iznele

²⁹⁾ *Ibid*, str. 629.

isti predlog u pogledu budućih sovjetsko-poljskih granica kakav su učinile i Britancima. Usled presudne važnosti ovog pitanja u odnosima između članova saveza — prošlih, sadašnjih i budućih — moramo se podsetiti njegovog zaleda i njegovog istorijata.

Razlozi što su pitanja u vezi sa Poljskom bila od životnog značaja različiti su i duboki. Tu je najpre geografski položaj Poljske između Nemačke i Rusije. Zbog takvog položaja sve što se odnosilo na njene granice i njeone diplomatske i vojne veze bilo je od najveće važnosti u svakoj borbi za prevlast. Tragična istorija Poljske u toku tri veka to najbolje dokazuje. I Rusi i Nemci posmatrali su poljsko pitanje kroz svoje nekadanje međusobne sukobe i kroz strah od budućih. Poljaci su se održali zahvaljujući svojoj gordosti i srčanosti — usled čega im se svaki kompromis sa njihovim snovima činio novom nepravdom dodatom na stare.

Obnovljena kao nezavisna država posle I svetskog rata, Poljska je razočarala državnike i rodoljube idealiste koji su se borili za njenost ostvarenje. Dok su se u Evropi tokom sledećih godina smenjivale žalosne spletke, Poljska je bila gotova da se udruži sa svakim mogućim ortakom.

Neprijateljstvo između Sovjetskog Saveza i Poljske ostalo je neumanjeno između dva rata, dok je nemačka pretnja postajala sve zloslutnija. Poljaci nisu učinili ništa kad je Nemačka uzela Austriju. A tada, posle Minhenia, kad je Hitler slomio Čehoslovačku, Poljaci su pripojili pokrajinu Tješin (oktobra 1938). Taj postupak je imao žalosne posledice; naneo je mnogo zla poljskoj stvari i njenom ugledu na Zapadu i smanjio joj prava na simpatije.

U proleće 1939. Čemberlenov kabinet se najzad uverio da Hitler namerava da nacionalsocijalističku Nemačku načini gospodarem Evrope, te je odlučio da brani Poljsku. 31. marta premijer je u Donjem domu izjavio da „... u slučaju bilo kakve akcije koja bude očigledno uperena protiv poljske nezavisnosti u kojoj shodno tome poljska vlada bude smatrana od životne važnosti da se

usprotiv svojim oružanim snagama, vlada njegovog veličanstva će se smatrati obaveznom da smesta pritekne u pomoć poljskoj vlasti svim silama koje leže u njenoj moći. Ona je poljskoj vlasti u tom smislu dala jemstvo.“ Francuska vlast učinila je isto.

Sovjetska vlast je navaljivala da Poljska, ako želi da slična obaveza s njene strane ima nekog stvarnog uspeha, dopusti sovjetskoj vojsci da u periodu krize uđe u Poljsku i Rumuniju. Ali su se Poljaci bojali da otvore granice Crvenoj armiji čak i kad je dolazila da je brani.³⁰⁾ Oni su odbili da dadu pristanak iako su Britanija i Francuska nudile apsolutne garantije za povlačenje svih sovjetskih trupa koje bi ušle u Poljsku, pa čak i „apsolutne garantije za te garantije“. Sovjetska vlast je zlonamerno tumačila upornost poljske vlade kao znak da ona šuruje sa Nemačkom ili se sprema da to učini.

Šta se potom dogodilo rečeno je. U poznatom paktu od 23. avgusta 1939. sovjetska i nemačka vlast su opet podelile Poljsku između sebe.³¹⁾ Pričekavši da bi bila sigurna da u Poljskoj neće sresti britanske i francuske vojne jedinice, Crvena armija je prešla granicu 17. septembra. Jedna rečenica iz note koju je Potemkin, pomoćnik Molotova, predao poljskom ambasadoru u Moskvi, samo nekoliko časova pre no što će početi taj pohod, značajna je po nastojanju da se neprijateljski postupak

³⁰⁾ Kad je 15. avgusta 1939. francuski ministar inostranih poslova Bone (Bonnet) pokrenuo tu stvar sa poljskim ambasadorom, opominjući ga da se u slučaju odbijanja treba plašiti svačeg, čak i neposrednog sporazuma između Nemaca i Rusa protiv Varšave, M. Lukašijević (Lukasiewicz) je odgovorio: „M. Bek (Beck) (poljski ministar inostranih poslova) nikad neće pristati da Rusi uzmu teritoriju koju smo 1921. dobili od njih. Da li biste Vi kao Francuz pristali da poverite Nemcima odbranu Alzas—Lorena?“ *Défense de la paix: II, Fin d' une Europe (Obrana mira: II, Kraj jedne Evrope)*, str. 277—78.

³¹⁾ U tajnom dodatku predviđalo se da će „U slučaju neke teritorijalne i političke promene u oblastima koje pripadaju poljskoj državi, sfere uticaja Nemačke i SSSR-a biti približno razgraničene linijom koja ide rekama Narev, Visla i San.“

prikaže kao dobronameran:^{31a)} „... sovjetska vlada namjerava da preduzme sve mere da poljski narod izvuče iz nesrećnog rata u koji su ga uvukli njegovi nerazumni vođi i da mu omogući da živi u miru.“

Nemačko napredovanje je bilo brže no što se predviđalo i Nemci su prodrli daleko na istok od Visle, u onaj deo Poljske koji je po tajnom sporazumu bio namenjen Sovjetskom Savezu. Stoga je Hitler tražio da se demarkaciona linija izmeni. Ribentrop (Ribbentrop) je ponovo otišao u Moskvu i tamo je potpisana dopuna tajnom ugovoru. Po njoj su pokrajina Lublin i deo Varšave pripali Nemačkoj — čime je granica pomerena za oko sedamdeset do stotinu milja dalje na istok no što je bila u prvom sporazumu. Za uzvrat Nemačka je odustala od svog zahteva za većim delom Litvanije. U to vreme, prema proceni britanske vlade, na teritoriji koju je uzela Rusija živelo je gotovo pet miliona Poljaka.³²⁾ Ali su Rusi to poricali i uporno tvrdili da pripojena teritorija predstavlja deo Ukrajine i Bele Rusije i da je takvom treba smatrati.

Poljska država je bila zbrisana, ali su članovi poljske vlade i neki poljski viši vojni komandanti izmakli

„Pitanje hoće li interesi obe strane učiniti poželjnim održanje neke nezavisne poljske države i kako će takva država biti razgraničena, moći će se konačno rešiti tek tokom daljeg političkog razvoja.“ *Nazi-Soviet Relations 1939—1941* (Nacističko-sovjetski odnosi 1939—1941), str. 78.

^{31a)} Podsećamo čitaoca na reči glavne ličnosti u bajci o Crvenkapi.

³²⁾ Na osnovu popisa stanovništva iz 1931. i ne uzimajući u obzir docniji priraštaj. Videti izjavu državnog podsekretara Batlera (Butler), u Donjem domu, od 18. oktobra 1939. U jednoj američkoj studiji, koju je priredio jedan međuministarski odbor na osnovu poljskog popisa od 1931, ceni se da je broj stanovnika na teritoriji okupiranoj od Sovjetskog Saveza 1939. iznosio približno 11,8 miliona, od čega 4,7 (39%) Poljaka, 4,0 (34,2%) Ukrajinaca, 1,0 (8,3%) Belorusa, 1,0 (8,7%) Jevreja, a ostalo različite narodnosti. Videti Dodatak 16, str. 492. *Post-War Foreign Policy Preparation 1939—1941* (Priprema posleratne spoljne politike 1939—1941), publikacija Ministarstva spoljnih poslova.

i jednom i drugom zavojevaču i sklonili se u Francusku i Englesku. Oni su sastavili vladu u izgnanstvu koja se ubrzo smestila u Londonu. Britanska vlada ju je priznala i prihvatile kao punopravnog saveznika. Ona joj je prijavila sredstva za osnivanje većih poljskih vazduhoplovnih grupa koje su igrale značajnu ulogu u odbrani Britanije i kopnenih divizija koje su se hrabro borile u Italiji i Francuskoj.

I američka vlada je isto tako priznala poljsku vladu u izgnanstvu (2. oktobra 1939) i održavala diplomatske odnose s njom. Ali joj se sovjetska vlada rugala i žudela da je nema — sve dok se u junu 1941. Nemačka nije okrenula na istok i promarširala kroz one delove bivše Poljske koje je pripojio Sovjetski Savez. Odjednom se postavilo pitanje mogu li se te dve zemlje izmiriti? Može li se od Poljaka tražiti da rade s Rusima ako im se ne obeća unapred da će Poljska po završetku rata biti obnovljena, i to u kojim granicama?

General Sikorski, predsednik poljske vlade u izgnanstvu, želeo je izmirenje s Rusima. Posle razgovora sa Čerčilom i Idnom, objavio je tu svoju želju preko radija već 23. juna — sutradan pošto je počeo nemački pohod na Rusiju. Ali je dodao: „Imamo razloga da se nadamo da će Rusija raskinuti (sovjetsko-nacistički) pakt od 1939. i vratiti se na ugovor u Rigi od 1921“. Britanska vlada se uzdržala da o toj stvari doneše sud, jer joj je bilo stalo da ova dva nekadanja neprijatelja stupe u pregovore. Isto tako i američka vlada.

4. jula Majske je obavestio Idna o sovjetskim namearama da se obnove odnosi sa Poljskom. Sovjetska vlada, rekao je on, voljna je da pregovara sa londonskom grupom kao poljskom vladom. Ona će Poljacima omogućiti da u Sovjetskom Savezu stvore poljski nacionalni komitet. Ovaj će opet pomoći da se obrazuju poljske oružane snage sastavljenе od bivših poljskih vojnika u Sovjetskom Savezu, koje će sovjetska vlada snabdeti oružjem i opremom. Sovjetski Savez se izjasnio za stvaranje ne-

zavisne nacionalne poljske države — u granicama „koje odgovaraju etnografskoj Poljskoj“. Ako — rekao je Majski — general Sikorski i njegova vlada nalaze da je ta ponuda prihvatljiva, Sovjetski Savez je spremam da s njim sklopi savez za obrazovanje zajedničkog fronta protiv agresora.

Na toj bazi, početkom jula 1941, Britancima je pošlo za rukom da organizuju sastanak Sikorskog i Majskog da bi zajednički pretresli može li se i kako izgladiti njihova svada. Prvi sastanak je bio, kako se Čerčil seća, „leden“. Sovjetska vlada se pokazala sklonom da pristane na većinu poljskih predloga. Ali nije pristala da vrati obnovljenoj poljskoj državi one delove nekadanje Poljske koji su bili pripojeni Sovjetskom Savezu. Majski je dokazivao, prvo, da oni etnografski pripadaju Rusiji; drugo, da je u julu 1920. britanska vlada zastupala granicu (Kerzonovu liniju) koja je bila gotovo ista. O tom povlačenju linije na geografskoj karti biće više reči.³³⁾ I, treće, da sadanje iskustvo pokazuje od kolike su važnosti te oblasti za odbranu Sovjetskog Saveza, što je Staljin pokušavao da dokaže još u svojoj prvoj ratnoj poslanici Čerčilu (18. jula) primećujući da je „lako zamisliti da bi položaj nemačkih vojnih jedinica bio daleko povoljniji da su sovjetske trupe bile izložene napadu nemačke vojske ne u oblasti Kišinjeva, Lavova, Bresta, Kovna i Viborga, već u području Odese, Kamenjec—Podolska, Minska i u okolini Lenjingrada.“³⁴⁾

Y4 Stojeći na tom stanovištu, Sovjeti su za vreme svih pregovora s Poljacima ostali čvrsti: ruska zapadna granica (pa prema tome i poljska istočna granica) utvrđena je jednom za svagda. Tako formulisan i neodstupan zahtev značio je da rat neće doneti neko rešenje povoljno za obe strane ovog istorijskog pitanja koje je vapilo za tim puna tri veka: kako podeliti oblast ovog središnjog dela Evrope između Rusa, Poljaka i Nemaca.

³³⁾ Videti Dodatak.

³⁴⁾ *The Grand Alliance*, str. 383.

Ni britanska ni američka vlada nisu videle neki brz način da se otkloni ta smetnja sovjetsko-poljskom sporazumu. Ali se prepirka mogla odložiti. To je i učinjeno uprkos prebacivanju Rusa i podozrenju Poljaka. 30. jula potpisani je sporazum na postavkama koje smo izložili. Jedina odredba koja se odnosila na poljske granice bila je izjava da su sovjetsko-nemački ugovori od 1939. koji su se ticali podele Poljske „... prestali da važe.“

Istog dana kad je taj ugovor potpisana britanska vlada je predala poljskoj vladi zvaničnu notu u kojoj stoji da „... vlada njegovog veličanstva ne priznaje nikakve teritorijalne izmene koje su izvršene u Poljskoj posle avgusta 1939“. Idn je ovu izjavu potkreplio time što ju je istog dana citirao u svom govoru u Donjem domu. Ali na pitanje da li ta nota znači da britanska vlada *garantuje* Poljskoj granice od 1939, Idn je odgovorio da ne. Kao što će dalje izlaganje događaja pokazati, britanska vlada je docnije prihvatile gledište da se nove granice koje je sovjetska vlada predlagala za Poljsku mogu primiti.

I američka vlada je na sličan način odbila da obeća Poljskoj svoju pomoć za uspostavljanje starih granica. Ona se ogradiла jednom maglovitom izjavom (od 31. jula) koja se mogla tumačiti kako je ko hteo.

Poljaci su pokušali da na sporazum sa Moskvom utisnu svoja gledišta. U jednoj javnoj izjavi Sikorski je nagovestio da će se uspostaviti onakve granice kakve su bile pre zavojevanja sa zapada i istoka. Dobio je odgovor preko *Izvestija* od 3. avgusta gde je stajalo da Sovjetski Savez u tom pogledu nije ništa obećao.

Uspostavljanje zvaničnih odnosa između Sovjeta i Poljaka nije dovelo do glatke saradnje na zajedničkoj stvari. Oni su 14. avgusta potpisali vojni sporazum po kome se predviđalo kako će se obrazovati poljska vojska u Rusiji. Ali, kad su Poljaci pokušali da ostvare taj sporazum, naišli su na niz teškoća. Oni su smatrali da je sovjetsko neispunjavanje izvesnih obećanja bilo namerno. Ali i Poljaci koji su se žalili nisu možda uzeli dovoljno

u obzir strahovita stradanja i napore kroz koje je prolazio Sovjetski Savez u toku te prve jeseni i zime za vreme nemačke invazije, ni koliko je poljska radna snaga bila za Ruse neophodna radi izvođenja ratnih radova. I pored svih prepreka i sve oskudice, sakupljena je jedna mala poljska vojska. Ali su Poljaci otkrili čudnu okolnost: da im se pridružilo mnogo manje bivših poljskih oficira — iz zarobljeničkih logora — no što se predviđalo. Sovjetske vlasti nisu mogle da pruže nikakvo objašnjenje. Ta misterija se duboko urezala u poljsko pamćenje i ona će docnije biti neposredan povod raskidanju poljsko-sovjetskih odnosa. Ali je tada to još bilo stvar budućnosti punе razočaranja.

U međuvremenu, posle američkog i britanskog sredovanja, general Sikorski je decembra 1941, upravo uoči Idnove posete, ponovo otišao u Moskvu. Tu su on i Staljin potpisali Poljsko-sovjetsku deklaraciju o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći. Poljski premijer je izvukao od Sovjeta nekoliko ustupaka koje je želeo, ali ni izdaleka sve; Staljin je ponovio obećanje da će svi poljski građani u Sovjetskom Savezu biti odmah pušteni na slobodu, ali se ispostavilo da je mislio samo na one koje je smatrao pravim Poljacima, a ne i na one druge (Jevreje, Ukrajince i Belo-ruse). On se složio da se u Rusiji obrazuje šest do sedam poljskih divizija koje bi uglavnom opremile Velika Britanija i Sjedinjene Države.

Sikorski je bio gotovo zadovoljan ovim obećanjima, najboljim što se moglo postići. I Staljin je izgledao zadovoljan. Ali je jabuka razdora, pitanje granica, ostala za vreme razgovora netaknuta. Staljin je želeo da govori o njoj. On je želeo da tu stvar reši pre no što Idn stigne, tako da ona dalje ne ometa ostvarenje željenog ugovora sa Velikom Britanijom. U jednom trenutku dok je razgovor tekao prijateljski, Staljin je odjednom kazao: „A kako bi bilo da sada porazgovaramo o granici između Poljske i Rusije?“ Ali je Sikorski znao da je ta granica nanelektrisana bodljikava žica. Odgovorio je da o tome ne može da pregovara; sem toga da ne uviđa zašto bi to

uopšte bilo potrebno pošto je ta granica utvrđena 1921.³⁵⁾ Možda je u tom času poljska vlada propustila svoju najbolju priliku da postigne izvestan kompromis sa sovjetskom vladom. Ruska otporna snaga bila je gotovo potpuno iscrpena. Prijateljstvo i podrška u borbi značili su upravo u tom času za sovjetske upravljače verovatno više no ikad doći.

Tako nastala razmimoilaženja u političkim težnjama i shvatanjima među članovima saveza nisu omela dalje pretresanje glavnih vojnih planova. Kao što ćemo videti, ona nisu bila zaboravljena ni odbačena, samo im nije bilo dopušteno da se ispreče ispred razvoja ratnih planova i akcija u predstojećem periodu.

³⁵⁾ Čičanovski, koji je u to vreme bio poljski ambasador u Sjedinjenim Državama, napisao je u svojoj knjizi, *Defeat in Victory* (Poraz u pobedi), str. 78—79, da je Staljin pokušao da nagovori Sikorskog da razgovaraju o granicama govoreći mu da su izmene koje želi male i da neće ozbiljno pogoditi Poljsku.

Prema onom što je napisao V. V. Kulski u jednom članku pod naslovom „Izgubljena prilika za rusko-poljsko prijateljstvo“, *Foreign Affairs* od jula 1947, Staljin je rekao da želi da se predratna sovjetsko-poljska granica sasvim malo izmeni, dodajući da ni u kom slučaju neće tražiti grad Lavov, koji je po svom etnografskom sastavu poljski. Članak je izgleda napisan po tačnim obaveštenjima, ali je šteta što pisac ne navodi izveštaj na kome zasniva ovu tvrdnju, pa čak ni njen izvor — tako da danas nemamo načina da proverimo njegovu verodostojnost.

DRUGI PERIOD

1942: GODINA GLAVNIH STRATEGIJSKIH
ODLUKA I ZAUSTAVLJANJE NEMAČKE

(severna Afrika i Staljingrad)

- 5) Utvrđivanje osnovne strategije: prvo Evropa ili Pacifik
- 6) Drugi front u 1942: invazija preko Lamanša ili severna Afrika
- 7) Veza sa Sovjetima: drugi front i sovjetske granice
- 8) Veza sa Sovjetima (nastavak): drugi front i sovjetske granice
- 9) Savez napreduje: pre i posle operacije „Torč“
- 10) Šta je imalo da dođe posle operacije „Torč“ — drugi front u 1943?

5) UTVRĐIVANJE OSNOVNE STRATEGIJE: PRVO EVROPA ILI PACIFIK

Ovom ratnom naporu posvetili su se ljudi koji su se borili. Naročito je američka vojna organizacija osećala pod njegovim uticajem da se sme slobodno osloniti na tri čvrste osnovne postavke: prvo, da se svi članovi saveza bore u istom ratu, a ne u posebnim ratovima sa različitim ciljevima; drugo, da se odluke o vojnim dejstvima mogu zasnivati na vojnoj podlozi, ne vodeći računa o njihovim političkim posledicama; i, treće, da će se rat završiti samo potpunom predajom neprijatelja.

Međutim, odlaganje odluka o političkom ishodu iz vojnih razloga dovelo je krajnje rezultate pobeđe u zavisnost od ratne sreće. I dok su se borbe nastavljale, polje akcije ostavljalo je sve više mesta podozrenju i manevriranju u okviru saveza. Jer svi su saveznici pali u iskušenje da pomoći vojne strategije nastoje da ostvare sopstvene političke ciljeve. I svaki od njih je — kao što će priča dalje pokazati — to u izvesnoj meri i učinio: Sovjetski Savez na evropskom kontinentu, proširujući se; Velika Britanija u Sredozemlju, održavajući se; a Sjedinjene Države na Tihom okeanu, kolebajući se.

Ali, prilikom stvaranja celokupnog američkog strategijskog plana politički ciljevi su došli u drugi plan. To se ni po čemu ne vidi toliko koliko po tome što smo pristali da američki ratni napor bude upravljen prvenstveno na savladivanje Osovine u Evropi.

Pošto su vojni istoričari potanko opisali kako je ta odluka doneta, mi ćemo ovde izneti samo njene glavne

faze i karakteristike. Osnovna strategija obeležena je još dok se američka vlada ograničavala na mere „sve sem rata“. Glavno načelo izloženo je u jednom memorandumu načelnika pomorskih operacija, admirala Starka (od 12. novembra 1940). U njemu se preporučuje da posle mera preduzetih za odbranu Sjedinjenih Država i zapadne hemisfere, sav napor treba da upravimo „na eventualnu snažnu ofanzivu na Atlantiku, kao britanski saveznici, i na defanzivu na Pacifiku“. Ovo opšte uputstvo poslužilo je kao ideja vodilja na kasnijim sastancima generalštabova održavanim ubrzo potom sa Britancima (u Vašingtonu od 29. januara do 29. marta 1941) i na osnovu njega je donet zajednički plan (nazvan plan ABC-1) koji je usvojen.¹⁾

Američki vojni planovi revidirani su da bi se usklađili sa planom ABC-1. U kasnijim prikazima to je potvrđeno — kao što se vidi iz onog zajedničkog memoranduma koji su general Maršal (Marshall) i admiral Stark poslali predsedniku Ruzveltu 5. novembra 1941. povodom molbe Kineza da im Amerika hitno pruži vojnu pomoć i saznanja da će Japan preduzeti nešto što će nas verovatno uvući u rat. U tom memorandumu kaže se svečanim rečima da se:

„načelnik pomorskih operacija i načelnik Generalštaba kopnene vojske slažu u sledećim zaključcima:

a) Osnovne vojne mere i strategija u pogledu kojih je postignut sporazum u razgovorima između američkog i britanskog Generalštaba — ostaju u važnosti. Prvenstveni cilj obe države je pobediti Nemačku. Ako bi Japan bio pobeden, a Nemačka ostala nepobeđena, rešenje se ne bi postiglo. U svakom slučaju, neograničeni ofanzivni rat protiv Japana ne treba preduzimati jer bi takav rat u velikoj meri oslabio zajedničke napore na Atlantiku protiv Nemačke, najopasnijeg neprijatelja.“

¹⁾ Dobar izveštaj o razgovorima zajedno sa odlukom doneptom tom prilikom može se naći u *Chief of Staff: Prewar Plans and Preparations* (Načelnik Generalštaba: Predratni planovi i pripreme).

Gubitak vrlo velikog dela naše pacifičke flote u Perl Harboru i brzo japansko iskrcavanje u jugoistočnoj Aziji poremetili su izvršenje naših pripremljenih ratnih planova. Sasvim nov stav zauzet je ne samo u pogledu pojedinosti već i u pogledu načela na kojima su oni doneti. Čerčil i njegovi vojni savetnici na putu za Vašington, petnaest dana posle Perl Harbora (radi održavanja razgovora koji će ostati poznati kao konferencija u Arkanđiji), bili su veoma zabrinuti da ne preokrenemo svoju politiku i da svoje ratne snage ne usmerimo prvenstveno i uglavnom na Pacifik. Kao što nam je sam ispričao, Čerčil se bojao da američki narod neće možda razumeti „stvarne razmere rata kao celine“. On piše: „Mi smo svesni ozbiljne opasnosti da se Sjedinjene Države mogu okrenuti i otpočeti rat protiv Japana na Pacifiku, a nas ostaviti da se borimo protiv Nemačke i Italije u Evropi, Africi i na Srednjem Istoku.“²⁾

Pomisao na ruski ideo u ratu u Evropi i na Dalekom istoku bila je možda isto tako jedan od povoda težnji da promenimo svoju strategiju. Odmah posle Perl Harbora pokušali smo da ubedimo sovjetsku vladu da su Japanci opasno rasuli svoje snage prilikom prvog nadiranja na jug, te prema tome, ako bi se Rusija pridružila Sjedinjenim Državama, Velikoj Britaniji i Kini u zajedničkom otporu, Japanci bi naišli na ozbiljnog protivnika. Odgovor je bio uporno odbijanje. Ali je američke načelnike generalštabova (American Chiefs of Staff) i dalje mučila misao da bi Japan mogao zauzeti primorske oblasti Sibira. Taj strah je podsticao želju da se naš glavni ratni napor okrene Pacifiku. Suprotno tome, sovjetska vlast je navaljivala da se stvori drugi borbeni front u Evropi. X-2

Američki načelnici generalštabova su ponovo zaključili da, uz neka prelazna prilagođavanja, usvojeni zajednički strategijski plan u bitnim crtama i dalje ima da važi. Obrazloženu procenu koja je bila presudna za odluke donete na ovom prvom velikom američko-britanskom ratnom sastanku iznosi lepo i sažeto Čerčil u jed-

²⁾ *The Grand Alliance*, str. 641.

nom članku od 10. januara 1942. namenjenom britanskim načelnicima generalštabova i Ratnom kabinetu:

„Opšte je mišljenje da bi poraz Nemačke koji bi za sobom povukao njen slom, izložio Japan nadmoćnoj sili, dok poraz Japana ne bi ni u kom slučaju okončao svetski rat. Sem toga, usled ogromnih prostranstava na Pacifiku i nadmoćnih ključnih tačaka koje je Japan već uzeo ili koje će verovatno uzeti, ozbiljno osvajanje japanske postojbine bilo bi dugotrajan posao. Ne manje dugotrajno bilo bi vraćanje jednog po jednog ostrva, aerodroma i pomorskih baza u jugozapadnom Pacifiku koje bi izvela kopnena vojska oslanjajući se, uglavnom, na Australiju i Indiju...“

Z-1 „Međutim, iako je ispravno dati prvenstvo ratu protiv Nemačke, bilo bi pogrešno govoriti da ćemo ostati u defanzivi prema Japanu; naprotiv, jedini način na koji na Dalekom istoku možemo izdržati dok Nemačka ne bude pobeđena jeste inicijativa, iako manjih razmera“.³⁾

U zvaničnom sporazumu od 12. januara 1942, američki i britanski načelnici generalštabova postavili su odnos između ove dve glavne ratne oblasti ističući da će „samo najmanje vojne snage, potrebne za obezbeđivanje životnih interesa na drugim poprištima, biti odvojene od operacija protiv Nemačke“. Čerčil nam daje na znanje da je „general Maršal najviše učinio da dođe do te odluke od bitne važnosti“.⁴⁾

Uglavljen je da se na Dalekom istoku neprijatelju neće dopustiti da zauzme Havaje, Singapur, istočnoindijsku barjeru, Filipine, Rangun i put za Kinu, kao ni primorske oblasti Sibira. Kolike će najmanje vojne snage biti upotrebljene za taj zadatak imalo se utvrditi docnije. Ruzvelt je rekao Čerčilu da će, ako ustreba, poslati 50 000 američkih vojnika u Australiju i još 25 000 da zauzmu Novu Kaledoniju i druga mesta na putu između Sjedinjenih Država i Australije.

³⁾ *Ibid*, str. 703.

⁴⁾ *Ibid*, str. 705.

Pokazalo se, međutim, da ovim januarskim odlukama nije tačno regulisano odstupanje od ranijeg plana niti je jednom za svagda rešen nesporazum oko tog pitanja osnovne strategije.

Napad na Holandsku Istočnu Indiju (danas Indoneziju), Malaju i bazu u Singapuru, na Filipine i Rangun (veliko pristanište u Burmi) — sve je to dovelo do zahteva i potrebe da se sve više američkih jedinica skrene na jugozapadni Pacifik. Najpre je mornarica, pogodjena u svom ponosu i podstaknuta na dela, pod svojim novim vrhovnim komandantom, admiralom Kingom, koji nije učestvovao u donošenju ranijih strategijskih planova, navaljivala da se izvrše nužne izmene.⁵⁾ Ona je zastupala gledište da se ne samo naše pomorske snage, već i naša kopnena vojska i naše vazduhoplovstvo upotrebe prvenstveno za zaštitu preostalih savezničkih poseda na Pacifiku, posle čega bi se uzele baze sa kojih bi se mogao izvršiti protivnapad na rasturene Japance. Ti uzrujani zahtevi uticali su na pošiljke borbenih snaga. Od 132 000 vojnika koji su poslati preko mora u toku prva dva i po meseca 1942., samo je 20 000 upućeno na Island i u Severnu Irsku, prema ranijim planovima, dok je oko 90 000 upućeno stanicama na liniji između Havaja i Australije.

Glasovi da treba da se učini još više počeli su da uznemiruju najviše stratege u kopnenoj vojsci i Beloj kući. Od svih prigovora i analiza u prilog ostajanja uz osporene planove u tom periodu najsnažniji i najubedljiviji su bili oni koje je pisao jedan od pomoćnika načelnika Generalštaba, brigadni general Dvajt D. Ajzenhauer (Dwight D. Eisenhower). U kom tonu su bile izrečene njegove misli može se naslutiti iz jedne njegove lične beleške od 22. januara 1942.: „Moramo ići u Evropu

⁵⁾ Admiral Stark je odlučno podržavao gledište da Atlantik ima preim秉stvo nad Pacifikom i da mornarica treba da pomaže kopneni rat u Evropi. Admiral King nije nikako odobravao tu politiku. Stoga je njegovo postavljanje za vrhovnog komandanta američke flote (nov naziv), kako zbog njegove jake ličnosti tako i zbog njegovih gledišta, predstavljalo jedan od značajnih činilaca u skretanju strategije prema Pacifiku posle Arkadije.

i boriti se — i moramo prestatи da rasipamo snage po celom svetu — i još gore — da rasipamo vreme. Ako hoćemo da održimo Rusiju, da spasemo Srednji istok, Indiju i Burmu, moramo početi da zasipamo iz vazduha zapadnu Evropu da bismo zatim što je pre moguće izvršili napad sa zemlje“.⁶⁾

Kako je Ajzenhauer rasuđivao vidi se iz planski obrađene izjave koju je 28. februara 1942. podneo svojim kolegama. U njoj se ukazuje na to da, iako Nemačka i njeni sateliti imaju veću borbenu moć, Japan se trenutno nalazi u boljem položaju jer nije u ratu sa Sovjetskim Savezom. Zatim se podvlači da dok se zajednički napori Britanije, Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza mogu udružiti protiv nemačke i italijanske oružane sile, protiv Japana se to ne može učiniti. I najzad, kao stvar od odlučujućeg praktičnog značaja, da je za prenošenje američkih trupa na Pacific i za njihovo održavanje тамо potrebno triput više brodova nego za Atlantik. Stoga on zaključuje da i strategijski razlozi i snabdevanje govore u prilog odluke da se sve snage usredsrede najpre protiv Osovine u Evropi. Na toj liniji on podržava jedan plan operacija protiv severozapadne Europe u zajednici sa Englezima, dovoljno velikih razmera da počev od sredine maja priveže sve veći broj nemačkog vazduhoplovstva, a od kraja leta sve više kopnenih jedinica. Zajednički odbor načelnika generalštabova*) potvrdio je ove zaključke 16. marta 1942.

Predsednik Ruzvelt i američke vojne vlasti počeli su odmah da taj strategijski plan pretvaraju u precizan

⁶⁾ Maurice Matloff and Edwin M. Snell: *Strategic Planning for Coalition Warfare 1941—1942* (Strategijsko planiranje za savezničko ratovanje), Vašington, D. C., Ministarstvo vojske, Odjeljenje za vojnu istoriju, 1953, str. 156.

^{*)} *Joint Chiefs of Staff* (Zajednički odbor načelnika generalštabova) sačinjavaju u SAD: načelnik Generalštaba kopnene vojske, načelnik pomorskih operacija, načelnik Generalštaba vazdu-

program i da sastavljaju plan rada po vremenu.⁷⁾ U tu svrhu Hopkins i Maršal su otišli u London da razgovaraju sa britanskim načelnicima generalštabova i Ratnim kabinetom. 14. aprila postignut je sporazum po jednom planu koji je podneo Maršal. O njemu će biti više reči u sledećem odeljku; u njegovim širokim okvirima sav napor se prvenstveno imao usredsrediti na to da se u Engleskoj izgradi velika vojna sila da bi se 1. aprila 1943. prodrlo na kontinent; ali je postojao i drugi projekat za iskrcavanje 1942, ukoliko bi to bilo neophodno da bi se sprečio slom Sovjetskog Saveza na istočnom frontu.

Time je načelo: prvo rat u Evropi, očuvano, ali ne bez izvesnih ustupaka onima koji su žarko žeeli da skrenu borbu na Pacifik. Londonski sporazum nije potpuno onemogućavao proširenje pokreta prema Dalekom istoku. U stvari, Englezi su, i pored želje da borbu u

hoplovnih snaga i načelnik štaba Vrhovne komande (ako postoji). Glavni zadaci Odbora su: koordiniranje strategijskih i logističkih planova, objedinjavanje komandovanja, staranje o svim vidovima oružane sile (popuna, nastava, materijalno snabdevanje); služi kao savetodavni organ državnog sekretara odbrane.

Combined Chiefs of Staff (Kombinovani odbor načelnika generalštabova) sačinjavali su u II svetskom ratu načelnici američkih i britanskih generalštabova. — Prim. red.

⁷⁾ Predsednik se osećao pozvanim da tu odluku objasni i obrazloži pred holandskom vladom. Pismo koje je 6. aprila poslao holandskoj kraljici Vilhelmini odiše čudnim optimizmom čija je svrha nesumnjivo bila da je malo razvedri:

„Na žalost, moramo se pomiriti sa svetom okruženim ratom i mislim da nam je jasno da bi za idućih šest meseci glavnu opasnost predstavljao nemački uspeh u Rusiji — jer kad bi ovog leta Rusija poklekla, Nemačka bi bila u stanju da oslobođi vrlo jake vojne snage i uputi ih na Bliski i Srednji istok i da pokuša da se udruži sa Japanom.“

„Drugim rečima, prinuđeni smo da zaključimo da se naš glavni strategijski plan mora sastojati u tome da osujetimo Nemačku da ovog leta uspe u Rusiji, iz prostog razloga što ako nam to podje za rukom, vrlo je verovatno da Nemačka neće moći da izdrži još godinu dana. Kad i ako bude tako, udruženim snagama *ujedinjenih naroda* neće trebati dugo vremena da odbace Japance natrag na njihova ostrva. Holandska Indija mora biti obnovljena — a nešto mi u meni govori da će tako biti...“

Evropi istaknu na prvo mesto, pristali na projekat napada preko Lamanša samo pod uslovom da na Istoku preostane dovoljno borbenih snaga koje će braniti Indiju i štititi Australiju, Novi Zeland i saobraćajne linije i usputna ostrva. Kao odgovor na glasne zahteve za operacijama koje su postavljali mornarica, jugozapadna pacifička komanda pod Mak Arturom, australijska i kineska vlada prebačene su u te oblasti sledećih meseci 1942. znatne borbene snage. Početkom maja predsednik se pod tim udruženim pritiskom pokolebao i bio voljan da pošalje još aviona i ljudi u Australiju. Ali mu je Maršal uspeo da dokaže da bi to značilo uništiti projekat napada preko Lamanša, te je predsednik pismeno opozvao odobrenje koje je u žurbi bio dao. Suština njegovog odgovora nezadovoljnicima, koju nalazimo u poruci Mak Arturu od 6. maja, glasi:

„U pitanjima velike strategije teško mi je da ovog proleća i leta odstupim, iz prostog razloga što ruske armije ubijaju više vojnika Osovine i uništavaju više materijala Osovine no svih dvadeset pet ostalih ujedinjenih nacija zajedno. Prema tome, čini mi se sasvim razumljivim da podržimo veliki napor Rusa u 1942. tako što ćemo gledati da im dostavimo koliko god možemo oružja i da donesemo planove čija će svrha biti da se nemačke kopnene i vazdušne snage odvuku s ruskog fronta.“⁸⁾

Ali, protagonisti velike akcije na Pacifiku nisu verovatno bili dovoljno ubedjeni, kao uostalom ni sam Mak Artur koji je tvrdio — u poruci koju je 8. maja poslao Maršalu — da bi pored ostalih koristi to bio najbolji i najbrži način da se pruži najveća podrška Rusima. Predsednik je, međutim, ostao čvrsto pri svome. Čvrstini koju je pokazao sledećih nedelja možda je doprinela i izjava data Molotovu (30. maja), kad je sovjetski ministar spoljnih poslova bio u Vašingtonu (o toj poseti ćemo docnije više govoriti), neka slobodno obavesti Staljina „da se na-

⁸⁾ Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—1942,
str. 214.

damo da će se ove godine obrazovati i drugi front“; pri tome je mislio na drugi front na Atlantiku. Što se to nije ostvarilo, nije bila njegova krivica.

Raspru između onih koji su bili za dejstva na Pacifik i onih koji su bili za dejstva na Atlantiku rasplamsala se ponovo kad je u julu britanski Ratni kabinet odustao od napada preko Lamanša i obnovio projekat o iskrcavanju u severnoj Africi. Ova promena mišljenja, o kojoj ćemo isto tako danoj više reći, ozlovoljila je Maršala. On se okrenuo i bez daljnog pridružio Kingu i ostalima koji su stalno navaljivali tražeći da se iz osnova izmeni raspored naših borbenih snaga. Na zajedničkom sastanku načelnika generalstabova Maršal je 10. jula — oslanjajući se na Stimsona — predložio da se otvore karte i da se britanskim odgovornim ličnostima kaže, pošto ne misle da ostvare plan koji su prihvatali u aprilu, da im okrećemo leda i upućujemo se Pacifiku da tamo povedemo odlučnu akciju protiv Japana. U zajedničkom memorandumu Kinga i Maršala, poslatom tog istog dana predsedniku, zaključuje se: „Ako Sjedinjene Države treba da se upuste u neku drugu operaciju umesto da se svim silama i nepokolebljivo drže planova „Bolero“, naše konačno mišljenje je da se okrenemo Pacifiku i odlučno udarimo na Japan...“⁹⁾

Ma koliko da je predsednik cenio pisce tog memoranduma i ma koliko da je bio sklon da ih ubeđuje, a ne da im zapoveda, njegov odgovor, poslat Maršalu 14. jula iz Hajd Parka, zvuči sa visine. „Konačno sam odlučio da vas, Kinga i Harija (Hopkinsa) pošaljem u London... Želim da znate da se ne slažem s vašim predlogom za Pacifik“. Vrativši se sledećeg dana iz Hajd Parka u London, rekao je Stimsonu da mu se ne dopada ton Marša-

⁹⁾ *Ibid*, str. 269. U tom periodu postojala je pomenjna u pogledu šifre „Bolero“ — ponekad se smatralo da ona označava pripreme za operaciju preko Lamanša, a nekad samu operaciju.

lovog i Kingovog memoranduma o Pacifiku; da mu po-malo liči na ono „izvući se kao tarana iz lonca“.

U memorandumu sa uputstvima koji je predsednik dao misiji 16. jula, uoči samog njenog polaska za London, jasno je dato do znanja da, bez obzira na to hoće li Englezi i dalje odbijati da se založe za prelazak preko La-manša 1942. ili s proleća 1943, po njegovom mišljenju, Nemačka ostaje neprijatelj koga treba najpre slomiti.

„Ja nisam“, pisao je, „za to da se sve američke snage angažuju na Pacifiku protiv Japana da bi se ovaj što brže pobedio. Od najvećeg je značaja da shvatimo da pobeda nad Japanom ne znači pobedu nad Nemačkom i da, američka koncentracija protiv Japana u ovoj godini ili u 1943. povećava izglede Nemačke da zavlada Evropom i Afrikom. S druge strane, očigledno je da poraz Nemačke ili zaustavljanje Nemačke 1942. ili 1943. znače vrlo verovatno pobedu nad Nemačkom na evropskom i afričkom ratištu kao i na Bliskom istoku.“¹⁰⁾

Sledeća rečenica predstavlja ironiju. „Pobeda nad Nemačkom znači pobedu nad Japanom, verovatno bez i jednog ispaljenog metka i i jednog izgubljenog života“.¹¹⁾

Hopkins, Maršal i King su u Londonu naišli na upornost Engleza. U svom izveštaju predsedniku Hopkins to podvlači. Ali, umesto da se izjasni za promenu osnovnog

¹⁰⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 605.

¹¹⁾ Zanimljivo je da se ovaj memorandum od 16. jula 1942. veoma razlikuje od koncepta uputstava koji je Ministarstvo rata spremilo za Maršala i Kinga i podnelo predsedniku 15. jula. Zanimljivo je isto tako da Cerčil u knjizi *The Hinge of Fate* kaže kako uputstvo od 16. jula smatra najjačim dokumentom ratne strategije koji mu je predsednik Ruzvelt ikad podneo.

Drugi ubedljiv razlog koji predsednik iznosi jeste da ne bi bilo moguće voditi odlučnu ofanzivu na Pacifiku dok se naša mornarica znatno ne poveća. Potrebno je imati mnogo više nosača aviona i brodovlja za iskrcavanje. Predsednik se na tome zaustavio kad je sa Hopkinsonom razgovarao o njegovom putu u London, rekavši da na Pacifiku „trupe i avioni sami po себи не би одmah odlučili ствар — потребно је да наша морнарица буде много јача — што захтева времена“.

strategijskog plana između Evrope i Pacifika, predsednik se, kao što će se iz docnijeg izlaganja videti, saglasio sa operacijom „Torč“ (*Torch*, buktinja) u severnoj Africi, kao načinom da američke kopnene snage stupe u dejstvo protiv Nemačke 1942. Ova krupna odluka, kako je izražena u operacijskim zapovestima, dala je pohodu u Severnu Afriku prvenstvo nad ostalim američkim vojnim akcijama u svim drugim delovima sveta. Ali to prvenstvo nije bilo apsolutno niti je apsorbovalo sve ostalo.

Sledećih meseci prihvaćene su neke nove defanzivne operacije na Pacifik, pa čak i jedna ograničena taktička ofanziva. Mornarica i Mak Artur naišli su sa svojim zahtevima na manji otpor u Ministarstvu rata nego da je operacija preko Lamanša bila u toku ostvarenja. Najveći deo naše mornarice već se nalazio na Pacifiku. Slanje trupa i materijala na Daleki istok nastavilo se; bar do avgusta ono je stvarno bilo veće no preko Atlantika. Odnos se promenio tek kad je otpočelo izvršenje severnoafričke operacije. Ako bacimo pogled unapred, na godinu dana posle Perl Harbora — kad su se borbe vodile već celem severnoafričkom obalom, a pripreme za operaciju preko Lamanša u 1943. bile ponovo preuzete — videćemo da je broj američkih kopnenih snaga prebačen na Pacifik protiv Japanaca bio i tada približno jednak broju snaga angažovanih u Ujedinjenom Kraljevstvu i Severnoj Africi. Na svakom od tih poprišta nalazilo se oko 350 000 ljudi. Od vazduhoplovnih snaga Sjedinjenih Država oko jedna trećina učestvovala je u akcijama na Pacifiku.¹²⁾

¹²⁾ Glavno odstupanje od operacije „Bolero“ bilo je skretanje bombardera — prema jednom memorandumu koji je Roosevelt uputio Zajedničkom odboru načelnika generalštabova 24. oktobra 1942. u kome izjavljuje da je potrebno, po svaku cenu, održati Gvadalkanal, dodajući ovo: „Uskoro ćemo se naći angažovani na dva borbena fronta, te će nam biti potrebna odgovarajuća podrška iz vazduha na oba mesta, premda to može značiti odlaganje naših drugih obaveza, naročito u Engleskoj...“ Po tom memorandumu dato je privremeno prvenstvo hitnim potrebama

Da nastavimo još malo sa izlaganjem o ratnim pošiljkama: od tog vremena glavni pravac u kome su išle i kopnene i vazduhoplovne snage bio je Evropa. Ali je na Pacifik i dalje upućivano toliko da se omogući snažno pokretanje ofanzive. Načelo koje je omogućilo to proširenje na Pacifiku još dok rat u Nemačkoj ni iz daleka nije bio dobiven, nije stajalo izričito napisano ni u jednom planiranju ni memoranduma niti odluke Zajedničkog odbora načelnika generalštabova. Ali, izgleda da je prečutno prihvaćena ideja da svako povećanje snag, posvećenih operacijama u Sredozemlju treba da bude jednako povećanju snaga na Pacifiku. Ministarstvo rata poslužilo se tom jednačinom u svom stavu prema admiralu Kingu i generalu Maršalu, a isto tako i prema Britancima, ne bi li obeshrabrilo njihova nastojanja da od američke vojske izvuku što više jedinica za Sredozemlje. Prema tome, u naknadu za pristanak dat u Kasablanki januara 1943. da se iz Severne Afrike pređe na Siciliju, Amerikanci su tražili odobrenje da prošire svoje upade u južni i jugozapadni Pacifik. To je iziskivalo mnogo veći deo američke pomorske sile, a shodno tome i daleko veći broj brodova za iskrcavanje. Ovi brodovi, neophodni za aktivnu službu na Pacifiku, tako su uporno zahtevani, da ih je tamo bilo više nego što ih je stavljeno na raspolažanje za operacije oko iskrcavanja u severozapadnoj i južnoj Francuskoj. To je, u stvari, bio jedan od glavnih razloga — kako će se u docnjem izlaganju pokazati — što su oba ova poduhvata odložena; saveznici su više voleli da čekaju da se sagrade novi brodovi no da okrnje silu okupljenu na Pacifiku.

Jednom rečju, premda se u svakom zvaničnom dokumentu o osnovnoj strategiji stalno tvrdilo da Nemačku treba prvu pobediti — i premda je to na kraju postignuto — sve veći i snažniji napor održavan je na Pacifiku do momenta pogodnog za invaziju preko Lamanša.

na Pacifiku, ali nije promenjen osnovni strategijski plan. Videti W. F. Graven i J. H. Cate: *The Army Air Forces in World War II*, (Vazduhoplovne snage u II svetskom ratu), knj. II, str. 280—82.

Produžimo li da za trenutak gledamo unapred, možemo zapaziti da je jedino mesto gde je dopušteno da se sve te povlastice nepovoljno odraze bilo popriše Kina—Burma—Indija. Učinili smo što nam je izgledalo potrebnim da zadržimo Kinu u ratu, ali gotovo ništa više od toga. Od 700 000 vojnika američke kopnene vojske poslatih iz Sjedinjenih Država do kraja 1942, samo se 16 000 nalazilo tamo, i to većinom u Indiji.¹³⁾

Potčinjavanje Kine ratnim zahtevima drugih vojišta bilo je neka vrsta ustupka učinjenog ostalim učesnicama ratnog saveza, Britaniji i Sovjetskom Savezu. Ni Britanci ni Rusi nisu bili skloni da oskudne ratne snage troše na rat u toj zemlji. Treba se setiti da smo mi verovali da samo odlažemo pružanje veće pomoći kineskoj vladu, dok pobeda nad Nemačkom ne omogući i nama i našim saveznicima da se bez opasnih naprezanja probijemo u Kinu i zajedno sa Kinezima izbacimo Japance.

Težnja da se američke snage angažuju najpre za sa-vlađivanje Nemačke imala je, razume se, mnoge posledice. Da smo usvojili suprotan pravac, stanje u svetu kao i uza-jaman odnos Sjedinjenih Država, Velike Britanije, So-vjetskog Saveza i Kine na kraju rata bio bi svakako drukčiji.

Teško je, možda čak i nemoguće, zamisliti kakve bi bile krajnje posledice takve odluke. Ali se izvesna naga-danja mogu ovde ipak učiniti. Namera nam je samo da istaknemo neke momente iz sveta onog „što se moglo desiti“.

1) Da su operacije u Sredozemlju i Italiji, kao i prelazak preko Lamanša, bili obustavljeni ili odloženi za docnije, sovjetske jedinice bi se verovatno sporije oporavile, te bi na kraju rata Sovjetski Savez bio slabiji.

2) Američki položaj na Pacifiku pri kraju rata verovatno bi bio nadmoćniji. Mogli smo imati snažnu vojsku u Kini, a možda i u Mandžuriji i Koreji. Docnija rešenja

¹³⁾ Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—42, str. 228.

u pogledu tih područja bila bi, verovatno, zahvaljujući tome, povoljnija.

3) Hitler je mogao potpunije potčiniti Francusku i možda angažovati dovoljno snaga na Srednjem istoku da tu pobedi Britance. Nacisti bi duže vladali zapadnom Evropom i temeljnije slomili moć i blagostanje naroda pod svojom vlašću uništivši njihove političke ustanove. Ti pobeđeni narodi smatrali bi nas ravnodušnim i još više njih no sada verovalo bi da je Sovjetski Savez njihov jedini prijatelj jer im je doneo slobodu. Po mom mišljenju, već samo to predstavlja osnovno političko opravdanje naše strategije.

4) Nemački napad na Britaniju raketama i dirigovanim projektilima verovatno bi bio mnogo razorniji, a mogao je postati i tako ubitačan da saveznici budu prinuđeni da prođu u Francusku pre no što svoje pripreme privedu kraju.

5) Da je Japan pobeđen dok se Nemačka još borila, kraj rata u Evropi mogao je nastupiti ne pritiskom vojnih snaga, već spuštanjem prve atomske bombe na Nemačku. Tada bi predaja i okupacija Nemačke verovatno drukčije izgledale — pitanje je da li bolje ili gore.

Čak i ova uzdržljiva nagađanja pokazuju kako bi velike, različite i teško predvidljive posledice bile da je usvojen strategijski plan po kome bi glavni borbeni napor Amerikanaca bio upravljen na to da se pobedi Japan.

Izlažući liniju koja je prihvaćena, samo sam se ovlaš dotakao žestoke raspre koja je izbila između Amerikanaca i Britanaca oko toga hoće li — pod pretpostavkom da njihov prvi veliki napor bude uložen u Evropi — njihove trupe pokušati da predu kanal Lamanš u 1942. ili s proleća 1943, ili će umesto toga nastojati da se iskrcaju u severnoj Africi i na obalama Sredozemnog mora. Sada ćemo preći na to.

6) DRUGI FRONT U 1942: INVAZIJA PREKO LAMANŠA ILI SEVERNA AFRIKA

U pogledu ovog pitanja među stratezima su vladala potpuno različita mišljenja i želje. Rasprva koja je nastala mogla je imati neslućeni politički odjek; tako su Amerikanci mislili. Ona se razbuktavala i stišavala; planovi su više puta menjani i napetost u razgovorima bila je jednom ili dvaput tolika da zajednički ratni planovi samo što nisu pocepani.

Čerčil i njegova vojna grupa doneli su u Vašington decembra 1941. živu zamisao da prva zajednička vojna mera Sjedinjenih Država i Velike Britanije bude iskrcavanje u severnoj Africi. Oni su to zamislili kao uzbudljiv početni korak u zatvaranju obruča oko teritorije pod nemачkom kontrolom. Čerčil je s tim projektom izišao prilikom prvih nezvaničnih razgovora na sastanku u Arkadiji 22. decembra uveče. On se boji, rekao je, ako mi to brzo ne učinimo, da nas Hitler ne preduhitri, prelazeći preko Španije i Portugalije na afričku obalu. Njega je oduševljavala pomisao da bi britanske jedinice mogle uskoro odneti odlučujuću победu u Libiji i nastupati na zapad prema granici Tunisa istovremeno dok bi se jedan saveznički pohod kretao duž obala Sredozemnog mora iz suprotnog pravca. Ruzvelt, za koga taj projekat nije bio nov, složio se da bi možda upravo to trebalo učiniti. Tim pre što bi ta operacija kod američkog naroda stvorila osećanje da stvarno učestvuje u ratu. Čerčil je verovatno imao dovoljno osnova kad je posle tog prvog zasedanja u svom izveštaju pred Ratnim kabinetom rekao: „Razgovor se vodio ne o tome da li već kako“ (kurzivom kod Čerčila).¹⁴⁾

¹⁴⁾ *The Grand Alliance*, str. 664.

U izveštaju sastavljenom na kraju sastanka (31. decembra 1941) vojni štabovi su se saglasili, kako to piše u zvaničnim zapisnicima.

„U 1942. način da se nemački otpor oslabi biće... sve jače bombardovanje iz vazduha od strane britanskih i američkih snaga... pomaganje ruske ofanzive svim raspoloživim sredstvima... (i operacije) čiji će glavni cilj biti zauzimanje cele serevnoafričke obale... Malo je verovatno da će u 1942. biti moguća bilo kakva kopnena ofanziva većih razmera protiv Nemačke, sem na ruskom frontu... (ali) u 1943. put će možda biti čist da bismo se vratili na kontinent preko Sredozemnog mora, iz Turske na Balkan, ili se iskrcali u zapadnoj Evropi. Te operacije bile bi uvod u konačan napad na samu Nemačku.“¹⁵⁾

Ali tokom sledećih petnaest dana nepovoljni događaji, kako na Pacifiku tako i na Srednjem istoku, oduzeli su svaku mogućnost da se za kratko vreme pripremi odgovarajuća ekspedicija za severnu Afriku. Kao što smo već rekli, japansko napredovanje na jugozapadnom Pacifiku prinudilo je Amerikance i Britance da u to područje hitno upute mnogo više brodova, aviona i ljudi no što su namevali. Istovremeno, nemačke snage su bile uspele da u istočnom delu Sredozemnog mora stvore jak defanzivni položaj, te je Hitler, koga je na ruskom frontu zaustavila zima, stao da šalje nove divizije na Sednji istok. Stoga su, 13. januara, kao odgovor na predsednikov zahtev da mu se pošalje nova analiza situacije, načelnici generalštabova izrazili mišljenje da se sa zamašnjom operacijom u severnoj Africi mora pričekati dok se trupe i transportni brodovi ne vrate sa jugozapadnog Pacifika — u svakom slučaju do polovine maja. Veoma razočaran zbog povlačenja britanskih jedinica u Africi i jugozapadnoj Aziji, Čerčil se pomirio s tom odlukom. Napuštajući Sjedinjene Države sredinom januara, on je zapisao svoja razmišljanja: „Moja nada da ćemo pobediti u Zapadnoj pustinji i da će

¹⁵⁾ Gordon A. Harrison: *Cross-Channel Attack* (Napad preko Lamanša), str. 9.

Romel biti uništen, izjalovala se. Romel je umakao. Rezultati Okinlekovih (Auchinleck)* uspeha... nisu bili odlučujući. Preimućstvo koje su nam oni dali pri stvaranju svih naših planova za anglo-američki desant u francuskoj severnoj Africi konačno je oslabljeno, i ta operacija je očigledno odložena za više meseci.¹⁶⁾

U sledećem periodu čekanja američko vojno mnenje došlo je do zaključka da bi operacija u Severnoj Africi bila samo uzaludno i uz to opasno trošenje borbenih snaga.¹⁷⁾ Tokom marta u Beloj kući se u nizu razgovora navljalovo da se izabere neki bolji pravac. Energični Stimson, podržavan od uticajnog Maršala, a u saglasnosti s planerima generalštabova na čelu sa ubedljivim Ajzenhauerom, objašnjavao je bez kraja i konca zašto je od bitne važnosti da izbegnu „rasipanje“ i usredsrede se na okupljanje snaga u Ujedinjenom Kraljevstvu radi napada preko kanala Lamanša. Razlozi u prilog tome bili su ubedljivi. U drugom jednom memorandumu koji je Ajzenhauer podneo svojim kolegama oni su ovako sažeti: da tako ne bi bilo skretanja američkih vojnih snaga, pošto naši saobraćajni putevi za Britaniju ionako moraju ostati otvoreni; da bi se za tu operaciju iskoristio najkraći pomorski put i stoga izvelo najpovoljnije prebacivanje; da bi bilo dovoljno zapretiti Nemačkoj pa da se spreči da ona usredstvi sve svoje snage protiv Sovjetskog Saveza ne bi li s njim prečistila pre iduće zime; da je prilaz kopnom do Nemačke tim putem lakši i bolji no drugim putevima; da bi iz Britanije bilo moguće postići nadmoć u vazduhu na bojnom polju, i da bi se za tu operaciju moglo iskoristiti najviše britanskih borbenih snaga, a da se time ne doveđe u opasnost britanska zemaljska odbrana. To su bili i ostali standardni razlozi u prilog napada na Nemačku preko kanala Lamanša.

*) Ser Klad Džon Er Okinlek (Sir Claude John Eyre Auchinleck), bio komandant 8. britanske armije.

¹⁶⁾ *The Grand Alliance*, str. 706.

¹⁷⁾ *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—1942*, str. 177.

Pri kraju jednog napetog sastanka, održanog 25. marta, kad je predsednik, koji je opet počinjao da se koleba, predložio da se stvar preda na razmatranje Kombinovanom odboru načelnika generalštabova (Combined Chiefs of Staff), Hopkins se oštro usprotivio takvom preuzimanju opasnosti od odlaganja i slabljenja snaga i insistirao da plan, čim ga Zajednički odbor načelnika generalštabova završi, „neko“ (Maršal) odnese pravo Čerčilu i najvišim britanskim autoritetima. Maršal i Stimson*) su otišli sa sastanka verujući da su dobili naredbu da pohitaju sa dovršenjem plana na kojem je njihov štab radio. Oni su to i učinili. 1. aprila, pošto je saslušao Maršalovo izlaganje o radu Štaba, predsednik je prihvatio plan i odmah naredio Maršalu i Hopkinstu da idu u London.

U planu, kakav je tada grubo zamišljen, u okviru onog što će docnije postati poznato pod imenom Maršalovog memoranduma, predviđao je stvaran ulazak u Francusku za 1. april 1943 (operacija „Bolero“). Sjedinjene Države su imale da dadu 30 divizija i preko 3000 borbenih aviona, a Britanci 18 divizija i preko 2500 borbenih aviona. Pripreme za ovu konačnu operaciju trebalo je, međutim, tako podesiti da se omogući pokušaj i jednog mnogo manjeg napada (operacija „Sledžhamer“ — *Sledgehammer*, kovački čekić) u ranu jesen 1942, iz sledeća dva razloga: da bi se priskočilo u pomoć Rusima ako popuste, ili da bi se iskoristila neka neočekivana dobra prilika za pobedu koja bi iskrsla iz događaja u Nemačkoj.

Pomisao na ogromnu američku silu u ljudstvu i avionima koja bi ponela glavnu težinu napada uzrujala je i ostavila dubok utisak na Britance. Stoga je posle nekoliko dana razmatranja, 12. aprila, Čerčil obavestio predsednika da se britanski načelnici generalštabova u načelu potpuno slažu sa američkim predlozima. Dva dana docnije britanski načelnici generalštabova su izjavili da su predlozi prihvatljivi. Isto veče, 14. aprila, na sastanku Odbora za odbranu u okviru Ratnog kabineta, kome su prisustvo-

*) Stimson, Henry Lewis, ministar rata SAD od 1911—1913.
i od 1940—1945. godine. Umro 1950. — Prim. red.

vali i Maršal i Hopkins, Čerčil je te planove srdačno i zvanično odobrio, rekavši doslovce da su oni „od najvećeg značaja“. Ali je, u stvari, britanski pristanak bio samo privremen.^{17a)}

Teško je reći jesu li Maršal i Hopkins propustili da osete ili su namerno ublažili onu crtu neizvesnosti koja se provlačila kroz britanski stav. Oni su napustili London ubedeni da je doneta čvrsta odluka. Maršalov izveštaj Stimsonu i njegovim kolegama u Ministarstvu rata ostavljao je utisak da je misija uspešno izvršena u trenutku vrlo ozbiljne pometnje i straha u Velikoj Britaniji zbog opasnosti koje su se nadvile nad nju sa svih strana, i da je američki projekt usvojen uz male izmene i neznatna ograničenja. Ali tek što su američki izaslanici izmakli iz Vajthola (Whitehall)*), Čerčila i njegove vojne savetnike obuzele su sumnje. Njihovo kratkotrajno oduševljenje bilo je prošlo.^{17b)} Što su temeljnije razmatrali predložene operacije, sve im je veća izgledala opasnost od propasti ako operacije otpočnu pre no što nemačke snage budu znatno oslabljene; ili, ako to ne, sve im je veća izgledala verovatnoća da će se borba pretvoriti u dugotrajno mučenje slično rovovskoj vojni u I svetskom ratu.

Preokret u odnosu na američke predloge bio je veliki, veći no što je u tom času Čerčil dao do znanja Ruzveltu

^{17a)} Maršal Alan Bruk (Alan Brooke), načelnik Imperijalnog generalštaba, koji je odigrao tako značajnu ulogu spasavajući britansku vojsku u Denkerku, zapisao je 14. aprila u svom Dnevniku: „Važan sastanak (Odbora za odbranu) na kome smo prihvatali njihove predloge za ofanzivnu akciju u Evropi možda u 1942, a sigurno u 1943“. Ali prema njegovom tumačenju: „Ono s čime su se stvarno saglasili britanski načelnici generalštabova bilo je da se otpočne sa pripremanjem planova, u zajednici sa SAD, za napad u Evropi kad ta operacija postane izvodljiva, i da se u međuvremenu prihvati maksimalna koncentracija američke vojne sile u Engleskoj...“ Arthur Bryant: *The Turn of the Tide, 1939—1943* (Sreća se obrće), London, Collins, 1951, str. 355—57.

*) Zgrada britanske vlade. — Prim. prev.

^{17b)} Smatrali su da će brodova za iskrcavanje biti tako malo — dovoljno da se odjednom iskrca svega četiri hiljade ljudi — da je ceo plan bio samo „pusti san“. *Ibid*, str. 373.

i Maršalu. On i britanski načelnici generalštabova u stvari su sasvim odustali od pomisli da se izvrši ma kakvo iskrčavanje u Evropi u 1942 — čak i u slučaju krajnje potrebe. Sve što bi se u tom roku učinilo bilo bi po njihovom mišljenju opasan i uzaludan korak koji Rusima ne bi ozbiljno pomogao. Oni su smatrali da bi savezničke trupe, čak i kad bi uspele da uđu u Šerbur ili Brest, bile tu zatvorene, te bi se morale braniti cele iduće zime i proleća; da bi to predstavljalo težak napor za brodove, snabdevanje, a usporilo bi i sve druge operacije; i najzad, da pored svega ne bi nagnalo Nemce da prebacе znatnije vojne snage sa istočnog fronta u 1942.

Kad je docnije govorio o toj svojoj izmeni gledišta, Čerčil je dao na znanje da ga je najviše brinulo pitanje šta da se učini pre no što se pokuša sa napadom u 1943.¹⁸⁾ On nije želeo da im — usled toga što bi se držali neostvarljivih planova za napad u tom ranijem roku — izmaknu druge velike vojne prilike, naročito ne mogućnost — o kojoj je u decembru razgovarao sa Ruzveltom — za jedan pohod u severnu Afriku uporedo sa britanskim nadiranjem sa istoka. Ali ja smatram da su njegova gledišta imala širi zamah. Očigledno je da ga je cela zamisao o napadu u 1943 — ili možda čak i u 1944 — uznemiravala. Izgledalo mu je da Amerikanci smatraju tu operaciju kao odlučujući napor u kome će se susresti s nemačkom glavninom i slomiti je. Sećajući se 1914—1918, Britanci nisu želeli da se pobeda izvojuje na taj način. Oni su želeli da se odlučni sukob odloži sve dok se Nemačka dobro ne istroši, dok ne izgubi svog italijanskog saveznika i ne bude ugrožena sa Sredozemlja. Tada bi napad sa zapada bio samo završni čin.

Zadirala ili ne tako duboko i daleko, promena britanskog raspoloženja u to vreme je bila stvarna i konačna. Harimen koji se tada nalazio u Londonu i radio na izvršenju Zakona o zajmu i najmu i sličnim poslovima i bio

¹⁸⁾ Videti sjajno izlaganje njegovih gledišta i taktike u knjizi: Winston S. Churchill: *The Hinge of Fate* (Prekretnica sudbine), Boston, Houghton Mifflin Co., 1950; str. 322—25.

u stalmom dodiru sa Čerčilom, zapazio je kako stvari idu drugim tokom i zabrinuo se. Razlika između onog što će, kako je on razumeo, Maršal i Hopkins referisati predsedniku i onog što je njemu govorio premijer izgledala mu je tolika da bi mogla docnije izazvati ozbiljne nesuglasice. Pun strepnje zbog toga, spremao se da naročito radi toga ode u Vašington, ali se razboleo.

Ta razlika u raspoloženju za preduzimanje napada preko Lamanša otkrivena je kad je Molotov posetio London i Vašington i pokrenuo pitanje „drugog fronta“. Opoširan izveštaj o tome šta se tada desilo čitalac će naći ako obrne nekoliko stranica. S tim u vezi dovoljno je da pomenemo da je za vreme prvog Molotovljevog boravka u Londonu (od 21. do 26. maja), pre njegovog polaska za Vašington, Čerčil bio oprezan i neodređen. On se uzdržao da direktno i otvoreno odgovori na Molotovljeva navaljivanja hoće li i kad Sjedinjene Države i Britanija otpočeti operaciju protiv Nemačke sa zapada. Ali, kad je Molotov stigao u Vašington, predsednik je bio manje obazriv i rekao mu u više navrata da se nada i očekuje da će drugi front nastati u 1942. Kad se Molotov posle posete Vašingtonu ponovo vratio u London, Čerčil ga je doduše ostavio u uverenju da će operacija preko Lamanša verovatno započeti možda čak u 1942, ali mu je dao jedan memorandum u kome je stajalo da treba smatrati da britanska vlada nije u tom pogledu dala nikakvo obećanje.¹⁹⁾ A 28. maja, obaveštavajući Ruzvelta kako su tekli njegovi razgovori o vojnim pitanjima sa Molotovom, rekao je značajno naglašavajući: „Ne smemo nikad smetnuti s uma operaciju „Džimnast“ (*Gymnast* — gimnastičar — iskravanje u francuskoj severnoj Africi). Sve druge pripreme moraju, ukoliko ustreba, tome da služe.“²⁰⁾

U vreme kad je Molotov napustio London i krenuo kući britanska vlada je bila već utvrđila uslove za koje je

¹⁹⁾ *Ibid*, str. 341—42.

²⁰⁾ *Ibid*, str. 340.

smatrala da treba da budu ispunjeni pre no što se preduzme bilo kakva operacija preko Lamanša. Na sastanku Ratnog kabinet, 11. juna, Čerčil je izneo predlog — sa kojim se Ratni kabinet saglasio — da svaki takav pokušaj u 1942. mora zadovoljavati dva načela: prvo, da zamašnjeg iskrcavanja u Francuskoj neće biti ako se tamo ne misli ostati; i drugo, da se sa iskrcavanjem neće pokušati ako Nemci nisu demoralisani neuspahom u borbi protiv Rusije. Znajući da je Maršalu i ostalima i dalje stalo do pokušaja nekog iskrcavanja na kontinentu u 1942, radi neposrednog olakšanja sovjetskim snagama i uvoda u glavni napad 1943, Čerčil je osetio da treba ponovo da ode u Vašington da svoje prigovore obrazloži i učini prihvatljivim. On je bio svestan da će cela zgrada anglo-američke vojne saradnje početi da se ljujla ako mu ne podje za rukom da u to ubedi Amerikance. A znao je isto tako da će, ako želi da uspe, morati da im podnese neki drugi projekat u kome bi američke i britanske snage mogle učestvovati protiv Nemačke u 1942. Operacija koju je imao na umu bila je ona u severnoj Africi.

Razgovore u Hajd-Parku u Vašingtonu tih dana (od 19. do 25. juna 1942) Čerčil je vodio sa izvanrednom besedničkom veštinom, koristeći do krajnjih granica svoje poznavanje činjenica. On je uložio najveći trud da ubedi Ruzvelta da se ni on ni njegove kolege nisu pri donošenju zaključaka rukovodili ni preteranim strahom, ni predrasudama, ni nacionalnim računom, već opreznim vojnim odmeravanjem. Izjavio je otvoreno da nije bio kadar da nađe nijednog odgovornog člana svoga štaba koji bi smatrao da se u 1942. može izvesti iskrcavanje na severozapadu; Nemci su za izvesno vreme postali nesavladivi, a on nije imao hrabrosti da vojsku pošalje u drugi Denkerk.

Maršal, iza koga je Stimson sipao strele pune logike, uporno je dokazivao suprotno. On je bio manje siguran od Čerčila da će Rusi moći da produže sa otporom ako im se ne pruži oduška u 1942. Nemačka ofanziva na Krimu razvijala se i dalje; istovremeno je započinjao i nov napad u oblasti Harkova, u pravcu Kavkaza, dok se dalje na

severu, u području Kurska, koncentrisala još jedna velika nemačka armija za prođor na istok, upravljena u krajnjoj liniji na Staljingrad. Čak ako bi sovjetskim trupama i poslo za rukom da održe neku odbrambenu liniju, on se plašio da će Nemci uspeti da se učvrste tako daleko na istoku, da će moći da odvoje veće snage za borbu protiv docnjeg iskrcavanja na zapadu. Što se tiče drugog predloga da se u 1942. pošalje ekspedicija u severnu Afriku, on je za opreznost; boji se da bi ona progutala snage potrebne za kasnije osvajanje Francuske.

Ali, i pored pretnje da će se Amerikanci okrenuti prema Pacifiku, o čemu je ranije bilo reči, Britanci su čvrsto ostali protiv poduhvata preko Lamanša u 1942. pod uslovima kakvi su se tada nagoveštavali, zadržavajući sebi slobodu da odluče hoće li to pokušati u 1943, kad budu mogli da sa više sigurnosti odmere na kakav će otpor naići. Posle jednog vrlo burnog dana punog prepiske u Beloj kući (21. juna), složili su se da američka vojna organizacija produži punom parom sa pripremama za operaciju „Bolero“ sve do 1. septembra; u to vreme će pregled situacije biti takav da će videti hoće li smeti da se upuste u stvarni napad.

To je bila kobna nedelja za Libiju. Dok su ovi razgovori vođeni, stigla je teška vest da je Tobruk pao ostavljujući otvoren put — kako su se svi bojali — Nemačkoj da lako zavlada celim područjem Sueckog kanala. Ako bi se to desilo, Nemci bi se mogli kretati takvom brzinom i sa toliko snaga da bi ostatak britanske vojske na Srednjem istoku ili bio uništen ili morao biti povučen, dok bi celo područje sve do Indije bilo ugroženo. Ta mogućnost uticala je na stvarno kretanje borbenih jedinica i ratne opreme, što se opet odrazilo na izgledima za pokušaj invazije u 1942. Pre pada Tobruka Amerikanci su bili ponudili da pošalju svoju 2. oklopnu diviziju radi pojačanja odbrane Libije, pod uslovom da Britanci uzmu na sebe da je prebacu. Posle pada Tobruka Britanci su nastojali da se ta divizija uputi tamo što pre i tražili da se oslobođe brodovi namenjeni prevozu američkih trupa za Britaniju

— naročito „Kvin Meri“ (*Queen Mary*) i „Kvin Elizabeth“ (*Queen Elizabeth*). Da operacija „Bolero“ ne bi zbog toga propala, Amerikanci su navalili na Britance da u Libiju pošalju neku svoju diviziju umesto američke koja nije imala nikakvog iskustva, a da bi ih naveli da to učine, obećali su da će britanskim jedinicama na Srednjem istoku poslati veliki broj tenkova, samohodne artiljerije i drugo oružje. Brzo odašiljanje ove opreme spaslo je situaciju, ali je pogodilo izglede da pripreme za iskrcavanje na kontinent budu na vreme gotove. Amerikanci su na to mrko gledali.

2. jula, nedelju dana pošto je Čerčil krenuo za Englesku bez nekog utvrđenog rešenja, američki i britanski načelnici generalštabova preduzeli su korake koji su jasno pokazivali njihove različite želje. Američka grupa je odlučila da preduzme ofanzivu na jugozapadnom Pacifiku, počinjući napadom na Gvadalkanal. Britanska grupa je poslala jedan sumoran telegram Čerčilu; smatrala je da neće moći da se postignu uslovi čije je ispunjenje zahtevao Ratni kabinet pre no što otpočne otvaranje drugog fronta u 1942. Četiri dana docnije Čerčil je predsedavao na jednom sastanku britanskih načelnika generalštabova „na kome su se svi jednoglasno složili da operacija 'Sledžhamer' (iskrcavanje u slučaju potrebe u 1942) ne pruža nikakvu nadu na uspeh i da bi ona samo uništila sve izglede za 'Raundap' (*Roundup*, okupljanje) u 1943“.²¹⁾

Čerčil je odlučio da se nesuglasicama i neizvesnosti mora učiniti kraj; da, kako je sam docnije izrazio tu misao, „Nastao je trenutak da se 'Sledžhamer', koji je već neko vreme mrtav, sahrani“.²²⁾ Još jednom je pred predsednika izneo svoje razloge najjasnijim izrazima. Srž njegove izjave, date u ličnoj poruci upućenoj Ruzveltu 8. jula, bila je: „Nijedan odgovoran britanski general, admirал ni vazduhoplovni maršal,^{*)} ne preporučuje operaciju 'Sledžhamer' kao izvodljivu u 1942“. A malo dalje u svom

²¹⁾ *Cross-Channel Attack* (Napad preko kanala), str. 27. „Raundap“ je bilo novo ime za operaciju kasnije invazije.

²²⁾ *The Hinge of Fate*, str. 433.

^{*)} Odgovara činu general-potpukovnika avijacije. — Prim. red.

izlaganju kaže: „Ja lično sam ubeđen da francuska severna Afrika (operacija „Džimnast“) predstavlja najbolju priliku da se ruskom frontu olakša u 1942... Tamo je pravi drugi front u 1942.“²³⁾ Dva dana docnije, 10. jula,^{*)} britanski Ratni kabinet je podržao Čerčilovu ličnu poruku svojom koja je poslata Britanskoj vojnoj misiji u Vašingtonu radi obaveštavanja američkih načelnika generalstabova.

Maršal je i dalje tvrdio da to znači ispustiti veliku priliku radi male. Ali se predsednik istinski zabrinuo usled maha koji su uzele nesuglasice između njegovih vojnih savetnika i Britanaca, i postao je nestrpljiv što to koči svaku dalju akciju. Stoga je 14. i 15. jula rekao Maršalu da je rešio da ga smesta pošalje u London, zajedno sa Hopkinsem i Kingom; da moraju doneti neku odluku koja će američkim kopnenim snagama omogućiti da stupe u akciju protiv neprijatelja u 1942. Britancima se neće postavljati ultimatum (pretnja Pacifikom). A ako oni produže da odbijaju svako učešće u napadu preko Lamanša u 1942, mora se doneti odluka o nekoj operaciji u Africi pre kraja godine. On je tada uzeo da preradi uputstva misiji. Njegova revizija bila je tako korenita da se svršila sa dva kratka paragrafa u zapovedničkom tonu kakvim se on retko služio:

„Molim da imate na umu tri osnovna načela — brzinu donošenja odluke u pogledu planova, jedinstvo planova i napad udružen s odbranom, a ne samu odbranu. To se odnosi na neposredni cilj američkih kopnenih jedinica koje će se boriti protiv Nemačke u 1942.“

„Nadam se da ćete postići potpun sporazum za nedelju dana pošto tamo stignete“²⁴⁾

²³⁾ Ibid, str. 434.

^{*)} U originalu стоји 8. jul, што је очевидно погрешно. — Prim. red.

²⁴⁾ Predsednikov memorandum namenjen Hopkinsu, Maršalu i Kingu od 16. jula 1942: „Uputstva za Londonsku konferenciju“, Roosevelt and Hopkins, str. 602—05.

Iako nisu osporavali da su neke opasnosti i nezgode koje su Amerikanci isticali verovatno opravdane i tačne, Čerčil i britanski načelnici generalštabova su ostali ubeđeni da operacija u severnoj Africi, pored svega, obećava najviše od svih koje bi se mogle pokušati u 1942. Stoga nisu popustili u svojim razgovorima sa Maršalom i njegovim kolegama.^{24a)} Ovi su to smrknuto javili predsedniku. On je prihvatio zaključak i uputio Maršala, Kinga i Hopkinsa da se sporazumeju s Britancima o bilo kojoj od raznih mogućnih alternativa.

Pošto su od svog starešine bili prinuđeni da se odreknu onog što su najviše želeli, izabrali su operaciju u severnoj Africi. Ali, to su učinili bez dobre volje i s puno pesimizma. To se ogleda u izokrenutom načinu (innerted form) na koji je, na poslednjem sastanku sa britanskim načelnicima generalštabova, 24. jula, Maršal tražio da odluka uđe u zapisnik. Želeo je da se kaže da treba razumeti da „... obavezivanje na ovu operaciju čini operaciju 'Raundap' verovatno neizvodljivom sa uspehom u 1943. i smo stoga konačno prihvatali odbranu, okružujući kontinentalno evropsko poprište, sem u pogledu vazdušnih operacija“.²⁵⁾ Još je zahtevao da se stavi kako se konačna odluka o tome: hoće li se ili ne napustiti operacija preko Lamanša u 1943 (pa prema tome hoće li se produžiti ili ne u severnoj Africi) odlaže do 15. septembra, s tim da se tada doneše na osnovu verovatnog razvoja rata u Rusiji. Britanski načelnici generalštabova se nisu saglasili sa takvim načinom formulisanja usvojenih planova. Ali je tekst, sastavljen na tom sastanku, dopuštao Maršalu da čak i po povratku u Vašington tvrdi da rešenje stvarno nije doneto.

Predsednik se, međutim, bio odlučio. Istog dana, 24. jula, verovatno još pre nego što je video poslednji izveštaj

^{24a)} Kako su tekla savetovanja iz sata u sat može se naći u Brukovom dnevniku, pod 22, 23. i 24. julom 1942. *Turn of the Tide*, str. 425—29.

²⁵⁾ *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—1942*, str. 280.

koji su bili doneli britanski i američki načelnici generalštabova, poručio je Hopkinsu da je saglasan sa što skorijim iskrcavanjem u severnoj Africi. A zatim prosto nije obraćao pažnju na ono što se iz teksta moglo prečutno zaključiti. Već sledećeg dana, 25. jula, poručio je ponovo u London kako se nada da operacija u severnoj Africi neće početi posle 30. oktobra i naložio Hopkinsu da kaže Čerčilu kako je srećan što je odluka doneta i da naređenja glase „punom brzinom napred“. Predsednik je tu poruku pročitao sekretaru Stimsonu, admiralu Lejhiju (Leahy) i generalima Arnoldu i Mak Narniju (McNarney), ali nije tražio njihovo mišljenje.²⁶⁾

Kad je Maršal po povratku u Vašington produžio da iznosi svoje razloge, predsednik se nije uz nemirio niti poklebao. 30. jula je saopštio Zajedničkom odboru načelnika generalštabova da je u svojstvu vrhovnog komandanta odlučio da operacija u severnoj Africi (pod novim imenom „Torč“) otpočne što skorije; da je ona naš glavni neposredni cilj i da prikupljanje sredstava za njeno izvođenje treba da ima prvenstvo nad svim drugim merama, kao, recimo, nad koncentrisanjem, obukom i opremanjem vojnih jedinica u Velikoj Britaniji, namenjenih budućem napadu preko Lamanša. Odlučujući tako, predsednik se nije složio sa Maršalovim i Stimsonovim predviđanjima da osvajanje Francuske u 1943. neće moći da se izvede ako se američko-britanske snage angažuju u severnoj Africi. U tom smislu što je general Maknarni izvestio Maršala

²⁶⁾ Od svih Amerikanaca koji su se zalagali za napad preko Lamanša, gornja odluka je najviše pogodila Stimsona, jer se on plašio da će, shodno njoj, veliki deo borbenih jedinica Sjedinjenih Država biti raštrkan i izolovan po severnoj Africi, Velikoj Britaniji i Australiji, i to upravo u trenutku kad Nemci, pošto poraze Ruse, budu slobodni da se okrenu punom snagom na zapad. On je to svoje mišljenje izneo predsedniku preko telefona, zatim u jednom memorandumu i jednom pismu, pre nego što je predsednik doneo svoju odluku, pa čak i posle toga. Vraćajući se docnije na ta svoja crna proročanstva koja se nisu ispunila, naveo je tri razloga što se tako desilo: neočekivanu pobedu Rusa kod Staljin-grada, neverovatnu sreću pri iskrcavanju u severnoj Africi i vedro raspoloženje zbog uspeha nad nemačkim podmornicama.

posle viđenja sa predsednikom: „... on ne uviđa zašto bi povlačenje malog broja trupa u 1942. omelo izvršenje operacije 'Bolero' u 1943.“²⁷⁾

Ruzvelt nije predvideo koliko će zakašnjenje biti time prouzrokovano, kako u pripremama za napad preko Lamanša u 1943. tako i u operacijama na Pacifik. Dugo-trajno izvođenje operacija u Tunisu, u koje su se uplele američko-britanske divizije, pokazalo je da nije bio u pravu. Ali, čak da je i mogao unapred znati da će se to dogoditi, vrlo je verovatno da bi ipak zauzeo stav da je najvažnije da američke trupe stupe u akciju protiv Nemačke i Italije bez dužeg čekanja. Kad su nastale smetnje oko invazije preko Lamanša, imali smo bar tu utehu što je Hitler, odgovarajući na pohod u severnoj Africi, izgubio četvrt miliona vojnika i nenaknadivu opremu, i da je sa ruskog fronta povukao snage koje su služile za vazdušnu podršku. Najzad, čak i da su svi napor i sve snage uložene u severnu Afriku bile upravljene na pripremanje napada preko Lamanša u 1943, pitanje je da li bi Britanci — ako ne mi — ocenili da je umesno pokušati ga dok su Nemci još takoj.

Što se tiče Čerčila, njega nije suviše mučilo to što će usled operacija u severnoj Africi invazija preko Lamanša biti možda odložena na neodređeno vreme. U opširnom izveštaju o onom što je mislio, on nam sam otkriva kako se nadao da će uspešno proširenje borbenih dejstava na jug i sever od Nemačke, zajedno sa iznuravajućom bitkom na istoku i napadima iz vazduha, toliko uticati na Nemačku da neće biti potrebna nikakva invazija sa zapada, ili će ona biti potrebna tek onda kad Nemačka bude već potpuno malaksala i otvorena za poslednji udar.

Zatim, smatrao je da poduhvat u severnoj Africi ne znači izbegavanje bilo kakve obaveze koju su na sebe primili on i predsednik — da se Rusima pruži pomoć u 1942 — već najizvodljiviji i najpouzdaniji način da se

²⁷⁾ *Ibid*, str. 282.

ta obaveza ispuni. U tom ubedjenju Čerčil je preuzeo na sebe, sa svom svojom uobičajenom srčanošću, da pomiri Staljina i sovjetske vojne vlasti sa činjenicom da Amerikanci i Britanci neće 1942. izvršiti svoj glavni napad na kontinentu. Da bismo razumeli kako i zašto je ta odluka uticala na docnije odnose sa Sovjetskim Savezom, moramo pažljivo pogledati unazad, u ono što je o toj stvari bilo rečeno Rusima.

7) VEZA SA SOVJETIMA: DRUGI FRONT I SOVJETSKE GRANICE

Čim je prvi nemački tenk pojurio u Sovjetski Savez, Staljin je počeo da zahteva da saveznici preduzmu takvu akciju koja bi Nemce primorala da podele snage i smanje pritisak na Istok. I Amerikanci i Britanci, i pored neslaganja u tome kako da se to izvede, bili su rešeni da to učine u toku 1942. Koliko je to Ruzvelt ležalo na duši, vidi se iz poruke koju je uputio Čerčilu 2. aprila, i u kojoj mu kaže da šalje Maršala i Hopkinsa u London da objasne glavne tačke plana za operaciju preko Lamanša. „To je plan“, veli Ruzvelt, „koji će, nadam se, Rusi pozdraviti sa oduševljenjem, i čim mi se posle sastanka sa Harijem (Hopkinsom) i Maršalom javite, nameravam da od Staljina zatražim da mi odmah pošalje dva specijalna izaslanika (Molotova i jednog višeg oficira).“ A u pismu koje je poslao sledećeg dana (3. aprila) kaže ponovo: „Ono o čemu će vam Hari i Džo Maršal govoriti leži mi na srcu i na pameti. Vaš i moj narod traže da se stvori jedan front da bi se smanjio pritisak na Ruse, a ti narodi su dovoljno mudri da uvide da Rusi danas ubijaju više Nemaca i uništavaju više ratne opreme no što je Vi i ja dopremamo. Čak ako i ne postignemo potpun uspeh, postići ćemo veliki cilj.“

Ruzvelt nije sačekao da se izvrši temeljna analiza da li je operacija preko Lamanša sa vojnog gledišta izvodljiva, već je Staljinu još pre toga dao na znanje da tako nešto smera. A čim su se Britanci složili da o tom projektu povedu razgovore, on je to javio Staljinu. Za tu žurbu imao je još jedan ozbiljan razlog. Nadao se da će, zadovoljavajući sovjetsku vladu u ovom krupnom vojnom pita-

nju, privoleti je da odustane od zahteva da se odredbe o sovjetskim granicama unesu u ugovor o savezu sa Velikom Britanijom o kome su razgovori počeli još kad je Idn prošlog decembra bio u Moskvi i o kome se ponovo živo raspravljalo.

Setičemo se da je Idn obećao Staljinu da će konsultovati američku vladu i dominione o sovjetskom predlogu da se granice koje Sovjetski Savez traži priznaju u ugovoru. Molotov nije pustio Idna da tu stvar prespava. Tek što se ovaj vratio iz Moskve u London, Molotov ga je na to podsetio. Čerčil se još nalazio u Sjedinjenim Državama odmarajući se u Floridi. Odande je pisao Idnu (8. januara 1942):

„Prebacivanje naroda iz baltičkih država u Sovjetski Savez protiv njihove volje bilo bi suprotno svim načelima za koja se borimo u ovom ratu i ono bi obeščastilo našu stvar. To isto važi i za Besarabiju i severnu Bukovinu, a u manjem stepenu i za Finsku koju, koliko se meni čini, ne nameravaju u potpunosti da potčine i asimiluju... U svakom slučaju, ne može biti reči o postavljanju granica sve do mirovne konferencije. Znam da predsednik Ruzvelt stoji na tom gledištu isto tako neodstupno kao i ja, i on je u više mahova preda mnom izrazio svoje zadovoljstvo što smo zauzeli tako čvrst stav u Moskvi.“²⁸⁾

Ali je Hal bio i dalje nemiran i zabrinut. On je znao dokle se može ići u težnji da se ruskoj vladi ispuni svaka želja samo da bi se obezbedio pristanak Rusa da se bore do kraja. U svakom slučaju, smatrao je da treba da održi pritisak na Čerčila i britanski kabinet u suprotnom smislu od onog koji su vršili oni iz Moskve. Tako je 4. februara poslao nov memorandum predsedniku u kojem je ponovo istakao razloge zašto smatra svaki i bilo kakav sporazum u pogledu teritorija za vreme rata kao lošu praktiku: jer je protivan Atlantskoj povelji (Atlantic Charter),

²⁸⁾ *The Grand Alliance*, str. 695.

jer je suprotan američkom odbijanju da se priznaju silom pripojene oblasti i jer je oruđe politike sile.²⁹⁾

Ali je jasno dao na znanje da se ne slaže ni sa konkretnim sovjetskim stavom, da tu postoji stvarni, osnovni sukob u shvatanjima o tome, dokle sovjetske snage smeju da idu. Ili, drugim rečima, da naša želja da se odluka o tome odloži nije samo stvar načela, već i diplomatski potez. Hal se nadao da će mu docnije poći za rukom da Staljina ubedi i navede da se u svojim zahtevima umeri; da ga ubedi da treba pokloniti više vere posleratnoj mirovnoj organizaciji nego kopnenim granicama; da ga navede da to učini nudeći mu da izmenjaju obećanja da će ubuduće svaki pokušaj agresije zajednički ugušiti.

Podstaknut od Hala, predsednik se 2. marta obratio neposredno Staljinu i zatražio da teritorijalno pitanje bude izostavljeno iz predstojećeg ugovora.³⁰⁾ Staljin je odgovorio da je primio k znanju Ruzveltovo mišljenje — i ništa više. Sovjetski ambasador u Londonu, Majske, objasnio je docnije Forin ofisu da je sovjetska vlada dala tako kratak odgovor jer nije tražila američko mišljenje. Sovjetska

²⁹⁾ Tekst ovog memoranduma stoji u celosti u njegovim *Memorima*, na str. 1167—69.

³⁰⁾ Ruzvelta je možda obuzeo isti strah da se vojni savez ne raskine, kakav je predsednika Vilsona u I svetskom ratu naveo da se izvuče od onog što su nametali tajni ugovori u pogledu teritorijalnih pitanja. Kako je u aprilu 1917, povodom posete Artura Balfura (Arthur Balfour), britanskog sekretara za inostrane poslove, pukovnik Haus (House) sjajno napisao predsedniku Vilsonu:

„Nadam se da ćete se sa mnom složiti da je sada najbolja politika izbeći razgovor o mirovnim pitanjima... Ako saveznici počnu između sebe da razgovaraju o uslovima mira, ubrzo će omrznuti jedni druge više no što mrze Nemačku i nastaje stanje slično onom kakvo je postojalo među balkanskim državama posle rata protiv Turske...“ *Intimate Papers of Colonel House* (Lične zabeleške pukovnika Hausa), knj. III, str. 37.

I Poljaci su se bunili protiv toga. Sikorski je, na primer, 9. marta opomenuo Idna da bi prihvatanje sovjetskih zahteva razbilo temelje buduće pobede, jer bi učinilo kraj veri i poverenju „onih zemalja koje nepokolebano pružaju otpor Trećem Rajhu i njegovim satelitima“, a imalo lošeg uticaja i na držanje neutralaca, misleći tu na Tursku i katolike u svetu.

vlada je nagovarala Britance da se isto tako ogluše o ono što je nazvala „američkim mešanjem“. Britanci to nisu mogli učiniti. Ali, kao što se Hal i bojao, oni su počeli da se pitaju je li mudro i dalje odbacivati uporan sovjetski zahtev. Zabrinuli su se šta će se desiti ako produže da odbijaju rusku želju i sumnjaju hoće li se time na kraju nešto dobiti. Promena njihovog stava vidi se iz poruke od 7. marta u kojoj Čerčil kaže Ruzveltu:

„Sve veća ozbiljnost rata navodi me da smatram da načela iz Atlantske povelje ne treba tumačiti tako da se Rusiji uskrate granice koje je imala kad je na nju napala Nemačka. To je bila baza na kojoj je Rusija pristala na Povelju... Stoga se nadam da ćeće nam Vi moći da date slobodne ruke da sa Staljinom potpišemo ugovor koji on tako žarko želi. Sve govori da će naproleće Nemačka obnoviti ogromnom snagom napad na Rusiju, a mi možemo učiniti vrlo malo da bismo pomogli jedinu zemlju koja se ljuto bori s nemačkom vojskom“.³¹⁾

Čerčilovo mišljenje o baltičkim državama nije se bilo promenilo. Ali je došao do zaključka da bi bilo neobazrivo zbog njih dovesti u opasnost britansku stvar. Razmišljajući o tom događaju on je napisao: „U borbi na život i smrt nije pravo preuzeti veći teret no što oni koji se bore za neku veliku stvar mogu da ponesu.“³²⁾

Čerčilov strah je bio verovatno neopravдан, ali se može razumeti. Bilo bi, međutim, prirodno da se još živo sećao kako je britansko i francusko opiranje da pristanu na rusku kontrolu nad balkanskim državama predstavljalo jedan od razloga koji su 1939. stajali na putu sporazumu sa Sovjetskim Savezom, i da je ono otvorilo put sklapanju pakta između Ribentropa i Molotova. Bilo kako bilo, dva dana docnije (9. marta) premijer je obavestio Staljina kako nagovara Ruzvelta da pristane da se u ugovor unese obaveza u pogledu sovjetskih granica posle završetka rata. Staljin mu se zahvalio. Čerčil je zadržao Staljinovu pažnju time što mu je saopštio da će lord Biverbruk

³¹⁾ *The Hinge of Fate*, str. 327.

³²⁾ *Ibid.*

(Beaverbrook) uskoro ići u Vašington gde će pomoći da se izglađi put za dobijanje predsednikovog pristanka.

Za ljubav rata, Čerčilovoj molbi za pristanak bilo je teško odupreti se. Ali Ruzvelt i dalje nije bilo po volji to plaćanje unapred Sovjetskom Savezu, a Hal se nikako nije dao slomiti.³³⁾ Raznim bučnim manjinskim grupama u Sjedinjenim Državama bilo bi to nesumnjivo veoma krivo. Stoga je predsednik pohitao da nađe neko kompromisno rešenje — ili bar za koje je on smatrao da je kompromisno. Ono se sastojalo u tome što bi Finci, Litvanci, Letonci i Estonci imali pravo da napuste svoju zemlju zajedno sva svojom imovinom. Hal je bio bolestan i odsutan, te je Vels, u svojstvu zamenika ministra inostranih poslova, preneo 1. aprila taj predlog Halifaksu (Halifax). Idn je uzeo na sebe da ispita šta Rusi misle. Oni nisu bili voljni da tu odredbu unesu u nacrt.

Takva zbrka vladala je među saveznicima kad su Hopkins i Maršal stigli 8. aprila u London da raspravljaju o projektu za invaziju preko Lamanša. Kao što mu je rečeno, Hopkins je pre svega dao na znanje da je američka vlada i dalje veoma protivna zvaničnom priznanju sovjetskih zahteva u pogledu granica. U memorandumu od 9. aprila koji je pisao posle razgovora sa Čerčilom i Idnom stoji:

„Rekao sam isto tako Idnu u kakvom se položaju nalazi Predsednik što se tiče potpisivanja ugovora sa Rusijom, dajući mu jasno na znanje da se Predsednik s time ne slaže. Kazao sam Idnu da ih Predsednik, naravno, ne može sprečiti da ga potpišu, jer je to u krajnjoj liniji odluka koju Britanci imaju da onesu i da nema više nikakvog smisla da se o tome i dalje nose s Rusima. Preneo sam Idnu što sam ubedljivije mogao Predsednikovo mišljenje da naš glavni predlog ovde (drugi front) treba da oslabi diplomatski pritisak koji Rusi vrše na Englesku.“³⁴⁾

³³⁾ Prema knjizi Samnera Velsa *Seven Decisions That Shaped History* (Sedam odluka od kojih je zavisila istorija), str. 134—135; Zajednički odbor načelnika generalštabova isto tako je bio protiv.

³⁴⁾ *Roosevelt and Hopkins*, str. 526.

U tome leži objašnjenje što je Molotov onako brzo i preuranjeno pozvan u Vašington. Sovjetsku vladu trebalo je odmamiti od jedne primamljive stvari izgledom na drugu još primamljiviju, iščupati je iz njene općinjenosti granicama stavljajući pred nju kao mamac brzu vojnu pomoć.

Dva dana docnije (11. aprila) Ruzvelt je preuzeo korak koji je rekao Čerčilu da će preduzeti. Poslao je poruku Staljinu u kojoj je najpre izrazio žaljenje što on i Staljin ne mogu da udese da se uskoro sastanu, a potom je rekao da bi po njegovom mišljenju bilo od najvećeg vojnog značaja da što pre postignu nešto što je najsličnije izmeni gledišta. „Imam na umu“ produžavao je predsednik, „jednu veoma važnu vojnu ponudu u kojoj se podrazumeva upotreba naših oružanih snaga na način koji bi pružio olakšanje vašem kritičnom zapadnom frontu. Mnogo mi je stalo do te stvari.“³⁵⁾ Stoga je zamolio Staljina da u Vašington pošalje Molotova i jednog generala u koga se može pouzdati, i to u naskorijem roku, jer „vreme je od bitne važnosti ako želimo da vam ozbiljno pomognemo“. Ponudio je da pošalje jedan američki transportni avion za ovo putovanje.

Ali Staljin se nije dao zavesti takvim neodređenim nagoveštajima. On se nije žurio sa odlukom da li i kad da pusti Molotova u Vašington. A u međuvremenu je produžio da navaljuje na Britaniju da pristane na odredbe ugovora koje je želeo; u stvari, on je taj pristanak predstavio kao neku vrstu probe poverenja u Britaniju kao iskrenog saveznika. Britanska vlada je pokušala da se izvuče iz tog škripca formulacijama koje bi bar umirile, ako već ne bi zadovoljile. Ali Staljin ni to nije htio. Bilo da je izgubio strpljenje ili se zabrinuo, ne odgovarajući još na Ruzveltov poziv, on je 23. aprila poručio Čerčilu da predloži da Molotov smesta dode u London da vidi može li najzad on rešiti nesuglasice. Dodao je da smatra kako je ta poseta Engleskoj utoliko potrebnija što je

³⁵⁾ *Ibid*, str. 528.

Ruzvelt u jednoj poruci u kojoj poziva Molotova u Sjedinjene Države pokrenuo pitanje drugog fronta, a on, Staljin, smatra da sa Britancima treba da izmenja gledišta pre no što Molotova u tom cilju uputi onamo. Jednom reči, Staljin je imao dva razloga da pošalje Molotova u London pre Vašingtona. On je znao da će, iako je američka vlada uzela na sebe inicijativu za projekt invazije preko La manša, Britanci imati da ponesu glavnu težinu te operacije u 1942. i da je stoga potreban njihov pristanak. A zatim, ako bi Molotovu pošlo za rukom da u pogledu ugovora postigne saglasnost sa Britancima pre no što krene za Vašington, američkoj vladi bi bilo teže da ostane pri svom vetu.

Čerčil je, naravno, odgovorio da će se radovati ako vidi Molotova u Londonu, a i Ruzvelt je u međuvremenu poručio da bi bilo dobro da Molotov svrati najpre u London.

U sledećem intervalu, pre no što se Molotov pojавio u Londonu, Vajnant je po Halovom nalogu nagovarao one u Forin ofisu da ne popuste. Ovi su ga poslušali. Sovjetska vlada je bila ozlojeđena. Zbog toga Molotov, koga su u Londonu očekivali petnaest dana ranije, nije stigao sve do 20. maja.

U svom prvom razgovoru toga dana sovjetski ministar inostranih poslova zastupao je sve ruske zahteve, a naročito želju da se zadrži istočni deo Poljske okupiran 1939. i pravo na Rumuniju. Idn je još jednom odbio da pristane na to. Dobivši od Idna (21. maja) izveštaj o tim razgovorima, Hal se, izgleda, uzrujan bacio na posao. U memorandumu predsedniku on je tvrdio da će za ujedinjene narode predstavljati strašan udar ako britanska i sovjetska vlada potpišu sporazum koji sadrži klauzule o teritorijama. Nagovestio je još da bi to, ako tako postupe i pored negodovanja američke vlade, ovu moglo naterati da se javno ogradi od anglo-sovjetskog sporazuma i time otkrije da postoji razdor. Predsednik se slo-

žio s tim memorandumom i rekao Halu da ga pošalje Vajnantu, a ovaj da ga preda Idnu. To je smesta i učinjeno.

Razume se, to je pogodilo cilj. Jer, na prvom idućem sastanku (23. maja) sa Molotovom, Idr se više nije upinjao da pronađe neko srednje rešenje. On je otvoreno predložio da sporazum o teritorijama ostave po strani i potpišu opšti i javni ugovor o savezu u kome se neće pominjati granice i koji će važiti dvadeset godina. U tom razgovoru Molotov je prvi put pokazao znake popuštanja.

Ko bi mogao znati zašto je najzad Molotov odustao od zahteva? Možda zato što je anglo-američka solidarnost ostavila ozbiljan utisak na njega. A možda zbog događaja koji su se u tom času odigravali. U toku prethodna dva dana Nemci su se bili probili u istočni deo Krima i zau stavili rusku protivofanzivu u istočnoj Ukrajini. Raspravljujući sa Čerčilom o mogućim načinima da se četrdeset nemačkih divizija odvupe sa istočnog fronta, Molotov je zapitao šta bi Britanci radili ako sovjetska vojska ne bi izdržala do kraja 1942. Ukratko, ima znakova koji govore da je nesrećan obrt dogadaja duž najvećeg dela istočnog fronta podstakao kod Rusa želju vatreñiju no ikad za drugim frontom na zapadu u 1942, a oni su možda shvatali da bi spremnost Vašingtona da učini sve da se to ostvari mogla biti oslabljena daljim sovjetskim navaljivanjem da im se obezbede teritorijalna prava za posle rata.

Vajnant se video sa Molotovom 24. maja uveče. Pošto je govorio o programu za pomoć Rusiji koji je američka vlada zamislila, i o drugom frontu, Vajnant je naglasio koliko su Ruzvelt i Hal protiv raspravljanja u tom času o problemima koji se odnose na granice. Molotov ga je pažljivo slušao. U martu je Staljin dao na znanje da predsednikov pokušaj da utiče na ishod pregovora sa Britancima smatra neopravdanim mešanjem. Sada je Molotov rekao Vajnantu kako smatra da predsednikovo gledište zaslužuje ozbiljnu pažnju. Kazao je da će Idnove predloge još razmotriti i odluku možda odložiti dok se ne vidi s predsednikom.

Ali je sovjetska vlada, po svemu sudeći, uvidela da se čekanjem neće ništa dobiti i da bi sporazum koji bi se bez odlaganja zaključio mogao uticati na zapadne saveznike da priskoče u pomoć sovjetskoj vojsci. Stoga je 26. maja potpisala ugovor iz koga su izostavljene sve odredbe koje su se odnosile na teritorije. Čerčil je osećao da je jedan opasan sukob srećno izbegnut, sukob koji je pretio da smanji životnu snagu saveza, pa čak možda i da raskine njegovo jedinstvo. 27. maja je izvestio Ruzvelta: „... potpuno smo izmenili odredbe ugovora. Meni se čini da u njima sada nema onog što smo im obojica zamerali i da se daju potpuno pomiriti sa našom Atlantskom povljom. Ugovor je potписан juče posle podne, vrlo srdačno s obe strane.“³⁶⁾

Staljin je izgledao isto tako sasvim zadovoljan. Po Čerčilovim rečima, „gotovo se topio od miline“.³⁷⁾ U njegovoj poruci premijeru Čerčilu nesumnjivo se osećalo da je srećan što ima pouzdanog saveznika u teškoj krizi kroz koju Sovjetski Savez prolazi. „Ubeđen sam da će ovaj ugovor biti od najvećeg značaja za buduće jačanje prijateljskih odnosa između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije, kao i između naših zemalja i Sjedinjenih Američkih Država, i da će obezbediti tesnu saradnju naših zemalja posle pobedonosnog završetka rata.“³⁸⁾

Hal je govorio kao da veruje da je svet spasen — za bolju sudbinu. Ruzvelt je bio zadovoljan i svoje zadovoljstvo je iskazao upuštajući se u opširne komentare o političkim pitanjima sa Molotovom, kad se sovjetski ministar inostranih poslova posle četiri dana pojavio u Vašingtonu. Pošto su neprilike oko ugovora bile rešene onako kako su Amerikanci želeli, Molotov je sa više razloga smeо da očekuje da će naići na srdačan prijem i blagonaklono prihvatanje sovjetskih težnji da se na zapanu obrazuje borbeni front.

³⁶⁾ *The Hinge of Fate*, str. 339.

³⁷⁾ *Ibid*, str. 341.

³⁸⁾ *Ibid*.

3) VEZA SA SOVJETIMA (NASTAVAK): DRUGI FRONT I SOVJETSKE GRANICE

Dok je Molotov putovao iz Londona u Vašington, Ruzvelt je (27. maja) poručio Čerčilu da bi voleo da zna šta je Molotovu rečeno o projektu operacije preko Lamanša. Čerčil je odgovorio šaljući mu jedan primerak svoga memoranduma o zvaničnim razgovorima sa Molotovom vođenim 22. maja pre podne. On je tom prilikom izložio planove i pripreme Amerikanaca i Britanaca koji su bili u toku, ne izjašnjavajući se određeno kad bi oni mogli biti sprovedeni u delo. A tada je naglasio dve stvari za koje je smatrao da Molotov treba da ih ima na umu. Prvo, da je i pored najbolje volje i najvećeg truda vrlo malo verovatno da će se u 1942. moći da učini ma šta što bi odvuklo veći broj neprijateljskih kopnenih snaga sa istočnog fronta. Drugo, da zapadni saveznici već imaju na vratu četrdeset i četiri nemačke divizije na drugim ratnim poprištima. Ipak, rekao je u zaključku, oni nisu zadovoljni; i ako se ma kakav drugi razborit i dobar plan bude mogao izmisliti, oni se neće ustezati da ga pretvore u delo. Premijer Čerčil je dao do znanja predsedniku da je Molotovu pomenuo i druge vojne operacije — iskrcavanje u severnoj Norveškoj, konvoje upućene preko severa Sovjetskom Savezu i eventualno proširenje rata u Libiji.

Molotov je napustio London zbumen, ne znajući šta taj razgovor treba da znači. Umesto da se probija kroz maglu neizvesnosti, on je pokušao da je rasturi postavljajući predsedniku jedno direktno pitanje. Upućeno prvi put Ruzveltu na večeri 29. maja, glasilo je ovako: hoće li Amerikanci i Britanci stvoriti uskoro jedan nov veliki

front, koji bi bio u stanju da odvuče sa istoka do četrdeset divizija? Ni u jednom trenutku Molotov nije nagevestio da bi, ako se to ne učini, sovjetski otpor možda bio slomljen. Ali je napomenuo da bi bez te pomoći, ako Hitler odluči da celokupnom silom koju ima pod svojom komandom nanese smrtonosan udar, ruske linije mogu biti smravljenе. Moskva i Rostov bi u tom slučaju bili izgubljeni, a Rusi prinuđeni da se povuku na Volgu, ostavljajući celu centralnu Rusiju Nemcima. Hrana i sировине u Ukrajini, a možda i nafta na Kavkazu, otišle bi. Ako bi se to dogodilo, cela težina rata pala bi na Veliku Britaniju i Sjedinjene Države. A ako bi, odlažući stvar, tada i pokušale da obrazuju neki drugi front, morale bi izići pred Nemce na zapadu sa ogromnim snagama. Stoga je pokušao da ubedi predsednika da je u interesu Sjedinjenih Država da, još dok se sovjetske borbene linije drže i dok je sovjetska vojska još jaka, učini što god može da se odvuku značajne snage sa ruskog fronta i Sovjetskoj armiji omogući da izvrši snažan udar. Trideset američko-britanskih kopnenih divizija i pet oklopnih divizija, koje bi se iskrcale u Francuskoj, bile bi, po njegovom mišljenju, dovoljne da se to postigne.

Jednom reči, Molotov nije došao da preklinje za pomoć, već da predviđa u čemu se sastoje najbolji izgledi Zapada. Njegovo izlaganje učinilo je dubok utisak na Ruzvelta. Ali je Ruzvelt morao da mu skrene pažnju na teškoće oko organizovanja i izvođenja tako velike i opasne operacije na brzinu. Predsednik je objasnio da se najveći problem sastoji u tome gde da se nadu transportna sredstva, naročito brodovi za iskrcavanje, a ne vojnici. Upitao je Molotova šta misli da li bi bilo dovoljno kad bi se u Francuskoj iskrcale deset divizija — u cilju diverzije, a ne da bi ostale na kontinentu. I on i Hopkins su izjavili da misle da bi Sjedinjene Države podržale takav brže izvodljiv poduhvat. Ali je Molotov sumnjaо da bi to nečemu poslužilo.

Za vreme sledećeg razgovora, koji se vodio 30. maja pre podne, predsednik je upitao Maršala u prisustvu Mo-

lotova da li je razvoj stvari dovoljno jasan da bismo ga. Staljinu mogli reći da pripremamo „drugi front“. „Da“, odgovorio je general. Tada je predsednik ovlastio g. Molotova da obavesti g. Staljina kako se mi nadamo da će se drugi front obrazovati u 1942. On nije rekao gde će taj front biti — u severozapadnoj Evropi, na koju je Molotov mislio, ili negde drugde. General Maršal je onda uzeo reč da bi ukazao da to treba smatrati kao predviđanje, a ne kao obećanje. On je primetio da „mi ulažemo najveći trud da stvorimo situaciju u kojoj će biti moguće obrazovanje drugog fronta.“³⁹⁾

Predsednik je smatrao da opasna situacija na ruskom frontu zahteva određeniji odgovor. On se ponovo konsultovao sa Maršalom i Kingdom o tome šta bi se još moglo reći Molotovu pre njegovog odlaska. Ruzvelt je tim svojim vojnim savetnicima pročitao jednu poruku koju je upravo htio da pošlje Čerčilu i u kojoj je stajalo da mu je stalo više no ikada da operacija preko Lamanša počne u avgustu da bi trajala dok vremenske prilike dopuštaju. Maršal je primetio da misli da će postavljanje tako bliskog datuma naići kod Britanaca na otpor. Ruzvelt je odgovorio da će ipak pokušati. Tako je poruka, malo izmenjena, otišla.

Sledećeg jutra (1. juna) predsednik je opet rekao Molotovu da očekuje da se drugi front obrazuje u 1942, ne pominjući mu ipak mogućnost da to može biti već u avgustu. Umesto toga samo je kazao da, ako bi sovjetska vlada smanjila pošiljke po Ugovoru o zajmu i najmu koje je potraživala po Drugom protokolu (sa 4,1 na 2,5 miliona tona), lađe koje bi se oslobodile mogle bi povećati prenos u Englesku namenjen operaciji preko Lamanša. Time bi se približilo ostvarenje drugog fronta. Sovjetski Savez ne može i da pojede kolač i da ga sačuva, rekao je. Molotov je na to odgovorio da će drugi front biti utoliko jači ukoliko prvi front ne popusti. Upitao je šta bi bilo kad bi sovjetska vlada smanjila svoje zahteve a drugi front se ne bi ostvario. A tada, ne puštajući da

³⁹⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 563.

se razgovor završi, opet je navalio da mu se da neki određeniji odgovor. Memorandum o tom odgovoru glasi:

„Na to direktno pitanje predsednik je odgovorio da g. Molotov može reći u Londonu da se, posle svega, Britanci i sada konsultuju sa našim generalštabnim oficirima o pitanjima brodova za iskrcavanje, hrane itd. Mi se nadamo da ćemo obrazovati drugi front. General Arnold stiže sutra (u utorak 2. juna) iz Londona, a sa njime lord Mauntbaten (Mountbatten), maršal Portl (Portal) i general Litl (Little) i mi očekujemo da s njima postignemo sporazum o obrazovanju drugog fronta. G. Molotov može još reći u Londonu da ćemo brže ići napred ka njegovom stvaranju ako nam sovjetska vlada omogući da stavimo više brodova u englesku službu.“⁴⁰⁾

To je bio najodređeniji odgovor koji mu se tada mogao dati. Ali su u njemu mogućnosti istaknute u prvi plan, a otežavajuće okolnosti potisnute u pozadinu.

Još nešto treba pomenuti u vezi s tim. Dok su se vodili razgovori sa Molotovom, pomicljalo se na to kako bi se sastavila neka izjava za javnost koja bi istovremeno bila objavljena u Vašingtonu i Moskvi kad se Molotov vrati kući. Iako Ministarstvo inostranih poslova gotovo nije učestvovalo u razgovorima o vojnim planovima, dato mu je u zadatku da spremi tu izjavu. Molotovu se nije dopalo ono što su oni sastavili. Stoga je podneo svoju izjavu. U njoj su upotrebljeni izrazi koji su se mogli tumačiti, iako to nisu izričito kazivali, kao da se američka vlada stvarno složila da se obrazuje drugi front u 1942. Dvosmisleni članovi glasili su:

„U toku razgovora postignuta je puna saglasnost u pogledu hitnih zadataka na stvaranju drugog fronta u Evropi u 1942. Sem toga, raspravljanje je o merama da se poveća i ubrza isporuka aviona, tenkova i drugog ratnog materijala iz Sjedinjenih Država u Sovjetski Savez...“

„Obe strane su sa zadovoljstvom utvrstile da imaju jedinstvena gledišta o svim tim pitanjima.“

⁴⁰⁾ Ibid, str. 575.

Maršal je smatrao da je rečenica o drugom frontu suviše jaka i navaljivao da se ne pominje 1942. godina. Ali je ona ostala po predsednikovoj želji. Kao podstrek, kao izgled, kao obećanje — ni Amerikanci, ni Rusi ni Britanci nisu bili potpuno sigurni.

Pre no što se sa Molotovom vratimo u London i Moskvu i nastavimo razgovore o drugom frontu, treba ukratko da zabeležimo neka politička pitanja pomenuta u razgovoru između predsednika i Molotova dok je ovaj još bio u Vašingtonu. Jer i ona su u Moskvi ozbiljno odmeravana i pamćena u daljem toku rata.

O pitanju sovjetskih granica, koje je dugo stajalo na putu ugovora sa Velikom Britanijom, malo je neposredno rečeno. Pre večere 29. maja, Molotov je upitao predsednika, koji je izbegavao da o tome govori, je li mu poznat taj ugovor. Predsednik je odgovorio da jeste; da smatra da je dobro što ne sadrži ništa o granicama; da će se to pitanje verovatno postaviti, ali da ne misli da je sada trenutak da se o tome raspravlja. Molotov je mirno odgovorio da je njegova vlada drukčije mislila, ali da je on popustio pred britanskim gledištima i onim za šta je verovao da su predsednikove želje.

Možda se Molotov donekle utešio što je u toj stvari morao da popusti, kad je čuo šta predsednik misli o posleratnim rešenjima. Predsednik je svoje zamisli opširno izložio tokom nekoliko razgovora. Izneo je svoju teoriju zašto Društvo naroda nije ispunilo očekivanja. On je za njegov neuspeh krivio dva glavna nedostatka. Prvo, suviše široku odgovornost pri donošenju odluka; trebalo je zadovoljiti suviše veliki broj naroda. I drugo, nije bilo koncentrisane policijske vlasti. On je dalje pomenuo Molotovu neke od načina na koji bi se možda mogli uspešno održati mir i bezbednost. Današnji neprijatelji imali bi se razoružati i ostaviti bez oružja. Male zemlje koje su se u prošlosti pokazale kao rušioci mira — a možda čak i Francuska — podvrgle bi se sličnom nadzoru. Tri velika pripadnika ratnog saveza, eventualno još i Kina, postarali

bi se zajednički za to i udruženo bi istupali da uguše svaki budući nered. Time bi se, rekao je: dobilo najmanje dvadeset pet godina mira — „mir za naše vreme“. Molotov mu je postavio neka pitanja. Zar se mnoge zemlje neće pobuniti na takve mere, recimo Turska i Poljska, a svakako i Francuska? Ruzvelt je priznao da bi se to moglo desiti, pa je onda dodao da misli da bi Francuska mogla biti obnovljena kao velika sila za deset ili dvadeset godina. Molotov je takođe izrazio sumnju da je Kina dorasla da igra glavnu ulogu. Ali je na kraju razgovora primetio da smatra da su predsednikove ideje o razoružanju, nadzoru i policiji sasvim realističke, da one za Staljina nisu nove i da će ih sovjetska vlada u potpunosti podržavati.⁴¹⁾

Ruzvelt je tada produžio i rekao da želi da upozna Molotova i Staljina još sa jednom svojom mišlju: „... da svuda u svetu postoje mnoga ostrva i kolonijalni posedi koji se radi naše bezbednosti moraju oduzeti od slabih zemalja. On je nagovestio da bi bilo korisno da g. Staljin razmisli o stvaranju neke vrste međunarodnog tutorstva nad tim ostrvima i posedima.“⁴²⁾ Molotov je na to odgovorio da ne sumnja da će predsednikovo načelo tutorstva isto tako biti dobro primljeno u Moskvi.

Svi su razlozi da poverujemo da su ovi nagoveštaji o američkoj politici bili iskreni. Ali, možemo slobodno prepostaviti da je, izlažući ih u tom trenutku pred Molotovom, predsednik nastojao da ublaži sovjetske teritorijalne zahteve. Zar nije nudio trajan posleratni savez da bi Nemačka i Japan ostali slabi i pod kontrolom? Zar to za Rusiju ne bi predstavljalo bolji oblik bezbednosti od proširenja granica preko osetljivih mesta? Zar njegov neodređen predlog nije otvarao Sovjetskom Savezu izgledje da postane centar aktivnosti u raznim delovima sveta izvan svojih granica?

U toj zbrici ideja koje je nabacio, predsednik je imao pred sobom jasan cilj. Ali je u svemu tome bilo izvesne

⁴¹⁾ Ibid, str. 573.

⁴²⁾ Ibid, str. 572.

preuranjenosti i nebrižljivosti, što je moralo zbumjivati Ruse i tada i docnije. Opet smo navedeni da razmišljamo o političkoj ceni saveza.

Prema jednoj noti koju je Hopkins posao Vajnantu, Ruzvelt je smatrao da je poseta Molotova prošla „neobično dobro“. Kad je Molotov stigao u London na putu za Moskvu, Čerčil ga je zatekao ohrabrenog zbog ideje o operaciji preko Lamanša u 1942. Kao što je ranije rečeno, taj projekat se još proučavao u zajednici sa američkim generalštabom i po britanskom mišljenju „dotada su se ispoljile samo teškoće“. Međutim, Čerčil je docnije rekao da nije video nikakvo zlo u tome da se obnaroduje ona izjava koja je pretresena sa Molotovom u Vašingtonu; mogla je zabrinuti Nemce. Izjava je objavljena 11. juna zajedno sa zlokobnom dvosmislenom rečenicom: „U toku razgovora postignuta je puna saglasnost u pogledu hitnih zadataka na stvaranju drugog fronta u Evropi u 1942.“⁴³⁾

Tog dana je britanski Ratni kabinet odlučio da se operacija preko Lamanša preduzme samo ako i kad budu ispunjeni izvesni određeni uslovi. Imajući verovatno to na umu, Čerčil je uložio naročiti trud da upozori da se reči iz javne izjave ne shvate kao neopozivo obećanje. On je Molotovu dao jedan nezvaničan memorandum za sovjetsku vladu koji je glasio:

„Mi vršimo pripreme za iskrcavanje na kontinentu u avgustu ili septembru 1942. Kao što je već objašnjeno, glavni činilac od koga zavisi veličina snaga koje će se iskrcati jeste broj specijalnog brodovlja za iskrcavanje

⁴³⁾ Taj je kominke izdala Bela kuća 11. juna 1942. Istog dana kad je Idn objavio da je sklopljen ugovor sa Sovjetskim Savezom, Forin ofis je dao kominke koji je pored ugovora sa državao i druga pitanja o kojima je raspravljano. Što se tiče drugog fronta, upotrebljeni su isti izrazi kao i u američkoj izjavi: „Postignuta je puna saglasnost itd.“ Sovjetska vlast objavila je dve izjave 12. juna. Jedna se odnosila na razgovore u Londonu, prvenstveno na ugovor, a druga na razgovor u Vašingtonu o drugom frontu.

kojim ćemo raspolagati. Jasno je, međutim, da ni ruskoj stvari ni stvari saveznika kao celine ne bi ništa pomoglo ako bismo se, za ljubav akcije po svaku cenu, upustili u neku operaciju koja bi se završila propašću i dala pri-like neprijatelju da likuje nad našim porazom. Nemoguće je unapred reći da li će situacija omogućiti preduzimanje ove operacije kada za to dođe vreme. *Stoga ne možemo o toj stvari ništa obećati* (kurziv Čerčilov), ali ako se pokaže razumnim i izvodljivim, nećemo se ustezati da svoje planove pretvorimo u delo.”⁴⁴⁾

Molotov je uostalom toliko slušao od britanskih i američkih vojnih ličnosti da je morao znati da mnogi gaje duboke sumnje u to hoće li invazija preko Lamanša uopšte moći da se pokuša sa dovoljno nade na uspeh u 1942. Pa ipak, on je i javno i privatno produžio da govori kao da stvar smatra rešenom. Tako je, na primer, na vanrednom zasedanju Vrhovnog sovjeta 18. juna, sa-zvanom da ga pozdravi po povratku iz Londona i Vašingtona i ratifikuje savez sa Velikom Britanijom, za temu svog govora izabrao reči koje je Idn izgovorio prilikom potpisivanja ugovora: „Nikada ranije u istoriji naše dve zemlje nije naše udruživanje bilo tako tesno niti su uza-jamno izmenjena obećanja za budućnost bila tako pot-puna.“ Tada je nastavio:

„Ozbiljna pažnja poklonjena je, naravno, u našim pregovorima, kako u Londonu tako u Vašingtonu, pro-blemima drugog fronta. Rezultati tih pregovora izneti su istim rečima u anglo-sovjetskom i u sovjetsko-američkom kominikeu. U oba kominikea kaže se da je u pregovorima postignuta puna saglasnost u pogledu hitnih zadataka oko stvaranja drugog fronta u Evropi u 1942... Nadajmo se da će naš zajednički neprijatelj uskoro iskusiti na svojoj koži rezultate sve tešnje vojne saradnje tri velike sile.”⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ *The Hinge of Fate*, str. 342.

⁴⁵⁾ Ambasada SSSR, *Information Bulletin*, 20. jun, 1942, str. 3 i 4.

Američki ambasador u Sovjetskom Savezu, admirал Stendli (Standley), našao je sutradan Molotova kako „otvoreno likuje“ i podvlači izjavu o drugom frontu. „To može da znači“, govorio je kao i u Vašingtonu, „da će se rat dobiti u 1942, a izvesno u 1943.“ Sovjetska štampa i radio stvorili su u ruskom narodu uverenje da je ta velika akcija blizu.

U tom odsudnom trenutku došlo je do jedne diverzije koju nije lako objasniti. Ona je verovatno potekla iz izveštaja, kojima se u Vašingtonu upola verovalo, da se Japanci spremaju da napadnu Rusiju. To je možda sve; predsednik je možda samo postupio na brzinu oslanjajući se na netačna vojna obaveštenja. Ili je, možda, smatrao da mu se ukazala prilika da učini nešto što će Staljinu dokazati da su mu Sjedinjene Države veran saveznik iako još nije pritekla u pomoć Crvenoj armiji iskrcavajući se u Francuskoj.

Ma kakav bio uzrok koji je ubrzao stvari, Ruzvelt je 17. juna (šest dana posle objavlјivanja izjave o drugom frontu) poručio Staljinu da ima očiglednih znakova da se Japanci spremaju da povedu operacije protiv sovjetskih primorskih oblasti. „Mi smo spremni“, rekao je on, „da vas u slučaju takvog napada pomognemo našim vazduhoplovnim snagama, ako samo postoje odgovarajući i pogodni aerodromi“. Njemu je milo što je od Litvinova doznao, produžava u poruci, da se Staljinu dopada zamisao da se američki avioni prebace sa Aljaske na zapadni bojni front preko severne Rusije. S obzirom na hitnost ove stvari, predsednik predlaže da se smesta otpočnu vojni razgovori između generalštabova.

Pošto nije imao obaveštenja da se Japanci spremaju da napadnu Sovjetski Savez, Staljin je mogao mirno pomisliti da predsednik pokušava da njegovu pažnju skrene sa Francuske. Čekao je petnaest dana pre no što je odgovorio. U međuvremenu, 22. juna, ambasador Stendli opomenuo je u jednoj poruci predsednika: „S obzirom na način na koji su sovjetska vlada i narod primili ono što ovde izgleda kao svečana obaveza od strane Sjedinjenih

Država i Velike Britanije da stvore drugi front u 1942, ubeden sam da, ako se taj front ne ostvari brzo i u velikim razmerama, ovaj narod će se osećati toliko obmanut u svojoj veri u naše iskrene namere i dobru volju za koncentrisanom akcijom, da će stvar Ujedinjenih nacija pretrpeti neocenjivu štetu."

U toku sledeće nedelje Molotov je govorio još slobodnije no ranije o predstojećem drugom frontu i rekao na jednom diplomatskom ručku da je taj front proba koliko vredi ugovor sa Britanijom i da bi svako neispunjeno „anglosaksonskih obaveza“ izazvalo veliko razočaranje. Kad je (1. ili 2. jula) Staljin odgovorio na Ruzveltovu poruku da će priskočiti u pomoć Sovjetima na Dalekom istoku, on se oglušio o predsednikovu napomenu o mogućnosti japanskog napada na primorske oblasti. Prihvatajući plan o prebacivanju aviona sa Aljaske preko Sibira, dao je jasno do znanja da želi da ruski, a ne američki piloti upravljaju avionima od Aljaske do Sibira i preko sovjetske teritorije. Dobio ili ne svoj drugi front u Francuskoj, on je rešio da i dalje dobro pazi da ne izazove Japan.

U stvari, ima razloga da se veruje da ni Staljin ni Molotov nisu smatrali da je data čvrsta obaveza u pogledu drugog fronta na Zapadu u 1942. Staljin je 2. jula, razgovarajući sa Stendlijem o drugim vojnim pitanjima, primetio osorno da „želeti“ i „imati“ drugi front ne znači jedno isto. I Molotov se povukao. Čerčil i Idn nisu bili voljni, kao što je izgleda Ruzvelt bio, da dopuste da se pritisak neopravdanog očekivanja penje suviše visoko. Oni su stoga zatražili od Klark-Kera (Clark-Kerr) da Molotovu saopšti kako je britanska vlada uz nemirena zbog načina na koji on širi utisak da je dato neko određeno obećanje o drugom frontu. Klark-Ker je to učinio 14. jula. U prijateljskom tonu Molotov je odgovorio da je mnogo od onog što je na tom nemilom ručku rekao bilo „subjektivno“. On je priznao da su mu, dok je bio u Londonu, problemi drugog fronta jasno predviđeni i da je taj front više predviđen no predskazan. Da bi stvar

ublažio, istakao je da u svom govoru pred Vrhovnim sovjetom nije govorio ni o kakvim obećanjima; da je samo podvukao da sovjetski narod i vojska željno očekuju drugi front i da nije nimalo neprirodno što su oni stekli izvesno uverenje na osnovu izjava objavljenih u Londonu i Washingtonu.

Kao što smo već videli sredinom jula, nada da se postigne neko iskrcavanje na kontinentu u 1942. nije bila u stvari gotovo nikakva i ubrzo potom je sasvim odbačena u korist iskrcavanja u severnoj Africi. Krupniji poduhvat odložen je za budućnost, iako ne bez izvesne strepnje od strane Amerikanaca da ta odluka ne dovede u Moskvu u pitanje našu vernošć i naše pobude. Dva zapadna vođa rata došla su do neveselog zaključka o kome ćemo kasnije više govoriti — da će se konvoji sa ratnom opremom za Rusiju, koji su išli oko Norveške na Murmansku, morati da obustave letnjih dana u kojima dnevna svetlost dugo traje.

Pošto je imao da objašnjava zašto mera koju je Rusija najviše želela ne može biti ispunjena i da saopšti novost o ratovanju koje se namerava preduzeti u severnoj Africi, Čerčil je odlučio da lično ode u Moskvu. On je najbolje mogao da odbrani te odluke u novim rasprama koje su već bile na pomolu.

Izmena misli između Čerčila i Staljina postala je hladna. Premijer je 17. jula poslao svoje objašnjenje zašto se obustavljaju severni konvoji. Ono je otkrilo da njegove misli o predstojećoj borbi blude prema jugu, a ne preko Lamanša. Staljin je vrlo verovatno znao o tadašnjim prepirkama između američkog i britanskog generalštaba, a saznao je ili pogodio vrlo brzo i čime su se one svršile. U svakom slučaju, iz njegovog odgovora Čerčilu (23. jula) vidi se da je znao da je predložena operacija preko Lamanša za 1942. odbačena. Čerčilu je rekao da je to zaključio iz poruke koju je od njega dobio, a zatim je nastavio ovako: „Što se tiče... pitanja hoće li se obravzati drugi front u Evropi, bojim se da o njemu nije

² Čerčil — Ruzvelt — Staljin

raspravljanju sa ozbiljnošću koju ono zaslužuje. Uzimajući u potpunosti u ozbir današnji položaj sovjetsko-nemačkog fronta, moram da kažem na najodlučniji način da se sovjetska vlada ne može saglasiti sa odlaganjem drugog fronta u Evropi do 1943.“⁴⁶⁾

Ruzvelt se složio sa Čerčilom (u poruci od 29. jula) da odgovor mora biti blag i da uvek moraju „imati na umu ličnost našeg saveznika i veoma tešku i opasnu situaciju pred kojom se on nalazi... Mislim da mu se mora reći, na prvom mestu, sasvim određeno da smo doneli odluku o pravcu akcije u 1942 (operacija „Torč“). Ne upuštajući se u precizna objašnjenja o prirodi nameravanih operacija, treba mu saopštiti bez ikakvog bližeg određenja činjenicu da će se one preduzeti.“⁴⁷⁾

Shodno tome Čerčil nije neposredno odgovorio na Staljinove optužbe. Ali je smatrao da ga treba potpunije upoznati sa britanskim vojnim položajem i onim čime oni raspolažu, pa mu zatim izneti razloge koji su doveli do odluke da se invazija preko Lamanša ne preduzme u 1942, i najzad mu objasniti vrednost operacije „Torč“. Upoznavajući Sovjete bolje sa činjenicama, nadao se da će razbiti njihovo podozrenje da Velika Britanija i Sjedinjene Države ne sarađuju koliko mogu, a time da će poboljšati buduću osnovu za vođenje rata.

Nezadovoljan načinom na koji se vodio rat na Srednjem istoku, Čerčil je već pomiclao da ode do Kaira i postavi na zdrave noge britansku vojnu komandu u toj oblasti. Sad je odlučio da ode i dalje — u Moskvu i da povede glavne članove svog vojnog štaba. To je i udešeno — Staljin ga je pozvao da dođe „da zajednički razmotre hitna pitanja rata protiv Hitlera.“⁴⁸⁾

Kad je Čerčil krenuo u tu moskovsku misiju, nije računao da će imati američkog ortaka u razgovorima sa Staljinom. Ruzvelt je bio gotov da ga pusti da uzme na

⁴⁶⁾ *The Hinge of Fate*, str. 271.

⁴⁷⁾ *Ibid*, str. 271—272.

⁴⁸⁾ *Ibid*, str. 454.

sebe objašnjenja, prekore i škrta priznanja. Harimen, koji se nalazio u Londonu, smatrao je da posetoci iz Engleske mogu doživeti teške trenutke u Moskvi ako ne budu imali neku vrstu američke podrške. Kad je Molotov bio prošlog aprila u Vašingtonu, Amerikanci su mu dosta otvoreno pričali o razlici u stavu između Britanaca i njih u pogledu vođenja rata u Evropi, i Harimen se bojao da Staljin ne zaključi da američka i britanska vlada nisu istinski saglasne u pogledu najnovijih vojnih odluka. Stoga mu je palo na pamet da će možda sovjetsko držanje biti bolje ako neka američka zvanična ličnost prisustvuje Čerčilovim razgovorima sa Staljinom, gde bi potvrdila premijerovo izlaganje. Zato je predložio predsedniku da pošalje njega sa Čerčilom. Predsednik se, međutim, ustručavao govoreći da se plaši da Harimena ne smatraju „posmatračem“, pod čime je verovatno podrazumevao ličnost poslatu da motri i na Čerčila i na Staljina. Ali je tada Čerčil poručio predsedniku: „Veoma bih voleo da imam Vašu pomoć i podršku u mojim razgovorima sa Džoem. Da li biste mogli da pustite Ejverila (Averell) da pođe sa mnom? Čini mi se da će stvari biti lakše ako se vidi da smo svi zajedno. Imam da obavim mučan posao.“ Predsednik je odmah odgovorio: „Rekao sam Harimenu da krene u Moskvu što pre. Mislim da je Vaša ideja dobra i poručio sam Staljinu da će Harimen stajati njemu i Vama na raspolaganju da vam se u svemu nađe prući.“⁴⁹⁾

Čerčil i Staljin se nisu nikad ranije sreli. Dok je avion leteo prema Moskvi, Čerčilu se njegov posao činio „kao da nosi veliki komad leda na Severni pol“. Da bi dobro obavio ono zbog čega je tamo pošao, morao je da odagna uspomenu na to da bi pre nemačkog napada na Sovjetski Savez vođi te države, po njegovim sopstvenim rečima, „... posmatrali ravnodušno kako nas brišu s lica zemlje i radosno bi podelili s Hitlerom našu imperiju na

⁴⁹⁾ *Ibid*, str. 473.

istoku.⁵⁰⁾ Morao je isto tako da zauzda svoj dar za oštре odgovore. U predstojećim razgovorima biće velikih razlika u sećanjima na prošlost i u oceni šta je pošteno očekivati od druge strane u budućnosti. Ako ne bude vrlo obazriv, njegova misija će se razbiti o te grebene.

Njegove strepnje, da kažemo unapred, bile su opravdane. Staljinove grube uvrede i Čerčilov plahoviti gnev umalo što nisu u više mahova upropastili razgovore. Hарименово prisustvo dalo je težine onom što je Čerčil govorio i njegova staložena podrška olakšala je da se pređe preko mnogih teških mesta.

Čerčil se seća da su prva dva sata njihovog prvog razgovora (12. avgusta) bila „mučna i sumorna“. Staljinovo izlaganje situacije na istočnom frontu bilo je ozbiljno. On je objasnio kakav strahovit napor ulažu Nemci da se probiju do Bakua i Staljingrada, rekavši da misli da oni iscrpljuju celu Evropu radi svojih trupa, a onda je napomenuo da nije siguran hoće li ruska vojska biti u stanju da ih zadrži. Čak i kod Moskve, gde je položaj izgledao dobar, rekao je da ne može unapred jemčiti da će nemački napad biti odbijen. Ali u daljim razgovorima Staljinovo gledište o vojnim izgledima i moći sovjetskih snaga da spreči Nemce da odnesu neku odsudnu pobedu, kao da je postalo samouverenije i vedrije. To nam dopušta da zapitamo nije li njegova prva ocena bila namerno malo crnje prikazana. Čime se sve neće poslužiti čovek koji se bori za neku pravednu i dragu stvar!

Staljinov opis ratne situacije nije olakšao Čerčilu da saopšti ono radi čega je došao. Ali, on je odlučio da je najbolje da to učini odmah. Prema tome, pošto je saslušao Staljina, iznebuha je rekao: „Britanska i američka vlasta ne osećaju se kadrim da preduzmu neku veliku operaciju u septembru, poslednjem mesecu kad se smemo osloniti na vremenske prilike. Ali, kao što g. Staljin zna, one pripremaju jednu vrlo veliku operaciju za 1943.“⁵¹⁾

⁵⁰⁾ Ibid, str. 475.

⁵¹⁾ Ibid, str. 478.

Staljin je bio smrknut i neubeden. Nije se ustručavao da pokaže kako misli da se Britanci boje Nemaca i da izbegavaju da plate ono što je on smatrao prirodnom cenom rata. Kad se Čerčil zadržao na teškoćama i velikim i uza ludnim gubicima koje bi, po njegovom mišljenju doneo preuranjeni pokušaj da se pređe Lamanš, Staljin je kazao: „Ali najzad, ovo je rat“. Čerčil je na to odgovorio: „Rat je rat, a ne ludost, a srljati u propast bila bi ludost...“ Onda je nastalo mučno čutanje. Staljin ga je najzad prekinuo rekavši da ako Britanci i Amerikanci ne mogu ove godine da se iskrcaju u Francusku, on nema prava da to zahteva ili da navaljuje, ali mora da kaže da se ne slaže sa Čerčilovim obrazloženjem.

Na to se Čerčil, pošto je hrabro pregurao ono najteže, upustio u živo i oduševljeno opisivanje onog šta će, po njemu, njegova zemlja i Sjedinjene Države moći da učine u 1942. da bi pomogle i olakšale Sovjetskom Savezu. Pre svega, pomenuo je plan o proširenju velikih napada iz vazduha na Nemačku, sve dok ovaj nije dostigao strahovite razmere. Čerčilovo živo prikazivanje buduće štete od rušenja imalo je ohrabrujuće dejstvo na skup i od tog trenutka atmosfera je postala srdačnija. Ističući to u svom izveštaju predsedniku, Harimen primećuje: „Njih dvojica su uskoro uništili većinu velikih industrijskih gradova Nemačke.“

Zatim je Čerčil pričao o nameravanom velikom poходу u severnu Afriku, tako obimnom i tako pretećem da će Nemci morati da mu posvete veliku pažnju. Egipat je imala da uzme britanska vojska u septembru; ubrzo potom izvršilo bi se iskrcavanje u zapadnom delu Sredozemlja; do kraja godine cela severna Afrika bila bi pod američkom i britanskom vojnom vlašću; a tada bi otuda mogli da ugroze Hitlerovu Evropu — istovremeno sa napadom preko Lamanša u 1943. Da bi bolje objasnio zašto smatra da će ta operacija u severnoj Africi biti smrtonosan udar za Nemačku, Čerčil je nacrtao onog čuvenog krokodila i uporadio operaciju u Sredozemlju sa udarcem „u mali trbuh“

(soft underbelty), zadatim istovremeno kad mu i tvrda njuška bude napadnuta.

Dok je Čerčil dovršavao svoju sliku ishoda tog strategijskog plana, Staljinu kao da je sinulo šta bi se sve moglo dobiti operacijom „Torč“. Američki izveštaji sadrže jedan pregled strategijskih koristi od te operacije koji je Staljin te noći napravio, sjajniji od svih koje su napravili britansko-američki tvorci samog plana. Ali njega je zbumjivalo ono što je nazivao političkom osnovom operacije — brinuo se da je francuski otpor ili špansko mešanje ne upropaste.

Čerčil je produžio da kiti obilje mogućnosti. Rekao je da Britanci, ili Britanci i Amerikanci, mogu poslati borbe vazdužne formaciye da se bore na južnom delu sovjetskog istočnog fronta. Staljin je odgovorio da bi tu pomoć primio sa „zahvalnošću“.

I Čerčil i Harimen otišli su sa ovog prvog sastanka s osećanjem olakšanja jer su teške vesti bile rečene i po svemu sudeći one neće pokvariti odnose sa Sovjetskim Savezom niti nauditi vođenju rata. Kao što je Čerčil o tome docnije pisao: „On (Staljin) je saznao najgore, ali smo se ipak rastali u atmosferi dobre volje.“⁵²⁾ Harimen je u svom izveštaju od te noći rekao predsedniku:

„Otišao sam sa ubedjenjem da je Staljin, premda je bio veoma razočaran što nismo u stanju da mu pružimo veću vojnu pomoć i premda je kritikovao sve nas, a naročito Britance, celo veče, kako mi se činilo, smatrao da razgovara sa dva naroda sa kojima je tesno povezan, i da sa Vama i premijerom Čerčilom može lično da menja misli sasvim iskreno bez straha da će se ta veza prekinuti. Ni u jednom trenutku nije pokazao znake da bi neka akcija ili neko uzdržavanje od akcije jedne ili druge naše strane mogli u osnovi poljuljati taj sporazum.“

Ali je taj utisak bio grubo poremećen u razgovorima sledećeg dana popodne sa Molotovom i sledeće večeri sa Staljinom. Molotov je podsetio Čerčila na ono što je u Washingtonu i Londonu bilo rečeno o drugom frontu i na iz-

⁵²⁾ Ibid, str. 483.

javu objavljenu posle tih poseta. Kad se Čerčil spremao da ga napusti da bi otisao na svoj drugi sastanak sa Staljinom, stigla je poruka od ovoga da želi da i Harimen ponovo prisustvuje razgovoru. Staljin je svakom posetiocu podneo po jedan primerak zvaničnog memoranduma koji je lično potpisao. U tom memorandumu izražavalo se na vrlo ubedljiv način sovjetsko nezadovoljstvo sa odlukama koje je prethodne noći izgledalo da Staljin prihvata kao najbolju mogućnu alternativu. Sovjetska vlada, stajalo je u zaključku, mora da misli da je osnivanje drugog fronta u Evropi bilo prethodno odlučeno kad je Molotov bio u Londonu; da je sovjetska najviša komanda planirala svoje letnje i jesenje vojne akcije polazeći od te pretpostavke; i da odbijanje da se taj problem ostvari vreda sovjetsko javno mnenje, komplikuje situaciju Crvene armije na frontu i nanosi štete njenim planovima. Ponovo se iznosilo mišljenje da su uslovi u 1942. najpovoljniji za obrazovanje drugog fronta, jer su gotovo sve nemačke snage angažovane na istočnom frontu, a samo slabe i male jedinice ostavljene na drugim stranama. Na kraju je Staljin izražavao žaljenje što mu nije pošlo za rukom da ubedi Čerčila i Harimena.

Oba slušaoca čudila su se i pitala i tada i docije zbog čega je nastala ta nagla promena. Nagađanja su bila razna. Da li je Staljin prosto spremao sebi odbranu protiv domaćih protivnika, ili se pripremao za buduća pogodađanja? Ili je to učinio iz obzira prema gledištima ostalih članova Politbiroa ili svoga vojnog štaba? Ili je možda mislio da bi takav protest mogao ipak naterati Britance i Amerikance da promene svoje planove? Nije bilo načina da se to sazna.

Pošto je memorandum pročitan, Staljin je otpočeo da ga brusi svojim oštrim jezikom. Britanci se ne moraju bojati Nemaca, rekao je; ako se britanska pešadija borи kao što to čine ruski vojnici i, ubacio je, kao Kraljevsko vazduhoplovstvo, videće da Nemci mogu biti i tučeni; vojnici se moraju navići na prolevanje krvi. Čerčil je mirno odvratio da od te opaske neće praviti pitanje samo iz obzira prema hrabrosti ruske vojske. Moramo podvući da u svo-

jim primedbama Staljin nije pravio razliku između borbe protiv zavojevača na domaćem tlu i skoka preko mora na tude zemljište, niti je priznavao da Sovjetski Savez može da podnese gubitak miliona ljudi dok Britanija, koja je od I svetskog rata patila od oskudice u omladini, to ne može.

Čerčil nije čutao pod Staljinovom neprekidnom unakrsnom paljbom. O svom odgovoru pisao je docnije: „Odbijao sam sve njegove tvrdnje odsečno, ali bez i trunke pruge.“⁵³⁾ Činio je to ponekad ne dopuštajući čak prevodnicu da dovrši Staljinove primedbe, odbrusujući odmah posle svake rečenice. Pozvan od Čerčila da kaže šta on misli, Harimen je objasnio da je odluka o invaziji doneta posle najbržljivijeg proučavanja i da ju je odobrio predsednik — koji smatra da je ona takođe u interesu Sovjetskog Saveza.⁵⁴⁾

Što se tiče zadocnjenja sa kojim su pošiljke obećanog ratnog materijala stizale u Sovjetski Savez, Staljin je i za to imao oštare reči. Sovjetska vlada — rekao je on — zahvalna je za ono što je primila i za ono što joj je obećano. Ali, produžio je, od mnogobrojnih planova i programa snabdevanja koji su načinjeni, neki su morali biti napušteni; i tako, u stvari, Sovjetski Savez je dosada primio malo i iz Sjedinjenih Država i iz Velike Britanije. Ova žalba imala je osnova. Količine onog što je stvarno stiglo u Sovjetski Savez bile su daleko manje no što je bilo predviđeno.⁵⁵⁾ Ali su Staljinovi prekori bili preterani i nepravedni: ono što je stiglo bilo je od ogromne koristi sovjetskoj

⁵³⁾ *Ibid*, str. 486.

⁵⁴⁾ I Čerčil i Harimen dali su sutradan Staljinu pismeni odgovor na njegov memorandum. U Harimenovom odgovoru stajalo je da je on, videvši Čerčilov odgovor, smatrao da nema nikakve svrhe da još nešto dodaje, a onda: „Osećam, međutim, da treba da potvrdim njegovu (Čerčilovu) izjavu da nikakvo obećanje nije prekršeno što se tiče drugog fronta.“

⁵⁵⁾ Prema opširnim pregledima E. R. Stetinijusa, mlađeg, izvršioca Zakona o zajmu i najmu, u knjizi *Lend-Lease for Victory* (Zajam i najam radi pobjede), str. 207—08.

vojsci za vreme njenih zimskih i proletnjih operacija.⁵⁶⁾ Čerčilov odgovor je bio da su Amerikanci i Britanci obećali samo da robu za Sovjetski Savez stave na raspolažanje u britanskim lukama; da je britanska vlada činila sve što je mogla da je dopremi u Sovjetski Savez, ali da su severni konvoji imali da izdrže tako teške napade da je stigao samo jedan deo onog što je poslat; da je, stvarno uzev, od poslednjeg severnog konvoja, sedamnaestog po redu, samo jedna trećina lađa stigla na mesto opredeljenja, pa ipak je bio u planu još jedan konvoj u septembru. Staljin je odbio da ovo prihvati kao dovoljan razlog što nije dobio sve što je predviđeno. Nagovestio je da su Britanci i Amerikanci mogli isporučiti mnogo više da su samo uložili dovoljno truda i da su bili spremni da se izlože gubicima; ali da oni to neće jer ne cene dovoljno značaj sovjetskog fronta i stoga su poslali samo ono što im preostaje. Čerčil i Harimen su negodovali protiv toga s opravdanim gnevom.

Ali je ljutina splašnjavala ukoliko se razgovor produžavao. Staljin je mirno ponovio ono što je rekao pretходно veče — da mu ne preostaje ništa drugo do da prihvati britanska i američka odbijanja i poricanja. A tada je, gotovo u istoj rečenici, pozvao Čerčila na večeru za sutradan. Čerčil je prihvatio poziv i rekao da će otpotovati u rano jutro sledećeg dana. Sa nepromjenjenim izrazom na licu Staljin ga je upitao: „Ne morate se toliko žuriti. Jeste li sve svršili zbog čega ste došli?“ Čerčil je svojim odgovorom pokazao da je uvređen. Rekao je Staljinu da u njegovom stavu ne nalazi prizvuk drugarstva. Staljin

⁵⁶⁾ Sredinom 1942. poslali smo 2000 lakih i srednjih tenkova i 1300 aviona; Britanci su poslali čak i više — preko 2400 tenkova i preko 1800 aviona. Kamioni i džipovi koje smo uputili bili su dobrodošli kad je počela nemačka letnja ofanziva. Bez telefonske opreme i žice koje smo poslali iz Sjedinjenih Država, sovjetske jedinice ne bi bile u stanju da održavaju vezu na svom frontu dugom 2000 milja. Tone i tone kože za cipele i više miliona pari gotovih američkih vojničkih cokula omogućili su da ruski vojnici izdrže dubok sneg i strašnu hladnoću prethodne zime i veliko blato u prolećnim operacijama.

se tada upustio u prijateljsko divljenje duhu govornika — ili su to bar ostali prisutni pomislili. I tako se ovaj buran sastanak, ma koliko da je stavio na probu i pitanje poverenja i obavezu požrtvovanja, završio bez prekida odnosa. Potreba jednih za drugim prevagnula je nad optužbama.

Podnoseći izveštaj pred Ratnim kabinetom o tom dvočnom načinu govora, Čerčil je kazao kako je mislio da je Staljin, znajući u dnu srca da je odluka ispravna, bio možda prinuđen da govori kako je govorio i da bi se možda kasnije izvinio. Ali Britancima i Amerikancima je palo u deo ono teže, jer su imali da privole svoje sovjetske ortake da priznaju šta su sve za njih učinili i šta nameravaju da učine da bi ratno breme preneli sa Rusa na sebe. Vojna lica sve tri zemlje ponovo su pretresla pitanje prelaza preko Lamanša — pri čemu nijedna strana nije odstupila od svog gledišta.

U noći 15. avgusta Čerčil je imao svoj poslednji razgovor sa Staljinom, koji je, uzevši prisan ton, potrajan gotovo do zore. Prvi i poslednji put uveden je u porodični krug gde ga je za stolom služila Staljinova kćer, a Staljin mu je odgovarao s veselim pošalicama i dao mu ozbiljna vojna obaveštenja. Ova gozba nije dovela ni do kakvih novih odluka niti je donela trajno poverenje, kao što će to vreme uskoro pokazati. Ali je iz sukoba izvadila otrovnu žaoku i doprinela da se ortaci na istom poslu opet osećaju lagodno jedan s drugim. Davanje zajedničke izjave postalo je lakše i prirodnije, i to izjave u kojoj se ponovo potvrđivalo da između Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Država postoji tesno prijateljstvo.

Ruzvelt je već ranije, a i sada, veoma želeo da se isto tako lično sastane sa Staljinom čim prođu izbori u Americi i čim to postane izvodljivo. Staljin ga je uveravao da deli tu želju i osećanje da iz toga može proisteci nešto dobro. U vezi sa ranjom izmenom poruka o tome, Harimen je rekao Staljinu da predsednik želi da kaže i ovom prilikom kako bi se vrlo radovao ako bi se ukazala mogućnost da se s njim sastane. Staljin je tada ponovio da se on s tim

slaže, dodavši: „To je od najvećeg značaja.“ Oni su tada kratko porazgovarali o tome gde i kad bi se taj susret mogao ostvariti. Staljin je kazao: možda Daleki istok, možda zapadna Evropa, i primetio da zimi nije toliko zauzet vojnim stvarima koliko u drugo doba godine. Harimen je odgovorio da predsednik ne leti; da je pomišljao na Aleut-ska ostrva kao mesto sastanka, ali da Japanci to sad otežavaju. Staljin je onda predložio Island u decembru. Harimen je rekao da bi to za predsednika bilo moguće, ali bi bilo suviše opasno za Staljina. Ali to kao da nije zadavalo brige Staljinu koji je odgovorio da ima dobre avione za taj put.

U svom govoru na večeri 15. avgusta, Čerčil je pomenuo taj nameravani sastanak između Staljina i Ruzvelta. Ako to treba da bude zimi, rekao je Čerčil, Staljin mora pomišljati da je tada opasno leteti, a Staljin je ponovo pokazao da je sklon tom sastanku rekavši da se bez obzira na sve sastanak mora održati. Čerčil je tada otkrio svoju misao izjavljujući da se nada da će i on moći da bude prisutan. Staljin je odgovorio da bi to bila najbolja kombinacija — da se njih trojica sastanu. Za izvesno vreme o toj stvari se nije govorilo. Harimen je imao mnogo razloga kad je predsednika obavestio da će Staljin nesumnjivo učiniti sve da se s njime sastane ma kad i ma gde bilo. Ali, kao što će se iz daljeg izlaganja videti, kad je uskoro potom došlo do toga da se prave stvarni planovi, Staljin nije htio da napusti Rusiju da bi se sa drugom dvojicom sastao u Kasablanki.

9) SAVEZ NAPREDUJE: PRE I POSLE OPERACIJE „TORČ“

Čuvši sa radošću od Čerčila kako je ispala njegova poseta Moskvi, Ruzvelt je pohitao da pošalje poruku Staljinu. Još jednom rekao je da mu je žao što i sam nije bio prisutan. Zatim mu je ispričao o našim ostrvskim operacijama preduzetim na zapadnom Pacifiku, a onda je kazao:

„Shvatam vrlo dobro: s druge strane, da je pravi neprijatelj obe naše zemlje Nemačka i da će u najkraćem mogućnom roku biti potrebno da obe naše zemlje svom snagom i vojnog silom udare na Hitlera. Čim nam ikako bude moguće da prikupimo dovoljno prevoznih sredstava, možete biti uvereni da će to biti učinjeno... Mi dobro znamo da Sovjetski Savez snosi glavnu težinu borbe i gubitaka u toku 1942... Doći ćemo vam u pomoć što brže i snažnije možemo i ja se nadam da mi verujete kad Vam to kažem.“

Iz Staljinovog odgovora (od 22. avgusta) ne vidi se da ga je to ubedilo. Najzad, dela će govoriti. On i njegovi saradnici pomno su pratili šta će saveznici učiniti u pogledu svake pojedine važne akcije iz onog slikovitog šarenila koje je Čerčil izneo pred njih u Moskvi. Pored operacija u severnoj Africi, sistematski spisak tih akcija izgledao bi ovako:

Napadi iz vazduha na Nemačku.

Uvođenje britansko-američkog borbenog vazduhoplovstva na sovjetski južni front.

Održavanje severnih konvoja za Sovjetski Savez.

Poboljšanje snabdevanja južnim putem, koji je išao preko Persijskog zaliva do sovjetske granice.

Povećanje i otpremanje pošiljki po Ugovoru o zajmu i najmu.

Eventualni napad na nemačke položaje u Norveškoj.

Rusi su ono što se činilo na polju svake od tih delatnosti uzimali kao merilo želje i volje Zapada da pomogne Sovjetski Savez umesto da dopusti da se on iznuri u borbi.

Britanci su povećali težinu i žestinu svojih noćnih bombardovanja Nemačke. Za britansko vazduhoplovstvo bio je to period kad je ono učilo da se služi raznim novim uređajima, naročito radarom, koji je kasnije toliko doprineo rezultatima njegovih masovnih napada. Za američko strategijsko vazduhoplovstvo bilo je to razdoblje kad su se obavljali sitni poslovi. Donekle na svoju žalost ono je bilo prinudeno da dnevne napade na Nemačku odloži za docnije zbog drugih hitnih zadataka.⁵⁷⁾ Dobar deo njegove snage trošen je na raščišćavanju puta za operaciju „Torč“ napadima na nemačke podmorničke baze duž Biskajskog zaliva, fabrike aviona, depoe za opravku u Francuskoj i na sprečavanje nemačkih vazdušnih napada na pomorske puteve za severnu Afriku. Ova još mlada organizacija učila je, pripremala se i odmeravala svoju snagu. Njeno priznajanje da joj treba još vremena ogleda se u lakoći sa kojom je primila eventualno odlaganje operacije preko Lamanša.

Mišlju da se snage britanskog i američkog borbenog i transportnog vazduhoplovstva pošalju da se bore sa Crvenom armijom i za nju na južnom delu fronta, da bi se održala linija na Kavkazu i crnomorskoj obali, nosio se

⁵⁷⁾ Čerčil je gledao sa izvesnom nevericom na koristi od dnevnog bombardovanja do koga je američkom vazduhoplovstvu smeštenom u Engleskoj bilo mnogo stalo; on i njegove kolege odlučno su se usprotivili njegovim metodima. To mišljenje čini razumljivijom ovu njegovu prilično nezahvalnu opasku (u knjizi *The Hinge of Fate*, str. 679): „Bilo je nesumnjivo strašno što za celih poslednjih šest meseci 1942. iz tog ogromnog postrojavanja i napora nije proizašlo ništa, savršeno ništa, što čak ni jedna jedina bomba nije spuštena na Nemačku.“

Čerčil još pre no što je krenuo za Moskvu. On je to Staljinu pomenuo već u julu kao naknadu za nameravano obustavljanje severnih konvoja. Predsednik je podržao taj projekat. Čerčil ga je istakao u svojim razgovorima sa Staljinom — uz Harimenov prethodni pristanak. Objasnio je da je za Britaniju kao i za Sovjetski Savez od najvećeg značaja da nemački napad na jugu ne uspe, jer bi on otvorio put kontroli nad Persijskim zalivom, ugrozio bi britanske vojne jedinice na Srednjem istoku i utro eventualan put za zajedničko nadiranje Japanaca i Nemaca prema Indiji. Ali, i pored Ruzveltovog pokušaja da ga od toga odvratí, Čerčil je tu ponudu doveo u zavisnost od toga kako će ispasti bitka u Egiptu: vazduhoplovne eskadrile biće poslate samo kad i ako Britanci potisnu Romela. Staljin se na to nije požalio jer su britanske ratne potrebe dolazile na prvo mesto. Rekao je da će biti srećan da dobije tu pomoć i bio je spremam da se utvrdi određen plan kolika će ona biti kako će se upotrebiti. Dodao je da će biti zadovoljan ako mu dadu bilo lovačke avione bilo bombardere i da će učiniti što je potrebno da im omogući da učestvuju u borbi.

Nedugo posle svog povratka iz Moskve, Čerčil je podneo Ruzveltu (30. avgusta) jedan plan za organizovanje ovog američko-britanskog vazduhoplovstva. Američki ideo sastojao se u tome što bi dali jednu grupu teških bombardera, koji su se tada nalazili na Srednjem istoku, i jednu grupu transportnih aviona od najmanje pedeset aparata, koji bi došli iz Sjedinjenih Država. Prema rasporedu koji se tada zamišljao, avioni i ljudstvo imali su biti prebačeni iz Egipta čim situacija u Libijskoj pustinji to dopusti, dok je Čerčil smatrao da bi se oni mogli naći na okupu u oblasti Baku—Batum otprilike za dva meseca, dakle početkom novembra. Očekivalo se da će biti dosta vremena da te jedinice uzmu učešća u zimskim borbama na frontu ili u planinama. Ruzvelt je poručio Čerčilu da mu taj program izgleda dobar i da će se postarati da ga dovede u sklad sa ostalim operacijama. I general Maršal i general Arnold, vrhovni komandant vojnog vazduhoplo-

plovstva, u stvari su sumnjali u vrednost tog napada kad se uporedi ono što je on sve iziskivao i ono što se eventualno dalo postići.

Dok se ta vazduhoplovna ekspedicija za Kavkaz još proučavala u Vašingtonu (krajem avgusta i početkom septembra), ali sa operacijom „Torč“ na pomolu, postavilo se na dnevni red pitanje treba li opet obustaviti severne konvoje za Rusiju.

Pre no što ispričamo šta je učinjeno, kratak pregled tog hrabrog napora omogućice nam da odluku sagledamo sa potrebne daljine. Svih prethodnih meseci rata, napadi nemačkih podmornica na pomorske puteve Britanije i Sovjetskog Saveza bili su veoma opasni. Svaki pojedini brod bio je preko potreban za zaštitu atlantskih puteva ili zauzavljanje japanskog nadiranja. Svaki potopljeni trgovački brod značio je smanjenje borbene snage. Svaki izgubljeni tovar oružja ili namirnica značio je da će vojnici i radnici trpeti.

Severni put za Sovjetski Savez išao je oko severnog rta Norveške, pa preko arktičkih mora za Murmansk. Oko tri četvrtine brodova koji su saobraćali tim putem bili su britanski i američki. Dobar broj mornara bili su norveški dobrovoljci koji nikad nisu uzmakli ni pred kakvim putovanjem. Nevolja je postala ozbiljna u martu 1942, kad su Nemci počeli da napadaju i iz vazduha, snagama čije su baze bile u Norveškoj, i podmornicama, a postojala je i stalna opasnost da će se i pomorska sila koju su Nemci prikupili u ovom području — u kojoj je bio i bojni brod „Tirpic“ (Tirpitz) — ustremiti na ove trgovačke brodove.

Konvoj koji je bio poslat krajem marta 1942. (PQ-13) izgubio je pet od devetnaest natovarenih brodova. Od sledećeg (PQ-14), većina brodova se zbog leda morala vratiti pre no što je stigla u opasnu zonu; samo osam od dvadeset tri broda stiglo je u Murmansk. Sledeća dva konvoja (PQ-15 i 16), poslata u aprilu i maju, pretrpela su velike gubitke i pored jake pomorske zaštite. I sami brodovi ratne mornarice iz pratnje bili su jako oštećeni. Ali i pored svega, podsticani od Ruzvelta da sve svoje trgovačke i pomor-

ske snage koje se samo mogu odvojiti posvete tome, Britanci su u maju i junu uložili još veći napor da doteure pošiljke. Čerčil je izvršio pritisak na sve vidove britanskih oružanih snaga govoreći da ne bi samo Staljin bio u strahovitoj neprilici, već i Ruzvelt, kad se ne bi nastavilo s konvojima, i tom prilikom je primetio: „Poduhvat se isplati i ako samo polovina stigne. Ako mi sa svoje strane odustanemo od pokušaja; to će oslabiti naš uticaj u odnosu na oba naša velika saveznika.“⁵⁸⁾

Ali je tada konvoj PQ-17, u kome su se nalazila na okupu trideset i četiri trgovačka broda, od kojih dvadeset i dva američka, sa jakom pomorskom pratnjom, koja je doplovila sa Islanda u Arhangels 27. juna, teško stradao. Vojnopolomska naredenja su pogrešno shvaćena, konvoj je razbijen i dvadeset tri od trideset i četiri broda je potopljeno; od 200 000 tona poslatog tovara, u sovjetsku luku je stiglo samo 70 000. Stoga je britanski Admiralitet predložio da se konvoji povuku dok se ledeni blokovi ne otope i dani ne okraćaju. U jednoj poruci, koju je poslao 17. jula, i koju smo već pomenuli, Čerčil je obavestio Staljina da severni konvoji moraju biti obustavljeni dok ne prođe period neprekidne dnevne svetlosti, ma koliko da mu je žao što je tako. On je dalje rekao da britanska vlada, da bi to delom naknadila, namerava da neke od brodova i tovara koji su imali da budu poslati severnim, pošalje umesto toga južnim putem.

Staljinov odgovor od 23. jula bio je, kako je to Čerčil docnije nazvao, „grub i osoran“. On se osećao pogodenim ne samo zbog toga što mu je javljeno da su obustavljeni konvoji, već i stoga što je naslutio ili doznao od obaveštajne službe da je operacija preko Lamanša odgođena. Ta odluka je doneta dan ranije. U svakom slučaju, rekao je u svom odgovoru bez uvijanja: „Naši pomorski stručnjaci smatraju razloge kojim britanski pomorski stručnjaci pravdaju obustavu konvoja za severne luke SSSR-a potpuno neubedljivim.“⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ *The Hinge of Fate*, str. 261.

⁵⁹⁾ *Ibid.*, str. 270.

Ruzvelt se složio sa Čerčilom da je najbolje na to grubo prebacivanje uopšte ne odgovoriti. Nisu od toga pravili pitanje. U avgustu je američka mornarica poslala jedan specijalni svoj konvoj. U odgovor na jednu hitnu molbu Staljina teška krstarica („Tuskaluza“) (*Tuscaloosa*) i dva razarača ukrcali su u Škotskoj municipaliju, radarske uređaje, medicinski i ostali materijal, i ustremili se preko mora prema severnoj Rusiji.

A tada, u septembru — čime stižemo tamo gde se zastavila ova naša priča o ostalim pitanjima vojne saradnje sa Sovjetskim Savezom — poslat je konvoj PQ-18. On je imao neuobičajeno veliku pomorsku i vazduhoplovnu pratnju. I pored toga, uspelo je da se probije samo oko dve trećine trgovackih brodova iz ovog konvoja. Istovremeno kad je na severnom putu plaćana tako skupa putarina u brodovima, gubici u brodovima bili su teški i na Atlantiku. Stoga je britanski Admiralitet došao do zaključka da se taj dvostruki teret neće moći snositi dok se priprema i šalje ekspedicija za severnu Afriku. Iako mu to nije bilo priyatno, Čerčil se stim složio.

Čerčil je smatrao da Rusi imaju pravo da o tome odmah budu obavešteni, pošto bi to moglo uticati na njihove operativne planove. Zato je 22. septembra zatražio predsednikovo mišljenje o poruci koju se spremao da posalje Staljinu da bi ga obavestio o tom prinudnom ukidanju. U svom odgovoru od 27. septembra, predsednik je prihvatio činjenicu da „stvarna strana situacije zahteva od nas da odustanemo od PQ-19“. ⁶⁰⁾ Ali, pošto se konačni zaključak u pogledu kavkaskog vazduhoplovstva imao da doneše za deset dana (kako se tada očekivalo), predložio je da se malo pričeka pre no što se to kaže Staljinu, i da se onda obavesti o obe stvari istovremeno. Čerčil je pristao da odgovravači.

Nekoliko dana docnije (5. oktobra) Ruzvelt, očigledno zabrinut, poslao je još jednu poruku navaljujući na Čerčila da spreči da se ona obeshrabrujuća vest iznese pred Staljina. On je savetovao Čerčilu da umesto toga

⁶⁰⁾ Ibid, str. 573.

pošalje za Murmanski brodove koji su već bili natovareni i čekali da krenu, ne u vidu velikog, povezanog konvoja, već u raštrkanim grupicama od po dva i tri. On je isto tako zatražio od Čerčila da odmah zajedno jave Staljinu da će bez ikakvih uslova anglo-američko vazduhoplovstvo biti poslato da se bori na kavkaskom frontu. Da bi Britancima to omogućio, ponudio je da zameni sve njihove avione koji će se radi toga prebaciti sa Srednjeg istoka. Rekao je da će američko vazduhoplovstvo dati teške bombardere.

Zašto se Ruzvelt tako odjednom prepao nije teško pogoditi. Situacija oko Staljingrada pogoršala se prethodnih nedelja. Staljin se žalio (kao što je učinio i tog istog dana, 5. oktobra, u poruci Čerčilu) da je to uglavnom stoga što Nemci imaju podršku iz vazduha, a Sovjetska armija oskudeva u avionima, naročito u lovcima koji bi štitili kopnene trupe. Sovjetska vlada — kao što će se to potpuno izneti u vezi s drugim stvarima — objašnjavala je svome narodu da su za njihov položaj uglavnom krivi njihovi saveznici jer im nisu pružili svu pomoć i podršku koju su mogli, i održavala je i dalje glasove o drugom frontu. Šta je Sovjetima najpotrebnije i najhitnije, Staljin nije krio u razgovoru koji je sledećeg dana, 6. oktobra, vodio sa ambasadorom Stendlijem. Povod za to viđenje bio je boravak u Moskvi generala Foleta Bredlija (Follett Bradley), iz američkog vazduhoplovstva, koji je tamo poslat po jednom dogovoru između Ruzvelta i Staljina, da vidi kakve mogućnosti postoje u Sibiru za uspostavljanje jednog kanala kojim bi se sa Aljaske slali Rusiji avioni po Ugovoru o zajmu i najmu. Staljin je ubrzo skrenuo razgovor na ono što ga je više peklo. Upitao je Bredlija šta je sa američko-britanskom vazduhoplovnom podrškom na Kavkazu. Bredli je odgovorio neodređeno nudeći se da, ako Staljin želi, stvar blagonaklono prenese Ministarstvu rata. Staljin je primetio da se o tome govori još od avgusta i da je već tada rekao da će spremiti aerodrome. Ali sve su to bile „priče, priče ali bez dela.“

I pored Staljinovih molbi i Ruzveltovе zabrinutosti, Čerčil je ostao čvrst pri svom gledištu o tome šta se može

a šta se ne može učiniti, odmeravajući pravom merom opasnosti, mogućnosti i dobiti. Stoga je 7. oktobra rekao predsedniku da ne vidi kako bi se drukčije slao PQ konvoj, sem kao celina ili u uzastopnim grupama, ali da se ipak spremi da pošalje deset trgovачkih brodova pojedinačno u doba mesečeve mene u oktobru, uprkos strahovitoj opasnosti. Zatim je produžio: „Ja smatram da je najbolje Staljinu reći istinu u oči . . . Ostajem čvrsto pri tome da mu sad treba kazati“.⁶¹⁾ Zatim je dodao da se avioni ne mogu prebacivati iz Egipta sve dok se tamošnja bitka ne izvojuje, jer se nemačke vazduhoplovne snage mogu skrenuti iz Rusije u Egipat ili protiv operacije „Torč“. Sa više sigurnosti nego što su je osećali oni u Vašingtonu, zaključio je: „Prema tome, ako ponudimo operaciju „Velvet“ (vazduhoplovnu operaciju na Kavkazu), kako smo je sada utvrdili, i pored toga veće isporuke aviona i brodova pojedinačno PQ putem, verujem da će to biti dovoljno da se ispunji praznina dok ne počnemo sa operacijom, „Torč“.“⁶²⁾

Odgovor koji je Čerčil poslao Staljinu (9. oktobra) počivao je na toj nadi. On se zadržao na očekivanom dejstvu nove britanske ofanzive u Egiptu koja je trebalo da počne krajem oktobra, i na dejstvu operacije „Torč“ koja je imala da počne početkom novembra. Rekao je još (1) da su predsednik i on izdali naređenja za prikupljanje vazduhoplovnih snaga za Kavkaz tako da će one biti spremne za borbu početkom 1943; (2) da će mu Velika Britanija i Sjedinjene Države poslati preko Persijskog zaliva mnogo veći broj aviona lovaca; (3) da će se, avaj, veliki konvoji severnim putem morati da obustave jer ratna mornarica koja ih je pratila mora biti povučena radi operacije „Torč“, ali da će trgovачki brodovi, u tom teškom periodu, produžiti da plove pojedinačno.⁶³⁾

⁶¹⁾ *Ibid.*, str. 578.

⁶²⁾ *Ibid.*

⁶³⁾ Možemo pomenuti da je otprilike u to isto vreme Čerčil — na savet svojih pomoraca — smatrao da mora da odbije jedan američki hitan poziv, učinjen preko admirala Nimica (Nimitza), da privremeno uputi britanske nosače aviona radi operacija na centralni Pacifik.

Predsednik je Čerčilovu poruku Staljinu propratio jednom svojom, potvrđujući planove i namere koje je premijer izneo. A tada, nekoliko dana docnije (12. oktobra), pošto je od admirala Stendlija primio ponovnu Staljinovu izjavu o onom što mu je najvažnije i najhitnije, podvukao je u novoj poruci i precizirao ta obećanja.

Staljinovi odgovori na Čerčilove i Ruzveltove poruke bili su lakonski. U onom koji je stigao Čerčilu stajalo je samo ovo: „Primio sam Vašu poruku od 9. oktobra. Hvala.“⁶⁴⁾ U drugom, koji je Litvinov, sovjetski ambasador u Vašingtonu, predao Hopkinsu za Ruzvelta, kazivalo se isto.

Sad je došao red na Čerčila da se oseti potištenim zbog nepravednog sumnjičenja u Moskvi i grubog odbijanja da se uzme u obzir ratni napor pred kojim su se nalažili Britanci i Amerikanci. Pošto Staljin nije uopšte više pominjao razne projekte koji su mu izloženi, Čerčil je 24. oktobra poručio Ruzveltu da je zbumen i pomenet prepisom sa Moskvom — ili tačnije, njenim potpunim odsustvom. Praveći se spokojnim, Ruzvelt je 27. odgovorio: „Nisam suviše uznemiren zbog odgovora koje smo primili ili nismo primili iz Moskve... Ubeden sam da će Rusi izdržati ovu zimu i da mi treba da nastavimo energično sa svojim planovima, kako u pogledu snabdevanja tako u pogledu uspostavljanja vazduhoplovnih snaga koje će se boriti s njima. Želim da g. Staljinu možemo reći da smo svoje obaveze ispunili sto posto.“⁶⁵⁾

I Čerčilu se vratilo samopouzdanje; jedna beleška koju je istog dana pisao Idnu počinje ovim tvrđenjem: „Ubeden sam da bi bilo vrlo pogrešno kad bismo jurili za Rusima dok su ovakve volje, a još manje kad bismo zajedno s njima jurili unaokolo za nekom varkom.“ A zatim dalje to ponovo kaže: „Uveravam Vas da jedina stvar koja može doneti neke koristi jeste boriti se odlučno i postizati po-

⁶⁴⁾ *The Hinge of Fate*, str. 580.

⁶⁵⁾ *Ibid*, str. 582.

bede... Ako se desi da naši naporci budu krunisani uspehom, videćete da ćemo se naći u sasvim drugom položaju. U međuvremenu ja bih se prema Rusima držao hladno, ne uzbudjujući se zbog njihovih laži i nastavljajući postojano sa našim zadatkom.”⁶⁶⁾

U tom duhu obustavljeni su severni konvoji, a vojne snage za operaciju „Torč“ poslate su na položaje, dok je obrazovanje vazduhoplovnih jedinica za Kavkaz ostalo nedovršeno. Međutim, tih istih jesenjih nedelja Rusima su dodeljene još veće količine aviona, kamiona i drugih predmeta opreme od životne važnosti. Uloženi su naročiti naporci da se oni dopremre u Rusiju svim postojećim putevima: jedan deo imao je da ide preko Pacifika, drugi severnim putem kojim će konvoji ubrzano nastaviti da plove, a ostatak, sve većeg obima i sa sve većom sigurnošću, južnim putem preko Irana, koji je proširen i poboljšan.

Pre no što nastavimo sa glavnim izlaganjem, treba da kažemo nekoliko reči o ovom poslednjem poduhvatu.

Transiranska železnica prolazi severno preko planina i pustinje vezujući luke u Persijskom zalivu sa Teheranom, pa dalje sa Kaspijskim morem i sovjetskom granicom. Savezničke armije u Iranu i Iraku bile su upućene na tu železnicu. Ali, Britanci nisu imali ni dovoljno sredstava da podignu pristaništa, ni potrebnu opremu da izgrade železnicu i puteve, ni železničke lokomotive i vagone, ni kamione. Već pre no što smo mi ušli u rat 1941, američka vlada je pokušala da pomogne da se taj put poboljša. Po programu o Zajmu i najmu stavljeni su na raspolaganje američki inžinjeri, stručnjaci za izgradnju železnica i oni za podizanje železničkih radionica, kao i razni drugi. Oni su obavili vrlo koristan posao.

A tada su u julu 1942. razni događaji, koji su već ispričani u ovoj knjizi, dali svi zajedno nov podstrek želji da se poboljša taj prolaz: zla sreća britanskih jedinica

⁶⁶⁾ *Ibid*, str. 581.

u Libiji koja je nametala hitne mere; napredovanje nemičkih trupa na jugu Rusije; kratkotrajno obustavljanje severnih konvoja u dugim letnjim danima. 16. jula, rekavši Čerčilu da se sa žaljenjem slaže sa neophodnošću tog poslednjeg postupka, Ruzvelt je dodao da se ne sme prevideti ništa što bi moglo da poveća kapacitet transiranske železnice. On je tada upitao Čerčila šta misli o tome da se one predaju u ruke američkim železničarima. Usput je primetio: „Oni su izvrsni na tom poslu.“

Harimen, koji se toliko borio da se odobre pošiljke za Sovjetski Savez, uvrteo je sebi u glavu da se mora naći neki put bolji od svih dotadašnjih da se one otpreme tamo gde su potrebne. Put preko Irana izgledao mu je очigledno najprivlačniji; a na osnovu svog iskustva sa železnicama bio je uveren da se on može znatno usavršiti. Mu-njevitom energijom bacio se na posao da to ostvari. Pre no što je otišao u Moskvu sa Čerčilom avgusta meseca, zaustavio se u Iranu i pregledao zajedno sa američkim železničkim stručnjacima kako stvari stoje i tako dobio ideju šta treba i šta se može učiniti. On je udesio da se ti isti američki železnički stručnjaci i njihove britanske kolege sastanu sa Čerčilom, da bi premiier čuo sopstvenim ušima njihovo mišljenje da se takav plan može ostvariti. Čerčil je bio dovoljno ubeđen da u razgovorima sa Staljinom, vođenim avgusta u Moskvi, treba ovome pomenuti da se proučava jedan plan za poboljšanje tih železnica. Ali je konačno odobrenje ostavio za docnije zbog protivljenja britanskih komandanata vojišta. Oni su opet želeli da se osiguraju da će potrebe britanskih trupa biti zadovoljene i u slučaju da Amerikanci uzmu železnice u svoje ruke.

Posle posete Moskvi Harimen je ponovo obišao Iran. Kad se u Kairu pridružio Čerčilu, koji je bio na putu za druga mesta, govorio je sa još više poverenja o tome kao o zdravoj ideji. Pošto je u međuvremenu ponovo konsultovao predsednika, dobio je Čerčilov pristanak predloživši mu da britanski predstavnici zadrže pravo da vrše raspored voznog parka, čime je bilo obezbeđeno da britanske

potrebe neće biti prenebregnute. Čerčil se složio s tim da zamoli Ruzvelta da uzme taj posao na sebe. Premijer je najzad pristao da podeli uticaj i aktivnost u jednoj oblasti koju su Britanci decenijama surevnjivo čuvali za sebe.

Generali Maršal i Somervel (Somervell), načelnik pozadine kopnene vojske (Chief, Army Services of Supply) izjasnili su se za prihvatanje tog zadatka. Predsednik ga je odobrio. Ministarstvo rata se složilo da rukovodi preduzećem; sastavljena je jedna operativna organizacija na čelu sa generalom Donaldom H. Konolijem (Donald H. Connolly), vojnim inžinjerom, i otpremljena avionima za Iran. Rekvirirani su dizel-motori izrađeni za američke železnice. Uprkos suparničkim zahtevima operacije „Torč“, pronađeni su brodovi za prenos građevinskog materijala i železničkih delova. Neposredni rezultati dobili su samo škrtlo priznanje sovjetskih vlasti, ali su ove nesumnjivo pomno prebrojavale sve veće količine robe koje su s jeseni stale da pristižu u Sovjetski Savez tim putem.

Napredak se u novembru već dobro osećao. U to vreme, da se opet vratimo na glavnu stvar, saveznici nisu više bili prinuđeni da brižljivo odyabajaju mršava sredstva da bi od sebe odgurnuli propast. Oni su počinjali da pribiraju velika sredstva da bi prešli u ofanzivu.

Jer, u novembru će doći uspeh — dramatičan i mnogostruk — da nagradi napore svih članova saveza. Britanske vojne snage pod Aleksanderom izvojevaće svoju prvu veliku pobedu u pustinji, nateravši Romela da odstupi iz Alamejna. Nemačke armije na sovjetskom istočnom frontu biće zaustavljene, velika armija pred Staljingradom boriće se poslednjim snagama. Operacija „Torč“ nalaziće se pred samim ostvarenjem.

Pre no što se operacija „Torč“ privede u delo, trebalo je izravnati neka uporna razmimoilaženja između Amerikanaca i Britanaca o tome kako je treba voditi. Ona se mogu svesti na tri pitanja. Na koliko se mesta treba iskrpati? Gde? I kolikim snagama?

Amerikanci su se bojali da se upuste u velike operacije unutar Sredozemnog mora, daleko od Gibraltarskog moreuza. Plašili su se da ih ne odseku Španci ili Nemci koji bi se spustili kroz Španiju. Ali su Čerčil i njegovi vojni savetnici smatrali da se ne sme dopustiti da senka ove opasnosti bude presudna. Oni su bili uvereni da će cela operacija ispasti od suviše malog značaja ako se ne prodre u Alžir — po Čerčilovim rečima tamo gde je „najmekše i gde se najviše isplati“. Dopunjavajući razloge koje je dao predsedniku za takav poduhvat, premijer ga je podsetio da je „podržan od Harimena, a uz Vaš puni pristanak“, rekao Staljinu da će operacija „Torč“ biti velikih razmara i da će se njome prodreti duboko u Sredozemlje. Plan operacija koji je usvojen predstavlja je srednje rešenje između američkog ustručavanja (koje kao da je delio i Staljin iz Moskve) i britanskog samopouzdanja. Jedno iskrcavanje trebalo je da bude na atlantskoj obali Afrike, izvan Gibraltarskog moreuza, u Kasablanki, a dva druga u Sredozemnom moru, od kojih jedno daleko na istok, čak u Alžиру.

Drugo razmimoilaženjeispalo je donekle nestvarno. Američka vlada zadržala je diplomatske odnose sa onom u Višiju. Ni britanska ni sovjetska vlada nisu to učinile; one su, dakle, delile koristi od te neprijatne družbe ne snoсеći svoj deo tereta. Amerikanci su, sem toga, uložili u potaji veliki trud da obezbede za svoj ulazak pomoć najviših francuskih komandanata i guvernera na položajima u severnoj Africi. Usled toga, a i po tradiciji o uzajamnom ukazivanju pomoći između Francuza i Amerikanaca kad je u pitanju sloboda, Ruzvelt je gajio veselu nadu da će svi Francuzi u severnoj Africi, sem zanesenih pristalica Višija, lepo primiti Amerikance, dok će se, možda, Britancima usprotiviti. Zato je predložio da prve napade izvedu američke kopnene jedinice same, uz podršku britanskih pomorskih, transportnih i vazduhoplovnih snaga, i da se sa britanskim iskrcavanjem, koja je trebalo da budu dalje na istok, pričeka dok se ne obezbedi francuska blagonaklonost. Čerčil je rekao da se tom planu neće protiviti ako

je predsedniku stalo do njega. Ali je izneo takve oštре razloge u suprotnom smislu — da je na kraju rešeno da iskrcavanja budu istovremena — sa američkim trupama u prethodnici. Pokazalo se, međutim, da se francuska lokalna odbrana ponašala vrlo slično prema obema grupama novodošavših oslobođilaca.

Dok su premišljali nad izgledima svog ogromnog vojnog plana, tvorcima odluke se učinilo da im se smeška sreća da osvoje brzo celu afričku obalu. Ovaj veliki cilj izražen je u direktivi koju je Kombinovani odbor načelnika generalštabova pripremio 13. avgusta za generala Ajzenhauera, izabranog za vrhovnog komandanta savezničkih ekspedicionalih snaga. Prva rečenica te direktive glasi: „Predsednik i premijer su se saglasili da se povedu zajedničke vojne operacije protiv Afrike, što je pre moguće, sa ciljem da se u zajednici sa savezničkom vojskom na Srednjem istoku zadobije potpuna kontrola nad severnom Africom od Atlantskog okeana do Crvenog mora.“⁶⁷⁾.

Prvo je otpočeo napad sa istoka. Britanci u Libiji krenuli su na italijanske i nemačke linije 23. oktobra i za deset dana branioći su bili u zarobljeničkim logorima ili su brzo odstupali. U ovoj pobedi, poznatoj pod imenom bitke kod El Alamejna, Čerčil je video prekretnicu sudbine. On je napisao: „Moglo bi se gotovo reći: Pre Alamejna nismo imali nijednu pobedu. Posle Alamejna nismo imali nijedan poraz.“⁶⁸⁾

Nekoliko dana docnije (8. novembra), na zapadu, brodovlje za iskrcavanje nabijeno vojnicima iz Sjedinjenih Država, probilo se kroz nemirne talase i pristalo uz neobičnu afričku obalu kod Kasablanke, u Oranu i Alžiru. Ajzenhauer koji je čekao vesti u svom teskobnom štabu u Gibraltaru, lagnulo je na duši kad je čuo da su iskrcavanja obavljena bez španskog ili nemačkog ometanja — doduše ne tačno na mestima gde se nameravalo, niti u pro-

⁶⁷⁾ *Strategic Planning for Coalition Warfare 1941—42*, str. 291.

⁶⁸⁾ *The Hinge of Fate*, str. 603.

pisanom redu. Bila je to pre smela i poučna operacija, izvedena s mora i iz vazduha, nego uzorna.⁶⁹⁾

Kroz dva dana, Ajzenhauer kao vrhovni komandant, uzimajući na sebe odgovornost za postupak koji su njegovi savetnici smatrali potrebnim da bi se presekao lokalni otpor od strane Francuza, nagodio se sa admiralom Darlanom (koji je bio potpredsednik vlade, ministar inostranih poslova i ministar unutrašnjih poslova u viškoj vladu). To je iznenadilo i uznemirilo američki i britanski narod. Ruzvelt i Čerčil podržali su tu pogodbu kao neophodnost opravdanu vojnom nuždom i svrhom.⁷⁰⁾ Rat je imao svoje sopstvene neprijatne puteve i nametao je svoje unižavajuće uslove.

Pod Darlanovim uticajem smirio se brzo francuski otpor u severnoj Africi i spasen je izvestan broj života. Zauzimanje francuskog Maroka bilo je uprošćeno; kontrola nad zapadnom Afrikom, pošto luka Dakar nije bila ugrožena, postignuta je bez borbe. Olakšani su isto tako poslovi i brige ekspedicionalnih snaga u vezi sa lokalnom vladom u osvojenim oblastima. Ali su pokrovitelji ovog nezdra-

⁶⁹⁾ I planovi i događaji izloženi su na jasan način u knjizi *Operations in North African Waters, October, 1942 — June, 1943* (Operacije u severoafričkim vodama od oktobra 1942. do juna 1943), Samuel Eliot Morison.

Američka zvanična predviđanja i bojazni u pogledu operacije „Torč“ bili su manje-više pogrešni u mnogo čemu; i to: (1) strah da će se umešati Španci; (2) uverenje da će se prethodnom pripremom koju su vršili naši tajni agenti otkloniti sav ili gotovo sav francuski lokalni otpor; (3) ubedjenje da će Francuzi primiti američku vojsku sasvim drugčije nego britansku; (4) nada da će Francuz koga smo postavili na čelo francuskih vojnih snaga u severnoj Africi, general Žiro (Giraud), biti u stanju da utiče na lokalne vojne vlasti. Sve te greške u prosuđivanju bile su, međutim, male u poređenju sa propustom Nemaca da unapred shvate kakav se pokušaj sprema. Znaci koji su o tome govorili bili su mnogobrojni, blagovremeni i očigledni.

⁷⁰⁾ Videti predsednikovu izjavu o privremenom političkom aranžmanu u severnoj i zapadnoj Africi, od 18. novembra 1942. *State Department Bulletin* (Bilten inostranih poslova), broj od 21. novembra 1942.

vog poslovnog sporazuma, sa osobom povezanom sa elementima protiv kojih smo se borili, bili primamljeni većim izgledima. Oni su se nadali da će snage koje su se iskrcale moći brzo da prođu do Tunisa i da se tu spoje sa britanskim jedinicama koje su napredovale sa istoka. To očekivanje nije odmah potonulo. Dve nedelje posle iskrcavanja general Maršal još je govorio predsedniku da će Amerikanci imati Tunis pod svojom kontrolom za dve do tri nedelje, sem ako Osovina ne ispolji neku nepredviđenu snagu. Ali je Hitler poslao jake sveže jedinice u Tunis tako da su se borbe produžile mesecima.

Kakvom je neopipljivom cenom plaćena pogodba sa Darlanom teško bi se moglo reći sa sigurnošću. Ali, ako pođem od sopstvenog utiska o tom događaju i od toga kako je on primljen u svoje doba, mogu da kažem da je on ozbiljno poljuljao veru mnogih u trajnost načela za koja smo tvrdili da se borimo, ili u našu odanost njima. Međutim, da smo od njega uzmakli, to bi možda sprečilo druge slične ratne pogodbe iz docnjeg vremena.

Prvih dana posle prihvatanja Darlana sovjetska štampa dala je mnogo mesta raznim dopisima iz inostranstva koji su sadržali inostrane kritike. Staljin je u to isto vreme dao na znanje Britancima da mu je veoma sumnjuiv Hesov let u Škotsku, kao i čutanje kojim je propraćena njegova internacija; on nije isključivao mogućnost da se u tome krije neki tajni dogovor s Nemačkom. Molotov je rekao američkom i britanskom ambasadoru u Moskvi da zebe zbog onog što se događa u severnoj Africi, i da su on i njegove kolege zbumeni i ne znaju šta znači povezivanje sa Darlanom. Američka i britanska vlada gledale su da umire te sumnje. Objasnile su da vojne potrebe zatevaju da se iskoriste ljudi koji su služili Višiju i izgledali voljni da služe Hitleru. Kao dokaz navele su predsednikovu javnu izjavu od 18. novembra u kojoj se pogodba sa Darlanom naziva privremenom neophodnošću i ponovo osuđuje višiska politika. To je imalo dejstva. 20. novembra Molotov je zamolio Loja Hendersona (Loy Henderson),

tadanjeg otpravnika poslova američke ambasade u Moskvi, da obavesti Vašington da on razume celu stvar. On je, sem toga, podneo jedan memorandum u kome se kaže da je sovjetska vlada duboko zainteresovana u francuskoj Africi i da se nada da američka vlada neće postaviti tamo nikakvu upravu pre no što se bude konsultovala.

Staljin je potom objasnio da on smatra da bi bilo ludo da su saveznici dopustili da ih naklonost ili načela liše koristi iz njihovog rata. Pišući 13. decembra Ruzveltu, da bi mu ponovo rekao da neće moći da se pridruži njemu i premijeru Čerčilu u Kasablanki (o čemu ćemo uskoro više reći), on dalje kaže: „S obzirom na razne glasove koji se prenose o stavu Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika prema načinu na koji su iskorišćeni Darlan i drugi slični njemu, mislim da neće biti zgoreg da Vam kažem da je po mom mišljenju, kao i po mišljenju mojih saradnika, Ajzenhauerova politika u odnosu na Darlana, Boasona (Boisson), Žiroa i druge savršeno ispravna. Ja smatram kao veliki uspeh to što vam je pošlo za rukom da Darlana i druge privedete u krug saveznika koji se bore protiv Hitlera.“ Za njega je u tom trenutku najviše značilo to što ta pogodba može doprineti da Crvena armija dobije pomoć brže no da se francuski otpor u severnoj Africi produžio.

Ubistvom Darlana 24. decembra izbledelo je, ali nije potpuno izbrisano, sećanje na udruživanje sa ljudima ranije povezanim sa Višnjem. Američka i britanska vlada redovno su obaveštavale Moskvu o onom što ih je rukovodilo u odносima sa povonjim francuskim vlastima u severnoj Africi. Molotovu je objašnjeno da mi ne mislimo da stvaramo neku francusku vladu u severnoj Africi. Saradujući sa generalom Žiroom i drugim francuskim grupama, spremni samo da prihvatimo sve elemente francuskog pokreta ctpora i da saradujemo s njima ukoliko budu obećali da će nam pomoći u borbi protiv Nemačke. Podržaćemo i sačuvati francuske upravne organe i francuske teritorije ukoliko budu doprinosile našem ratnom na-

poru. Civilni predstavnici biće imenovani da vojne komandante rasterete političkih problema, a oni će istupati kao organi Ujedinjenih nacija i raditi rame uz rame sa vojnim vlastima. Sovjetska vlada nije uputila nikakvu zamerku tom programu.

Ali, postojao je još jedan, i to nepokoran francuski pokret s kim se moralo računati. General de Gaul i njegovi saradnici i pomagači Slobodne Francuske bili su odlučili da istisnu generala Žiroa i sve one francuske grupe koje su istupale u ime Francuske i njenog carstva. U tu svrhu nisu se uvek ustručavali da iskoriste razmimoilaženja u procenama ili ciljevima koja su postojala između tri glavna saveznika. Neće biti lako uključiti oslobođenu Francusku u društvo demokratskih sila. Ali kako se taj problem postavio, spada u docniju priču. Zasada, krajem 1942., saveznici su raspravljali o tome šta će učiniti kad severnu Afriku ostave bezbednu iza borbenе linije.

10) ŠTA JE IMALO DA DOĐE POSLE OPERACIJE „TORČ“ — DRUGI FRONT U 1943?

Za sve vreme dok je operacija „Torč“ bila u toku organizovanja, oni koji su je zamislili gledali su dalje od nje. Trudili su se da odluče kuda da uprave svoj sledeći ratni napor među mnoštvom mogućih akcija. Zategnutost u odnosima između Amerikanaca i Britanaca, čiji je pečat nosila odluka za operaciju „Torč“ u julu, nije potpuno iščezla u zamahu njihove saradnje u ovom poduhvatu. Ona se zadržala, naročito u dušama Amerikanaca koji su morali da popuste.

Kad su u septembru ponovo otpočeli razgovori o planovima, američki Zajednički odbor načelnika generalštabova pristupio im je kao da želi da osveti svoje prvobitno gledište da operacija „Torč“ neće biti vredna onog što se u nju ulaže; da će ona, verovatno progutati toliko životnih borbenih snaga, podrazumevajući tu i brodove, da će svaki pokušaj nasilnog osvajanja kontinenta morati beskonačno da se odlaže. On je sa nekom vrstom svirepog zadovoljstva primetio da su Englezi to naknadno priznali. Kao što Ajzenhauer piše u jednoj poruci Maršalu od 21. septembra: njegov je utisak da su premijer i neki od njegovih bliskih savetnika najzad postali istinski svesni „neizbežnih“ troškova operacije „Torč“ i da su iznenađeni što ona, u stvari, onemogućava sve izglede za operaciju „Randap“ u 1943 (osvajanje Francuske preko Lamanša).⁷¹⁾

Da li je to stvarno bilo iznenađenje za Čerčila, teško je reći. U svom naknadnom izlaganju o toj stvari, on dozvoljava da se shvati da jeste i da je takav zaključak prihvatio sa velikim žaljenjem. „Nisam se nikada mogao po-

⁷¹⁾ *Strategic Planning for Coalition Warfare 1941—1942*, str. 325.

miriti sa tim gledištem“, pisao je docnije u svojoj knjizi *The Hinge of Fate*. „Još sam se nadao da će francuska severozapadna Afrika, podrazumevajući tu i Tuniski rt, možda, pasti u naše ruke posle nekoliko meseci ratovanja. U tom slučaju glavno osvajanje okupirane Francuske iz Engleske bilo bi ipak moguće u julu ili avgustu 1943.“⁷²⁾ Stoga je produžio da dokazuje da, i pored sprovođenja operacije „Torč“ i drugih odobrenih operacija, Velika Britanija i Sjedinjene Države treba da budu u stanju da pronađu sredstva za invaziju u 1943. U tom duhu, 22. septembra, sutradan pošto je Ajzenhauer izvestio Maršala da Čerčilu stvar počinje da biva jasnija, gipki polemičar je poslao poruku predsedniku govoreći da je zbnjen stavom koji Ajzenhauer i drugi Amerikanci zauzimaju u toj stvari. A zatim je dalje primetio, s obzirom na prividnu američku sklonost da se odustane od projekta za invaziju u 1943: „To će biti nov strahovit udar za Staljinu. Majski se već raspituje o prolećnoj ofanzivi.“⁷³⁾ Čerčilu je bilo teško da odluči šta se može, a šta je najbolje učiniti.⁷⁴⁾

Septembar i početak oktobra, da to ponovo istaknemo, nije bio najbolji trenutak da se Staljinu kaže da invazija preko Lamanša u 1943. ne dolazi u obzir, jer je to bilo vreme kad se Staljingrad nalazio u najvećoj opasnosti. I Majski i Litvinov otvoreno su govorili da se boje da je grad osuđen na propast, da će Kavkaz pasti i da će Nemci

⁷²⁾ *The Hinge of Fate*, str. 648.

⁷³⁾ *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941—1942*, str. 326.

⁷⁴⁾ Iz dnevnika i beleški maršala Alena Bruka vidi se da se u toku jeseni 1942. Čerčil kolebao. Tako u Brukovoj zabelešci za 3. decembar 1942. stoji: „Do sada sam bio u stanju da Vinstona i ostala dva načelnika generalstabova povučem za sobom, ali se Winston sad odjednom odvojio i želi da obrazuje jedan zapadni front u 1943. Na sastanku danas popodne... rekao je: „Nemojte misliti da ćete moći da prodete sa vašom operacijom „Sardine“ (misleći na Siciliju i Sardiniju) u 1943; ne — moramo obrazovati zapadni front! I ne samo to. Mi smo Staljinu obećali da ćemo to učiniti kad smo bili u Moskvi.‘ Na to sam mu odgovorio: „Ne, nismo obećali?“ *The Turn of the Tide*, str. 530.

X3

gurnuti tada na Ural, ostavljajući Moskvu u opsadnom stanju sličnom onom u kome se nalazio Lenjingrad pre godinu dana. Sovjetska propaganda održavala je i dalje uzrujanost oko drugog fronta. Ruska vlada je dokazivala narodu da čini sve što može da bi mu pribavila pomoć; time mu je davala neku vrstu oduške za stradanja koja je podnosiо i stalno podsećala savezniке na to šta Rusija od njih očekuje.

Način na koji je situacija prikazivana ruskom narodu, najbolje se vidi iz jedne karikature koju je Pravda (od 6. oktobra) donela na svojoj naslovnoj strani. Nosila je naslov „Sastanak vojnih stručnjaka. Pitanje drugog fronta“. Na slici su bila nacrtana dva snažna, mlada oficira crvenoarmejca, na čijim je bluzama pisalo general „Rešenost“ i general „Hrabrost“. Jedan od njih upirao je prstom na geografsku kartu obraćajući se skupu debelih, postarijih oficira koji su sedeli oko stola. I oni su nosili duhovite natpise: general „Oni će nas tući“, general „Je li vredno izložiti se opasnosti“, general „Ne moramo žuriti“, general „Da pričekamo“ i general „Nešto može ispasti naopako“. Na zidu se nalazio kalendar gde je krupnim slovima pisalo „Oktobar 1942“ i sat čije su skazaljke pokazivale 11.30.

Sovjetska vlada nije u tom popustila ni kad se u novembru situacija na istočnom frontu konačno izmenila i Staljingrad i Kavkaz bili spaseni. Da bismo pokazali kakve je sve raznovrsne misli Staljin i dalje iznosio pred ruski narod, vredi se pozabaviti sa dva izvoda iz njegovog Dvadeset i petog godišnjeg izveštaja u svojstvu komesara za odbranu (od 6. novembra, dva dana pre iskrcavanja u severnoj Africi).

Objašnjavajući zašto je nemačka vojska mogla da napreduje za proteklih nekoliko meseci, rekao je:

„Čime možemo objasniti to što su Nemci uprkos svemu uspeli da uzmu inicijativu u vojnim operacijama ove godine i da postignu važne taktičke uspehe na našem frontu? To se daje objasniti time što su Nemci i njihovi saveznici bili u mogućnosti da prikupe sve svoje raspolo-

žive rezerve, da ih prebace na istočni front i ostvare veliku vojničku nadmoć na jednom pravcu... Ali, zašto su oni bili u stanju da prikupe sve svoje rezerve i da ih prebace na istočni front? Zato što im je nepostojanje drugog fronta u Evropi dalo mogućnost da tu operaciju izvedu ne izlazući se nikakvoj opasnosti.“⁷⁵⁾

A da bi uverio sovjetski narod da je ratni savez čvrst i da je njime zajemčena krajnja победа:

„Bilo bi smešno poricati postojanje raznih ideologija i socijalnih sistema u zemljama koje sačinjavaju anglo-sovjetsko-američki savez. Ali, isključuje li to mogućnost i korisnost udruženog istupanja svih članova saveza protiv zajedničkog neprijatelja...? Svakako da ne. I više od toga. Već samo postojanje ove pretnje imperativno nameće potrebu za udruženim istupanjem članova saveza... Zar program za akciju anglo-sovjetsko-američkog saveza ne predstavlja dovoljnu osnovu na kojoj se može organizovati udružena borba protiv Hitlerove tiranije...? Ja mislim sasvim dovoljnju.... Jedan zaključak koji se može izvući jeste da anglo-sovjetsko-američki savez ima sve mogućnosti da pobedi italijansko-nemački savez i da će on to nesumnjivo i učiniti.“⁷⁶⁾

Ovaj neprekidni sovjetski pritisak da se obrazuje drugi front predstavlja je jednu stranu trougla u rasprama između američkog i britanskog Generalštaba koje su se nastavile i kad je došao dan ostvarenja operacije „Torč“ (8. novembar 1942). Drugu stranu predstavljava je težnja američkog Zajedničkog odbora načelnika generalstabova da, ako već osvajanje Evrope nije moguće u 1943, posvete svoje snage Pacifiku a ne Sredozemlju. Treća strana sastojala se u želji, čiji je vrhunac nosio u sebi Čerčil, ali ga je delio i Ruzvelt, da se operacije

⁷⁵⁾ Josif Staljin: *The Great Patriotic War of the Soviet Union* (Veliki otadžbinski rat Sovjetskog Saveza), str. 61.

⁷⁶⁾ *Ibid*, str. 67—68.

u Sredozemnom moru razviju i prebace prekoputa severnoafričke obale.

Čim se ekspedicija iskrcala, Čerčil je već dao maha svojoj želji i daleko zagazio po ovoj trećoj strani. Nabrajao je preimrućstva koja bi se postigla kad bi se zadobila kontrola nad ovim morem ili bar bezbedan prelaz za vojsku preko njega do Sicilije i Sardinije, Italije ili Francuske, Grčke i Turske — kuda sve ne. Slike koje je sebi dočaravao, prema memorandumu koji je poslao britanskim načelnicima generalštabova 9. novembra, pune su hvalospeva: prvo, osvajanje Sicilije ili Sardinije, a zatim, pošto vežemo neprijatelja za severnu Francusku i Holandiju, neprekidnim pripremama invazije, „odlučan udar na Italiju, ili još bolje, na južnu Francusku, zajedno sa operacijama koje ne zahtevaju ozbiljan izdatak u brodovima, i drugim vrstama pritiska da bismo uvukli Tursku i operisali kopnenim putem sa Rusima na Balkanu.“⁷⁷⁾

Citajući prve biltene iz severne Afrike, i Ruzvelt je bio ponet istim zamahom. Tako u poruci koju je poslao Čerčilu 12. novembra da mu kaže kako je zadovoljan načinom na koji se stvari razvijaju u severnoj Africi i Egiptu, primećeće sledeće:

„To nas dovodi do sledećih koraka koji će imati da se preduzmu kad i ako južna obala Sredozemnog mora bude očišćena i pod našom kontrolom. Nadam se da ćemo, Vi sa vašim načelnicima generalštabova u Londonu i ja sa Kombinovanim štabom ovde, biti u stanju da ispitamo mogućnosti u koje spada i dalji pokret prema Sardiniji, Siciliji, Italiji, Grčkoj i drugim balkanskim područjima, kao i mogućnost da se dobije podrška Turske za napad preko Crnog mora u nemački bok.“⁷⁸⁾

Ko je podsticao predsednika da baca pogled u tom pravcu? Sigurno ne Ministarstvo rata. Ali je Čerčil likovao. Njemu je bilo stalo da nastavi sa tom „perifernom“

⁷⁷⁾ *The Hinge of Fate*, str. 649.

⁷⁸⁾ *Ibid*, str. 630.

strategijom. Međutim, verovatno zato da bi što bolje pri-premio put za njeno prihvatanje na predstojećem sastanku sa Ruzveltom (do kojeg je došlo u Kasablanki januara sledeće godine), trudio se da se stekne utisak da mu njegovi načelnici vidova oružane sile nameću taj stav, a ne obrnuto.

Staljin se izjasnio s divljenjem o operacijama saveznika u Africi.⁷⁹⁾ Ali je i dalje smatrao tu operaciju samo kao uvod u one presudnije na zapadu, a ne kao ravnu njima niti kao dobru zamenu za njih. Iako se diplomat-sko nebo malo razvedrilo, on je svakom prilikom ponavljao isto pitanje Amerikancima i Britancima: Kad se možemo nadati da će te se prebaciti preko Lamanša i naterati Nemce da podele svoje snage?

Ako bacimo pogled postrance i malo unapred, videćemo da je u to vreme operacija „Velvet“ (operacija američko-britanskog vazduhoplovstva na kavkaskom frontu) ostavljena da se ugasi. Kad je prvi put predložena u julu-avgustu, Staljin je mislio da su jedinice spremne i da će moći brzo da stupe u borbu da bi se održao front na Kavkazu. Ali je britanski kontingent, kao što je rečeno, zadržan dok se bitka u Egiptu ne reši, a druge neophodne potrebe odložile su dolazak američkog kontingenta. Dok su se ovi još prikupljali, na Kavkazu je prebrođen najgori period. Stoga, saznavši šta bi sve imali da spreme za ove strane eskadre i koliko će tona hrane što stiže južnim putem onje potrošiti, Rusi su zaključili da ta pomoć nije

⁷⁹⁾ Kao, na primer, u svom odgovoru na pitanja koja mu je postavio Henri Kasidi (Henry Cassidy), moskovski predstavnik Asošijeted presa 13. novembra: „Afričko ratovanje opovrgava još jednom one sumnjalice koje tvrde da anglo-američki vodi nisu u stanju da organizuju ozbiljan ratni pohod. Samo prvorazredni organizatori u stanju su da sprovedu tako ozbiljne ratne operacije kao što su uspešna iskrčavanja u Severnoj Africi preko okeana, ili brzo zauzimanje luka i prostranih teritorija, ili razbijanje italijansko-nemačkih armija, što je tako majstorski izvedeno.

vredna onog što bi se oduzelo od njihovih zaliha i snage.⁸⁰⁾ Zato kad je Ruzvelt obnovio ponudu u decembru, Staljin mu je ljutito odgovorio: Hvala lepo, ali nama više nisu potrebni vaši avijatičari na istočnom frontu; bilo bi nam vrlo milo da dobijemo avione, ali i mi znamo da pilotiramo i da se o njima staramo. Ono što nam od vas treba to je borbena akcija na Zapadu koja će odvući ili odstraniti od nas 40 nemačkih divizija ili nešto slično.

Zasipani odozgo i iz daljine pljuskom planova, britanski i američki načelnici generalštabova produžili su da odvojeno proučavaju problem šta da se potom učini. A u decembru se atmosfera za donošenje odluka zaoštrela, jer su dejstva u severnoj Africi uzela neočekivani obrtnapredovanje sa zapada se usporilo, a zatim se i zau stavilo.

Kad su poslednji put podnosili svoje gledište (3. januara) američkim kolegama, pre sastanka u Kasablanki, britanski načelnici generalštabova ponovo su izneli razloge zbog kojih smatraju da treba pričekati sa pripremama sve dok operacija preko Lamanša ne bude mogla da se svrši velikom pobedom. Po njihovom računu, ako prvo izbacimo Italiju iz rata, a Nemci pokušaju da održe liniju fronta u Rusiji u njenoj današnjoj dužini, njima će nedostajati oko 54 divizije i 2200 aviona za ono što će im trebati na svim frontovima. Oni su predlagali da se kao sledeći korak preduze osvajanje bilo Sardinije bilo Sicilije. Smatrali su da bi Amerikanci, dok se bude napredovalo u Sredozemlju, mogli obrazovati ogromnu

⁸⁰⁾ Britanska vlada je obnovila ponudu u proleće 1943. kad je situacija u Tunisu raščišćena. Staljin je opet pustio da ta stvar padne. Čerčil je upitao Majskog, sovjetskog ambasadora u Londonu, zašto, a Majski je odgovorio da sovjetska Vrhovna komanda smatra da bi za održavanje ovih eskadri na normalnom američkom i britanskom nivou bilo potrebno oko 25 000 ljudi; a da toliko odvlačenje sovjetskih borbenih snaga verovatno ne bi bilo opravdano borbenom vrednošću ovih stranih vazduhoplovnih jedinica. Čerčilova nota načelniku Vazduhoplovnog generalštaba od 1. maja 1943. *The Hinge of Fate*, str. 955.

vazduhoplovnu snagu sa bazom u Engleskoj i nastaviti da šalju kopnene divizije, tako da bi s jeseni 1943. prikupljena vojska mogla biti tolika da se može pokušati prelaz preko Lamanša. Ali, su imali u vidu samo operaciju malih razmera, za koju bi bilo dovoljno prikupiti manje snaga i koja bi se pokušala samo ako nemačke oružane snage budu znatno oslabljene. Oni su smatrali da je ovaj dvostruki program izvodljiv jedino ako američki Zajednički odbor načelnika generalštabova ne ostane uporno pri tome da se sa ratom na Dalekom istoku produži brzim tempom.⁸¹⁾

Čerčil se nije usprotivio ovom predlogu. Njemu je još bilo stalo do toga da se ne stekne utisak da on oduštaje od projekta invazije preko Lamanša u 1943.

Američki Zajednički odbor načelnika generalštabova bilo izvršeno, Ruzvelt je poslao Staljinu poruku u kojoj punije nego ja da ovde kažu kakve su sumnje morile razne grupe planera; kakve su obuzdavane razlike u mišljenju vladale između četiri čoveka jake volje — Maršala, Kinga, Arnolda i Lihija; kakvih je sve kompromisa i promena mišljenja bilo u ovo doba posle operacije „Torč“. Mnoge studije i memorandumi pisani u tom odgovornom krugu odišu neraspoloženjem. Predviđanja u pogledu brzine kojom se mogu prikupiti snage potrebne za veliki pohod preko Lamanša crna su — ako se operacije u Sredozemlju produže. Predlog o invaziji malih razmera odbačen je u svim kao uzaludan i štetan. U nekim od njih, naročito u onim koje je pisala mornarica, traži sa velika ofanziva na Dalekom istoku, bez obzira na to što će se raditi na drugim stranama.

Admirala Kinga i generala Arnolda privuklo je ono što bi se moglo brzo postići u Sredozemlju. Američko vazduhoplovstvo je bilo zadovoljno što mu se daje više vremena da obrazuje bombarderske eskadrile protiv Nemačke. Ali je general Maršal ostao čvrsto pri svome da

⁸¹⁾ *Cross-Channel Attack* (Napad preko Lamanša), str. 36. i 37. *Strategic Planning for Coalition Warfare 1941—1942*, str. 377—78.

se prvenstveni napor ima uložiti na dovršavanje priprema za operaciju preko Lamanša u 1943. On je smatrao da je ta mera korisnija od zauzimanja Sicilije ili Sardinije, jer bi zahtevala manje brodova, bolje zadovoljila Ruse i potpunije vezala nemačku avijaciju. Ali, Zajednički odbor načelnika generalštabova nije to prihvatio kao zajednički zaključak. Kad je, 7. januara predsednik upitao načelnike jesu li sporazumni da pred Britance u Kasablanki izidemo „zalažući se složno za operaciju preko Lamanša“, Maršal je odgovorio „da o tom pitanju ne postoji jedinstven front, naročito ne među planerima.“⁸²⁾ Izgleda da je predsednik bio gotov da zastupa ma koji od ta dva pravca.

Ruzvelt i Čerčil je trebalo da se sastanu u Kasablanki zajedno sa svojim načelnicima generalštabova da bi ta nagomilana razmimoilaženja pretvorili u zajedničku politiku. Već mesecima je lični sastanak ove vrste bio u izgledu. Ali su naporci da se on udesi zapadali katkad u čorsokak, kao uostalom i razgovori o strategijskim planovima. Ja će ovde izneti samo glavne tačke iz poslednjeg dela te prepiske na tri čoška koja se otezala, ponekad i neubičajeno.

21. novembra, pošto je iskrcavanje u severnoj Africi bilo izvršeno, Ruzvelt je poslao Staljinu poruku u kojoj je rekao da on i Čerčil smatraju da je došlo vreme da porazgovaraju s njim i sovjetskim vojnim ličnostima. Takva konferencija bila bi, objasnio je predsednik, veoma korisna pre no što se preduzme sledeći korak u Sredozemlju, jer će on imati odlučnog uticaja na situaciju na sovjetskom ratištu i na Staljinove planove za ratovanje u toku zime. Pre no što je Ruzvelt primio Staljinov odgovor na taj poziv, Čerčil je (24. novembra) obnovio svoje ranije predloge da se Amerikanci i Britanci sastanu bez daljeg odlaganja i ne čekajući na Ruse. Njegova žurba može se protumačiti time što je u to vreme saznao da se u američkom Zajedničkom odboru načelnika generalštabova javila nova kratkotrajna težnja da se okrenu Paci-

⁸²⁾ *Cross-Channel Attack*, str. 38.

fiku. Ali je Ruzveltu bilo stalo da Rusi prisustvuju svakoj vojnostrategijskoj konferenciji i to je u svom odgovoru rekao Čerčilu (26. novembra). On je smatrao da ta trojna konferencija treba da se održi čim se Nemci isteraju iz Tunisa, što se on nadao da će biti kroz mesec dana ili šest nedelja. „Duboko sam ubedjen“, dodao je, „da treba da sednemo sa Rusima za isti sto.“⁸³⁾

Čerčil je poslao svoj odgovor istog dana. Rekao je da se u načelu slaže da treba održati konferenciju sa Rusima. Ali smatra da ta konferencija treba da bude tek pošto Amerikanci i Britanci pretresu svoje probleme i postignu neko zajedničko i složno gledište. Jedan od njegovih razloga bio je da će se ruski glavni zahtev sastojati u snažnoj invaziji u Evropu bilo sa zapada ili s juga, ili jedno i drugo, u 1943; a o tome mogu uspešno raspraviti samo Ruzvelt i on uz pomoć svojih stručnih saradnika.

U svojim odgovorima Ruzveltu i Čerčilu (od 27. novembra) Staljin nije iskoristio priliku koja mu se pružila da se lično sastane s njima. On je umesto toga predložio da konferenciju održe tri generalštaba i da onda podnesu predloge koje će njih trojica razmotriti putem prepiske. To nije obećavalo dobre rezultate. Ali predsednik nije htio da prizna da je poražen. On se još nije htio odreći nade da će možda moći Staljina da ubedi da treba da se sastane sa Čerčilom i njime, kako u sovjetskom interesu tako u interesu zajedničkog ratnog napora. Zato je poslao još jedan poziv Staljinu (2. decembra 1942) u kome je rekao: „Moj najjači razlog je u tome što mi je veoma stalo da se porazgovaram s Vama. Predlažem da se tajno nađemo na nekom sigurnom mestu u Africi koje bi nam svoj trojici odgovaralo. Vreme, oko 15. ili 20. januara.“ On nikako nije želeo da izglede ili ishod trojne konferencije dovede u pitanje time što bi pristao da se sa Britancima prethodno posebno sastane; Čerčilu je sledećeg dana rekao: „Ne znam da li bi bilo pametno da Maršal i ostali idu u Englesku pre konferencije, jer ne bih htio da Staljin stekne utisak da smo mi između sebe sve ude-

⁸³⁾ *The Hinge of Fate*, str. 662.

sili pre sastanka s njime.⁸⁴⁾ Elastični Čerčil se pridružio predsedniku srdačno pozivajući Staljina: „Ozbiljno se nadam da ćete pristati. Moramo što pre odlučiti kako je najbolje napasti Nemačku u Evropi sa najvećom mogućnom snagom u 1943.“⁸⁵⁾

Staljin se nije dao nagovoriti da napusti svoje komandno mesto. Na oba predloga odgovorio je 6. decembra da se slaže sa idejom da se održi sastanak radi utvrđivanja opšte linije vojne strategije. Ali je onda dodao: „Međutim, na moju najveću žalost, ja neću moći da napustim Sovjetski Savez. Stvari su sada tako goruće, da mi je nemoguće da budem odsutan ma i jedan dan...“ Pa dalje [Čerčilu]: „Očekujem Vaš odgovor na onaj odeljak u mom prošlom pismu koji se odnosi na obrazovanje drugog fronta u zapadnoj Evropi u proleće 1943.“⁸⁶⁾ U ove odgovore uneo je poslednje vesti o razvoju bitke u oblasti Staljingrada govoreći da se nada da će tamo uništiti nemačke armije. U to vreme pokušaj Nemaca da oslobode svoju 6. armiju, okruženu kod Staljingrada, završio se neuspehom; cela donska grupa armija bila je toliko odbačena da više nije mogla istupiti protiv poslednjih ruskih juriša na opsednutu vojsku; i sâm Hitler je bio najzad prinuđen da pristane da se nemačke armije povuku južno od Kavkaza.⁸⁷⁾

Iako je i dalje želeo da neko od sovjetskih predstavnika učestvuje u sledećim razgovorima o strategiji, ako to već ne može da bude Staljin, predsednik se donekle s tim pomirio. Verovatno je postao nestrpljiv što su se razmimoilaženja između američkih i britanskih načelnika generalštabova tako uporno produžavala, jer se vreme preostalo za donošenje odluke sve više skraćivalo. Pristao

⁸⁴⁾ *Ibid*, str. 664.

⁸⁵⁾ *Ibid*, str. 665.

⁸⁶⁾ *Ibid*, str. 666.

⁸⁷⁾ Videti jasno izlaganje staljingradske bitke general-pukovnika Kurta Cajclera (Kurt Zeitzler), načelnika Generalštaba kopnene vojske, u zbirci pod naslovom *The Fatal Decisions* (Kobne odluke), u izdanju Sejmura Frajdina (Seymour Freidin) i Vilijema Ričardsona (William Richardson).

je da se on i Čerčil sastanu, čak ako im se Staljin i ne pridruži. Ali je dalje smatrao da je to manje dobro rešenje. Stoga je predložio Čerčilu još i to da se ukoliko „ujka Džo“ izjavi da će se s njima sastati docnije, recimo 1. marta, vojni štabovi sve tri zemlje sastanu najpre sami negde u Africi i podnesu prethodne predloge. U stvari, Ruzvelt je već pitao Staljina (u jednoj poruci poslatoj 8. decembra a uručenoj 10) da li bi mogao razmisliti i utvrditi unapred neki datum početkom marta za sastanak u severnoj Africi. Staljin je ponovo odgovorio da mu vojni razlozi ne dopuštaju da napusti Sovjetski Savez ni odmah ni početkom marta. Iz ostatka odgovora moglo se razumeti da on ionako ne razume o čemu bi se to imalo razgovarati — Britanci i Amerikanci treba samo da održe svoje obećanje i otvore drugi front u Evropi u proleće.

Tim trećim odbijanjem stvar je rešena. Pripreme za američko-britanski susret brzo su dovršene. Sasvim je moguće da je svojim izostajanjem Staljin izbegao ozbiljnu svadu. Veliko je pitanje da li bi on pristao na ma šta manje od bezuslovnog obećanja o operaciji preko Lamanša u 1943, a još više, da li bi Čerčil dao takvo obećanje. Na Amerikance bi se izvršio pritisak da obustave ofanzivne operacije na Pacifiku. Ruzvelta izgleda nisu mučile takve mogućnosti, premda je na putu za Kasablanku poručio Staljinu da bi rado poslao generala Maršala u Moskvu u najskorijoj budućnosti, verovatno da bi se ogradio od Staljinovog mogućnog nezadovoljstva sa odlukama donetim u njegovom odsustvu.

Hoće li predsedniku i premijeru Čerčilu bolje poći za rukom da se slože u onom što je najprobitačnije učiniti i po kom redu, nego njihovim generalštabovima posle četiri meseci rada? Kakav program invazije bi se mogao uključiti na zadovoljavajući način među projekte u Sredozemlju i izglede na Dalekom istoku?

Svi ti problemi rešavani su dotada polazeći od onog šta će se u vojnem pogledu dobiti a šta uložiti, kakve

koristi su u izgledu i kakvi rizici. Ali, iz Čerčilovih misli iz toga doba koje su docnije objavljene, vidi se kako je on već tada živo predviđao razna politička pitanja koja će se nametnuti ukoliko američka, britanska i sovjetska vojska budu napredovale. On je stoga želeo da njegov sekretar inostranih poslova Idn bude pored njega u Kasablanki. Ali je predsednik odbacio tu želju. Ruzvelt je svoju prepisku o budućem sastanku vodio lično preko Bele kuće. Nije se konsultovao sa Halom ni sa Sekretarijatom za inostrane poslove o onome što će se pretresati u Kasablanki. On nije želeo ni ministra inostranih poslova ni ma kog drugog iz Sekretarijata za inostrane poslove na tom sastanku. Nameravao je da povede Hopkinsa za sva pitanja izvan vojnih koja bi mogla iskrasnuti. Zato je zamolio Čerčila da ostavi Idna kod kuće. Čerčil je na to pristao iako protiv volje.

Nije zabeleženo iz kojih razloga je predsednik odstranio svoga ministra inostranih poslova. Ostaje nam samo da pravimo pretpostavke. Možda mu je to izgledalo na svom mestu, jer se prvenstveni cilj sastanka sastojao u donošenju vojnih odluka. Ili možda nije imao dovoljno poverenja da će sekretarijati inostranih poslova moći ili hteti da sačuvaju tajnu. Ili se možda plašio, pošto je nameravao da se vidi sa de Golom, Halove éudljivosti u tom pogledu. Ili su se možda — poslednje možda — dva čoveka u to vreme rđavo slagala, i predsednik je osećao da među njima nema jedinstva u duhu i mislima.

Ma koji razlozi bili, čovek se pita ne bi li se, da su Idn i Hal bili prisutni, na konferenciji poklonilo ranije i više pažnje političkim posledicama koje će se pojavitи još pre no što 1943. godina istekne — osobito onim koje će postaviti kad se napad upravi protiv Italije. A isto tako da li bi, da su oni bili prisutni, značajna izjava u pogledu bezuslovne predaje koja je doneta u Kasablanki, bila uopšte doneta ili da li bi bila doneta onako kako je doneta.

TREĆI PERIOD

OD KONFERENCIJE U KASABLANKI, JANUARA 1943, DO NAPADA NA SICILIJU U JULU. SAVEZ SE ODRŽAVA I PORED NESLAGANJA U POGLEDU INVAZIJE PREKO LAMANŠA

- 11) Konferencija u Kasablanki: vojne odluke i bezuslovna predaja
- 12) Posle Kasablanke; Opet sovjetska strana
- 13) Prvo razmatranje ratnih ciljeva: Idn u Vašingtonu marta 1943.
- 14) Proleće 1943: odluke konferencije „Trident“
- 15) Posle konferencije „Trident“: doba zategnutih odnosa i optuživanja

11) KONFERENCIJA U KASABLANKI: VOJNE ODLUKE I BEZUSLOVNA PREDAJA

Dok je trajala konferencija u Kasablanki koja je počela 12. januara 1943, britanska vojska u pustinji dosta je napredovala kroz Tripolis prema Maretovoj liniji. General Aleksander, vrhovni komandant na Srednjem istoku, doprineo je svojim vatreñim izveštajima da prevagne odluka o preuzimanju potpune kontrole nad Sredozemljem. Rusi su kod Staljingrada držali u to vreme generala Paulusa, komandanta 6. nemačke armije, i njegovih četvrt miliona ljudi zatvorene u porušenom gradu, a sem toga bili su se upustili u dve ofanzivne operacije u Donskom basenu. Nije se više moralno računati sa mogućnošću da se iznenada mora priteći u pomoć istočnom frontu koji bi zahtevao brzo spasavanje od strane Zapada.

Pomognuti okolnostima koje su krenule nabolje, Amerikanci i Britanci su u Kasablanki uspeli da svoje zamisli toliko prilagode, da su postigli sporazum u pogledu svojih ratnih planova za izvesno vreme unapred. Ali su osnovne strategijske dileme koje su ih naterale da se sastanu ostavili otvorene.

Suštinu ratnih odluka koje su tamo donete dovoljno je izneti u najkraćim potezima:

1) Obezbeđenje morskih puteva do Velike Britanije imalo je da ostane glavna briga jednih i drugih. Izgubljeni brodovi do kraja 1942. prevazilazili su novosagrađene za oko milion tona. Maršal Bruk je oskudicu u brodovima nazvao „davljenjem svake ofanzivne operacije“.

2) Napor u cilju snabdevanja sovjetskih vojnih snaga imao se održati. Ali, nikakve nove krupnije mere u tom pogledu nisu odobrene.

3) Bitka za celu severnoafričku obalu imala se produžiti do potpune pobeđe.

4) Istovremeno, trebalo je odmah preduzeti pripreme za zauzimanje Sicilije — operacija „Haski“ (*Husky*, suha), s tim da se sa ovom akcijom otpočne što pre. Američki načelnici generalštabova nisu bili voljni da pristanu na taj potez. Naročito se Maršal plašio da će to sprečiti i odozložiti nameravano iskrčavanje u Francuskoj pošto neće dati nikakav presudan rezultat. Njemu su kao razlog naveli to da se snage okupljene u Sredozemlju ne mogu u toku 1943. na drugi način korisno upotrebiti. Činjenice koje su iznosili britanski načelnici generalštabova pokazivale su da bi svaki pokušaj invazije preko Lamanša, koji bi se preduzeo u leto 1943, bio u najboljem slučaju isuviše mali da bi uticao na tok kopnenog ratovanja u Evropi, a u najgorem, da bi mogao ispasti tako nesrećno da onemogući svaki drugi sličan pokušaj. Nasuprot tome, razlozi da se pode na Siciliju bili su vrlo jaki. Pored onih koji su se mogli objasniti, u Čerčilovom duhu se čvrsto uvrežila nada da bi ovaj prelazak preko Sredozemnog mora mogao izbaciti Italiju iz rata i naterati Nemce da pošalju veliki broj divizija da bi branili Italiju i preuzele upravu nad Balkanom od Italijana. Maršal je popustio, ali je tom prilikom rekao da „stredi da se ne obaveže na beskrajne operacije u Sredozemlju. On bi želeo da severna Francuska bude poprište glavnih napora protiv Nemačke — to je oduvek bilo njegovo shvatanje.“¹⁾

5) Zajednička strategijska ofanziva bombardovanjem Nemačke imala se pojačati. Britanskom programu noćnog bombardovanja imao se dodati američki program dnevnog bombardovanja. Ovaj povećani napad bio je potreban da bi se istrošilo nemačko vazduhoplovstvo i smanjila sposobnost i volja Nemaca da pruže otpor prilikom prelaska preko Lamanša.

6) Načelo da Sjedinjene Države i Britanija moraju produžiti da koncentrišu snage u Velikoj Britaniji radi

¹⁾) *Cross — Channel Attack*, str. 43

X /

pobede nad Nemačkom bilo je ponovo potvrđeno. Pripreme za invaziju imale su da budu onih razmara i onakve brze koliko to dopuštaju drugi projekti, a sa invazijom se imalo započeti čim se oceni da je ona izvodljiva. Ubedljiviji od ovog neodređenog uputstva za pripremanje invazije bio je propratni sporazum da se bez odlaganja stvori jedna zajednička komanda i planska organizacija u Londonu („Kosak“, Cossac). Od te grupe zahtevalo se da izradi program za ulazak u zapadnu Evropu — u 1943, ako Nemačka bude blizu sloma, ili možda za prvi mali klin te godine koji bi se 1944. razvio u snažnu invaziju. To je bio početak plana koji je doveo do operacije „Overlord“, uvod u imenovanje Ajzenhauera za vrhovnog komandanta i osnivanje, februara 1944, zajedničke komande SHAEF.

7) Ostavljen je otvoren put za sve dalje operacije na Pacifiku za koje se američki Zajednički odbor načelnika generalstabova složi da ih treba preduzeti. Ali je ovo odobrenje bilo ograničeno jednom nejasnom merom predostrožnosti, naime da borbena sredstva koja će se tamo upotrebiti ne smeju biti tolika da onemoguće saveznicima da iskoriste svaku dobru priliku koja bi se mogla ukazati za pobedu nad Nemačkom u 1943. Dajući čak i ovakav obazriv pristanak, britanski načelnici generalstabova postupili su suprotno svojim procenama i željama. Oni su uviđali da postoji bilo kakav bitan vojni razlog da se tog proleća preduzme inicijativa protiv Japana. Plašili su se da bi pokušaj da se to učini oduzeo snage potrebne da se produlji borba u Evropi; a sem toga, smatrali su da se Filipini, na koje su Amerikanci već pomicali, ne mogu uzeti dok Nemačka ne bude poražena. Amerikanci su opet bili uvereni da Japance ne treba pustiti da se još više učvrste na svojim položajima na Pacifiku i odatle krenu u nove ofanzive. Admiral King je pokušao da zbuni Britance svojom procenom da je od celokupne ratne snage, angažovane protiv Osovine, samo 15% savezničkih jedinica angažovano na Pacifiku (uračunavajući tu i Indijski ocean i Burmu). On i Maršal

žeeli su da se taj procenat udvostruči.²⁾ Oni su išli čak tako daleko da su ponovo zapretili da će Sjedinjene Države na svoju žalost morati da ograniče učešće na evropskom ratištu, ako im se ne dopusti da na Pacifiku drže dovoljno snaga da bi sačuvali ono što su oni smatrali zdravom situacijom тамо. Međutim, složili su se, ne bili se ta rasprva rešila, da se razne operacije na Pacifiku rasporede na celu godinu i da se izvedu „snagama kojima se raspolaže na tom poprištu“ — koje su obuhvatale najveći deo američke flote i dobar deo našeg transportnog brodovlja i brodova za iskrcavanje.

Po tom sporazumu poslate su 1943. američke i australijske snage iz Gvadalkanala i Nove Gvineje da zauzmu (ili izoluju) japansku bazu u Rabaulu, probiju barijeru u Bizmarkovom moru i krenu na severozapad prema Truku i Guamu.

8) Privremeno je odobren pokušaj da se povrati Burma u 1943. i time otvari kopneni put za Kinu. Ukoliko bi docnije ta odluka bila ponovo potvrđena, preduzela bi se kopnena ofanziva u severnom delu Burme i kombinovale operacije s kopna i mora na jugu u cilju zauzimanja rangunske luke. Ali je ubrzo posle konferencije postalo jasno da je Čerčil uporno protiv ovog poslednjeg poduhvata; on se kasnije borio protiv njega sve dok stvar nije dospela na mrtvu tačku.

9) Američko borbeno vazduhoplovstvo u Kini imalo se smesta pojačati. Vazduhoplovna transportna eskadra koja je letela opasnim putem preko Himalaja iz Indije u Kinu imala se takođe znatno povećati. Ove mere smatrane su neophodnim da bi se Kina održala u ratu. Ruzvelt bi voleo da je mogao učiniti više. Čang Kaj Šek je smatrao da je to vrlo malo.

Ovaj kompromisni program, sastavljen iz mnogih elemenata, nije bio strogo ukalupljen da bi se prilikom izvođenja imala potrebna elastičnost. U pogledu sprovo-

²⁾ Admiral Ernest J. King i W. M. Whitehill: *Fleet Admiral King*, str. 416—17.

đenja u delo, vojne odluke donete u Kasablanki imale su da znače:

da će sudbina zemalja na jednom i drugom kraju Sredozemlja imati da prede u američko-britanske ruke;

da će Italija biti izložena tolikom ratnom pritisku da će je to prinuditi da poklekne i prva se od članova Osovine pred;

da će sovjetske snage — premda će im se znatno olakšati zajedničkim operacijama saveznika — imati i dalje da snose glavnu težinu kopnenog rata u Evropi u 1943;

da će američki Zajednički odbor načelnika generalštabova zadržati pravo da donosi vojne odluke o jugo-zapadnom i centralnom Pacifiku. On je to pravo koristio smelo i izdašno.

Da je ovo planiranje niza vojnih odluka bilo sve što je rečeno i učinjeno u Kasablanki, taj sastanak ne bi dobio naročito mesto u istoriji rata ili saveza. Posmatran iz osvrta unazad smatrao bi se, s pravom, prosto kao jedna privremena odluka u pogledu vojnih mera. Ono zbog čega je on ostao tako nezaboravan jeste što je na konferenciji za štampu objavljena politika „bezuсловне предаје“. Pripadnicima Osovine rečeno je da Sjedinjene Države i Velika Britanija neće pregovarati niti se pogadati s njima o uslovima za okončanje rata koji su oni započeli, da će imati da se predaju na milost pravdi i dobroti naroda koje su se trudili da smrve. To im je rečeno, a i kasnije će im biti rečeno, sasvim otvoreno, ne u duhu odmazde, već samo da bi im bilo jasno da će njihova predaja imati da bude isto onako potpuna i bezuslovna kao i njihov poraz.

Nasuprot utisku koji je vladao sve dok nisu postali dostupni potpuniji izveštaji, Ruzveltovom objavljinju ove politike prethodili su razgovori. A nije tačno ni to da je on premišljao o politici za koju njegovi vojni savetnici nisu znali. Naprotiv, predstavnici kopnene vojske

i mornarice igrali su izvesnu ulogu u prihvatanju ove doktrine.

Već u aprilu i maju 1942. jedan od pododbora osnovanih u okvirima američkog Ministarstva inostranih poslova počeo je da razmatra probleme koji će se pojaviti kad i ako neprijateljske države pokažu želju da okončaju borbu. To je bio Pododbor za probleme bezbednosti. Njegov predsednik bio je Norman Devis (Norman Davis), nekadašnji izvanredni ambasador i prisni prijatelj sekretara inostranih poslova Hala. Kopnenu vojsku predstavljao je u odboru general Džordž V. Strong, a mornaricu admirал A. J. Hepbern (Hepburn) koji se smenjivao sa admiralom P. E. Trejnom (Train). Gledište koje je u toj grupi preovlađivalo bilo je da se Sjedinjene Države nalaze ponovo u ratu samo zato što Nemačka nije bila pri nuđena na bezuslovnu predaju krajem I svetskog rata; da je stoga nemački narod bilo lako ubediti da je bio izdan. To je dovelo do ovog uputstva (odobrenog 21. maja): „Pod pretpostavkom da će pobeda Sjedinjenih Država biti ubedljiva, od glavnih neprijateljskih država, sem možda Italije, treba zahtevati bezuslovnu predaju a ne primirje.“

Šta se upravo pod tim podrazumevalo teško je reći usled dvosmislenosti koje je sadržavao oskudan izveštaj. Naročito nije jasno je li Pododbor smatrao da od političkih vlasti treba tražiti predaju celog naroda na toj osnovi, ili samo bezuslovnu predaju oružanih snaga koju bi izvršili njihovi komandanti.^{2a)} Ima znakova koji govore da je većina u Pododboru bila za ovo drugo rešenje pod utiskom predviđanja generala Stronga da bi, stoga što će dvadesetak saveznika želeti da učestvuju u određivanju uslova predaje, moglo biti teško postići neko re-

^{2a)} U jednom članku podnetom američkom Društvu političkih nauka u septembru 1956. pod naslovom: „Uporedna analiza problema i metoda rada saveza u dva svetska rata“ kapetan Trejci B. Kitridz, rezervni marinски oficir u penziji, nekadašnji istoričar Zajedničkog odbora načelnika generalštabova kaže: „Zajedničkom odboru načelnika generalštabova preporučeno je da ne pristane na primirje sa Nemačkom, Japanom, Italijom i njihovim

šenje političkim putem i da bi time vojni uslovi mogli biti oslabljeni.

Kasniji događaji govore da je Ruzvelt našao da su takva gledišta Pododbora, o kojima mu je referisao Norman Devis, ispravna. Ali to pitanje nije pokretano gotovo sve do samog Ruzveltovog polaska za Kasablanku. Tada (7. januara 1943), on je obavestio Zajednički odbor načelnika generalštabova da namerava da podrži koncepciju o „bezuslovnoj predaji“ kao osnovni ratni cilj saveznika. Verovatno je da im je još rekao da će sa Čerčilom razgovarati o mogućnostima da Staljinu zajednički pruže jemstvo da će Sjedinjene Države i Velika Britanija produžiti da se bore dok ne dođu do Berlina i da će njihovi jedini uslovi biti bezuslovna predaja. Nije mi poznat ni jedan protest Zajedničkog odbora načelnika generalštabova iz tog vremena, pa čak ni neka njegova studija vojne vrednosti ili posledica takve politike.

U svakom slučaju, na čuvenoj zajedničkoj konferenciji za štampu od 24. januara u Kasablanki, pošto je po-menuo kakav je vojni program usvojen, Ruzvelt je kazao:

„... Mir se svetu može dati samo potpunim uklanjanjem nemačke i japanske ratne sile... Uklanjanje nemačke, japanske i italijanske vojne sile znači bezuslovnu predaju Nemačke, Italije i Japana. To znači razumno obezbeđenje budućeg svetskog mira. To ne znači uništenje naroda Nemačke, Italije i Japana, ali znači uništenje filozofije tih zemalja koja se zasniva na pobedi i podjarmljivanju drugih naroda.“³⁾

Prema jednom memorandumu (verovatno Hopkinsonovom) koji je štampao Šervud, Ruzvelt navodno nije mislio da dà takvu političku izjavu toga dana, sve dok nije počeo da govori. U izveštaju stoji da je rekao piscu memoranduma:

| satelitima sve dok ove države ne ponude bezuslovnu predaju svojih oružanih snaga. Ova preporuka podneta je predsedniku krajem decembra (1942).“

³⁾ Rosenman: *The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt* (Javni članci i govorovi Franklina D. Ruzvelta), 1943, str. 39.

„Imali smo tolike muke dok nismo udesili sastanak između ta dva francuska generala (u Kasablanku su bili dovedeni de Gol i Žiro) da sam pomislio da je to bilo isto onako teško kao udesiti sastanak između Granta i Lija (Lee) — a tada smo se odjednom našli na konferenciji za štampu, te Vinston i ja nismo imali vremena da se za nju pripremimo. Odnekud sam se odjednom setio da su Granta zvali „Stara bezuslovna predaja“ i dok sam se osvestio već sam o njoj govorio.“⁴⁾

Poslednji Ruzveltov korak u davanju te izjave možda je bio takav trenutan impuls. Ali se iz izveštaja vidi da se on tom mišlju bavio već izvesno vreme. I nije nemoguće da je, idući na konferenciju za štampu, pomislio da tog dana može s njom proći. Jer, prema Hopkinsu, on je govorio pomažući se beleškama koje su sadržale sуштинu onog što je rekao.⁵⁾

Bilo da je ta njegova izjava u Kasablanki data bez pripreme ili je unapred smisljena, neke od predsednikovih razloga što je tako postupio možemo sa sigurnošću pogoditi. Njome se moglo razbiti nepoverenje stvoreno pogodbom sa Darlanom, jednim od najgorih iz viške družine, jer je služila kao dokaz da neće više biti pogodađanja te vrste. Ona je mogla da doprine da se sovjetskoj vlasti pruži još jedno uveravanje da će Sjedinjene Države i Velika Britanija ostati u ratu do kraja. A mogla je da pomogne i da se izbegnu onakve neprilike sa kakvim se nosio Vudro Vilson posle I svetskog rata, zato što je raspravljaо o uslovima mira s neprijateljskim političkim vlastima pre predaje — njegovo žalosno iskustvo s uđljavanjem od saveznika u ratu i opravdane nemačke povike o razočaranju.

Čerčil je bio zgranut predsednikovom izjavom. To je čudno, jer mu je Ruzvelt bio unapred rekao da je raspoložen prema takvoj politici i da namerava da s njom

⁴⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 696.

⁵⁾ Ibid.

upozna svet.⁶⁾ Kao dokaz za to služi depeša koju je Čerčil poslao 20. januara Atliju i Ratnom kabinetu iz Kasablance: „Nameravamo da sastavimo jednu izjavu o radu konferencije koja bi se u pravi čas dala štampi. Voleo bih da znam šta bi Ratni kabinet mislio kad bismo u tu izjavu uneli da Sjedinjene Države i Britanska imperija čvrsto nameravaju da produže rat bez predaha sve dok ne prinude Nemačku i Japan na 'bezuslovnu predaju'. Italija bi se izostavila da bi se potpomoglo da tamo dode do sloma.“⁷⁾ Ratni kabinet nije pravio pitanje od takvog koraka. Naprotiv, odgovorio je da misli kako bi bilo bolje da se uključi i Italija, jer bi to inače moglo prouzrokovati zebnju u Turskoj, na Balkanu i drugde.

Ali i pored ovakvog prethodnog razmatranja te stvari, premijer Čerčil je, kako smo rekli, bio iznenaden i zbumen kad je predsednik bez mnogo okolišenja istupio s tom izjavom na zajedničkoj konferenciji za štampu. Verovatno stoga što se nisu izričito dogovorili da se taj krupan korak preduzme. Izgleda da se na to pitanje nisu vraćali od onog razgovora koji je podstakao Čerčila da pošalje poruku Ratnom kabinetu, iako su u međuvremenu proučavali tekst zajedničke javne izjave koja bi se objavila pri kraju konferencije i u kojoj nije bilo reči o „bezuslovnoj predaji“.

Pri svem tom, premijer Čerčil nije dopustio da se njegovo iznenadenje vidi. On se smesta saglasio sa predsednikom rekavši okupljenim predstavnicima štampe da će se planovi, trud i nesalomljiva volja uložiti da se

⁶⁾ Kad mu je to tačno rekao nije jasno. Eliot Ruzvelt, u svojoj knjizi *As He Saw It* (Kako je on to video), na str. 117, kaže da je prisustvovao ručku na kome je, po njemu, izraz „bezuslovna predaja“ stvoren. Taj odeljak u njegovoj knjizi glasi: „Ne pridajući tome mnogo važnosti, mogu reći da je to bio očev izraz, da se Hariju Hopkinsu odmah i mnogo dopao i da je Čerčil, žvacući lagano jedan zalogaj, razmišljaо, mrštio se, opet razmišljaо, najzad razvukao usta i posle nekog vremena izjavio: '„Sjajno! Prosto vidim kako će Gebels i ostali vrисnuti!“ Šta mari! Mogu li oni čuti da je ministar-predsednik rekao da će „ostali vrисnuti“?“

⁷⁾ *The Hinge of Fate*, str. 684.

zločinci koji su svet gurnuli u rat nateraju na „bezuslovnu predaju“.⁸⁾ Uostalom, u vreme kad je potpisana prvi sporazum sa Sovjetskim Savezom u julu 1941, kojim se propisivalo da neće biti posebnog mira sa Nemačkom, Idn je izjavio da Britanija „...neće ni u kom slučaju pregovarati s Hitlerom bilo o čemu“.

Neka nam ovde bude dopušteno da damo usput jedno kratko objašnjenje. Kad bi Ruzvelta pozvali da objasni šta podrazumeva pod zahtevom za bezuslovnu predaju, on bi obično odgovarao navodeći kako je general Li predao vojsku Severne Virdžinije generalu Grantu u zgradu suda u Apomatoksu. Služeći se ovim primerom iz istorije, predsednika je izdalo pamćenje pojedinosti, ali je primer odgovarao onom što mu je ležalo na srcu — kao što se to docnije pokazalo.

Poslednji prizor predaje u zgradi suda u Apomatoksu — prema jednom kasnjem razgovoru sa Harimenom — izgledalo je u njegovom sećanju otprilike ovako: „General Li je pre predaje rekao da je potrebno utvrditi neke stvari kao, recimo, pravo oficira na njihove konje koji su bili njihova svojina. Grant je na to izjavio da su njegovi uslovi „bezuslovna predaja“. Li je prihvatio. Li je tada zapitao šta će biti s konjima. Grant je odgovorio da je odlučio da oficiri zadrže svoje konje jer će im trebati za proletnje oranje.“

General Grant se stvarno poslužio tim izrazom i zasluzno dobio svoj nadimak, ali, jednom ranijom prilikom u građanskom ratu, 1863, kad je njegov nekadanji klasni

⁸⁾ *New York Times*, 27. januara 1942. Prema izveštaju o konferenciji za štampu objavljenom toga dana u *London Tajmsu*, pošto je predsednik objasnio šta politika bezuslovne predaje znači i ne znači: „Predsednik je predložio, kao da mu je ta srećna misao upravo pala na pamet, da taj sastanak nazovemo sastankom 'bezuslovne predaje'. Kao u znak priznanja na g. Čerčilovo spremno, 'Čujmo, čujmo', predsednik je primetio da on i g. Čerčil imaju veliko poverenje u ishod tog sastanka pošto su njihove namere i ciljevi isti.“

drug i prijatelj iz Vest Pointa, general Simon Bakner (Simon Buckner), tadašnji konfederalni general i komandant fora Doneslon, zatražio uslove za predaju, Grantov odgovor je glasio: „Nikakvi uslovi sem bezuslovne i ne-posredne predaje ne mogu se primiti. Predlažem da smeta postupite po tome.“

Međutim, Grant takav apsolutni zahtev nikad nije postavio Liju u zgradi suda u Apomatoksu. Predaja je prethodno pripremljena i zajemčena pismima koja su njih dvojica izmenjala. U tim pismima Grant je obećao da će pošto polože oružje i dadu časnu reč „... svi oficiri i vojnici (iz vojske Severne Virdžinije) biti pušteni kućama, i da ih vlasti Sjedinjenih Država neće dirati dogod budu poštovali svoju reč i postojeće zakone ma gde budu živeli.“ (Grantovo pismo Liju od 9. aprila 1865).

Prepiska se odnosila samo na ono što se ticalo predaje konfederalne vojske. Nisu raspravljeni niti se sporazumevali o tome kako će Sever postupati sa bespomoćnim narodom država koje su se bunele pošto borbe prestanu; nije bilo ni izričitog priznanja prava pobedioca da nametne uslove kakve želi, niti izričitog uslova kojim se ograničava njegova sloboda da to učini. Jednom reči, predaja u zgradi suda u Apomatoksu smatrana je vojnim činom i njome su uglavlјivani samo uslovi pod kojima će se okončati vojna dejstva. U tom pogledu bila je to uslovna, a ne bezuslovna predaja, kako je Ruzvelt to zamisljao. Ali, što se tiče političke vlasti, bila je to odista „bezuoslovna predaja“, jer su vlasti Severa bile vezane jedino tradicijom, savešću i onim što je humanost nalagala. To su, mislim, bili način i osnova predaje kakve je Ruzvelt želeo da postigne. Iz daljeg izlaganja videćemo kako se on uporno držao svog mišljenja da je to najbolje rešenje svake moguće predaje glavnih sila Osovine.

I Ruzvelt i Čerčil su ubrzo uložili napor da se pravilno shvate kako razlozi ove politike tako i sama politika — da se ne bi pomislilo da ona znači preteranu strogost. Tako je Ruzvelt, po svom povratku, govorio pred Udruže-

njem dopisnika štampe iz Bele kuće (12. februara) o naporima Osovine da

„Stvori utisak da će se, ako mi dobijemo rat, Rusija, i Egleska, i Kina i Sjedinjene Države međusobno potući. (Sve to u uzaludnoj nadi)... da bi neko od nas mogao ispasti lakoveran i kratkog pamćenja i dopustio da se uvuče u pogađanja na račun saveznika. Na te pokušaje zastrašivanja mi kažemo da jedini uslovi pod kojima ćemo razgovarati sa bilo kojom zemljom Osovine ili bilo kojom frakcijom Osovine, jesu uslovi objavljeni u Kasablanki: bezuslovna predaja. U našoj beskompromisnoj politici mi ne mislimo da nanesemo zlo narodima zemalja Osovine. Ali mislimo da u potpunosti osete kaznu i odmazdu njihovi zločinački, varvarski vođi.“

X-1 A to isto rekao je Čerčil u svom govoru u Gildholu
30. juna:

„Mi, Ujedinjene nacije, zahtevamo od nacističke, fašističke i japanske tiranije bezuslovnu predaju. Pod tim podrazumevamo da se njihova volja za otporom mora potpuno slomiti i da se oni moraju apsolutno predati našoj pravdi i milosti... To ne znači i nikad ne može značiti da ćemo naše pobedničko oružje uprljati nečovečnošću ili prostom žudnjom za osvetom, ili da mi ne zamišljamo jedan svet u kome sve grane ljudske porodice mogu очekivati ono što se u Američkom Ustavu tako lepo zove život, sloboda i pravo na sreću.“⁹⁾

Ovu temu ćemo za sada napustiti uz dve kratke opaske. Prvo, čak i posle izjave u Kasablanki, saveznicima je ostala sloboda da u praksi unapred pokažu svakom neprijatelju koji bude pomiclao na predaju, kakvom se postupku može nadati. Drugo, prihvatanje ovako formulisane predaje nije samo po sebi određivalo uslove koji će se kasnije nametnuti Italiji, Nemačkoj i Japanu. Ono, na primer, nije diktiralo stvarne uslove Kairske deklaracije

⁹⁾ *Onward to Victory* (Ka pobedi), Ratni govor veoma uvaženog Vinstona S. Čerčila, str. 169—70.

kojom je učinjen kraj japanskom carstvu; niti je — drugi primer — moralo dovesti do sovjetskih zahteva za poljskom i nemačkom teritorijom. Svaka takva odluka bila je uslovljena sopstvenim uzrocima. One nisu bile, kao što se to često dokazuje, neizbežna posledica politike koja je od neprijatelja zahtevala da se predala bez prava na žalbu.

Kad na to hronološki dođe red iznećemo kako se formula o bezuslovnoj predaji tumačila u praksi i kako se primenjivala, i zabeležićemo više o njenom značaju.

12) POSLE KASABLANKE; OPET SOVJETSKA STRANA

Pošto je zvaničan rad u Kasablanki bio obavljen, predsednik Ruzvelt i premijer Čerčil su (25. januara) poslali izveštaje o njihovim odlukama Staljinu i Čang Kaj Šeku. Izveštaj poslat Staljinu sadržao je više podataka, ali je i pored toga bio prilično uopšten. Kao što im je stavljeno u dužnost, ambasador Stendli i britanski otpravnik poslova predali su ga zajedno u ponoć 26. januara. Predajući ga, Stendli je čestitao Staljinu na operaciji opkoljavanja kod Stalingrada koja je bila objavljena nekoliko minuta pre no što je on ušao u Kremlj. Staljin je odgovorio da nije zadovoljan, da je želeo veće napredovanje. Važna stvar, ponovio je on dvaput, jeste ne bojati se Nemaca; čim su Rusi prestali da ih se boje, počeli su da ih tuku.

Posle kratkog pregleda drugih nameravanih operacija, evo šta je u poruci Staljinu stajalo o budućem napadu preko Lamanša:

„Pored toga, mi ćemo u Ujedinjenom Kraljevstvu koncentrisati jake američke kopnene i vazdušne snage. One će se, u zajednici sa britanskim snagama u Ujedinjenom Kraljevstvu, pripremiti da ponovo stupe na Evropski kontinent čim to bude izvodljivo. Sve će to svakako biti poznato našim neprijateljima, ali oni neće znati ni gde, ni kada ni u kojim razmerama nameravamo da to uradimo. Zato će biti prinuđeni da upute i svoje kopnene i svoje vazduhoplovne jedinice na sve obale Francuske

i Nizozemske, na Korziku, Sardiniju, Siciliju, petu Italije, u Jugoslaviju, Grčku, na Krit i Dodekanez.¹⁰⁾

Pošto je saslušao prevod Staljinovog rezimea ove poruke, Staljin je pružio Molotovu rusku verziju i rekao mu nekoliko reči. Molotov mu je odgovorio sa dva kratka, oštra uzvika. Ono što je Staljin želeo tako hitno da zna bilo je da li mu Čerčil i Ruzvelt šalju određeno obećanje da će krenuti sa drugim frontom, a Molotov mu je rekao — ne, još ne, još ne. Staljinov izraz lica se nije promenio.

Ma koliko bio zadovoljan, Staljin nije dopustio da se to oseti u njegovoј potvrdi od 1. februara. Ona je bila sastavljena tako da se bliže ispitaju izgledi o tome. Rekao je, u pogledu „... odluka koje ste vi (Ruzvelt i Čerčil) usvojili u odnosu na Nemačku kao poduhvat da se Nemačka pobedi otvaranjem drugog fronta u Evropi 1943, voleo bih da me obavestite o operacijama planiranim s tim u vezi i vremenu koje je izabrano za njihovo ostvarenje“. Ponovio je svoja uveravanja da će Crvena armija nastaviti da izvršava do kraja svoj zadatok.

Kad se vratio u London, Čerčil mu je poslao potpuni izveštaj (12. februara) u vidu njegove i Ruzveltove zajedničke poruke. Staljin je pitalo zašto su operacije u severnoj Africi usporene. Rečeno mu je da se sada nadaju da će bitka u Tunisu biti izvojevana u aprilu. A u julu, ili i ranije ako to bude moguće, nameravaju da se dohvate Italije. Potom, verovatno, prelazak preko Lamanša u avgustu ili septembru. O tome je u poruci stajalo ovo: „Mi, dakle, vršimo pripreme do granica naših moći da bi se u avgustu ostvarila operacija preko Lamanša, u kojoj bi učestvovali i britanske i američke jedinice. I tu će opet odlučujući faktor predstavljati transportni brodovi i brodovi za iskrcavanje jurišnih trupa. Ako operacija bude morala da se odloži zbog vremenskih nepričika ili iz drugih razloga, pripremiće se sa još više snaga

¹⁰⁾ *The Hinge of Fate*, str. 743. Ta je poruka poslata iz Kasablanke Ratnom kabinetu u London, a otuda britanskoj ambasadi u Moskvi da je zajednički predadu američki i britanski diplomatski predstavnici u Moskvi.

za septembar. Momenat ovog napada zavisiće — naravno — od stanja nemačkih odbrambenih mogućnosti na Lamanšu u to vreme.¹¹⁾ Ovo se moglo tumačiti, a možda se i želelo da se tako tumači, kao potvrda a ne kao poricanje onog što je Staljin rekao da pretpostavlja o namerama saveznika. Ali je time što je zadržano pravo da se to pitanje ponovo razmotri u svetlosti budućih uslova, u stvari sve ostavljeno otvoreno.

Dva zapadna saveznika teško da bi mogli dati odlučniji odgovor čak i da su bili potpuno saglasni, a oni to nisu bili. Odluke donete u Kasablanki, koje su se odnosile na sva borbena područja širom sveta, ostavljale su malo verovatnoće da se može izvesti uspešan prelazak preko Lamanša u 1943, sem ako se nemački otpor odjednom negde ne slomi. Rat u Tunisu se otezao ometajući planove da se krene na Siciliju; on će dovesti do odlaganja priprema za operaciju preko Lamanša.

Za naknadu, svaki dan borbe u Tunisu trošio je nemačku borbenu snagu. Ali je to gotovo sigurno izgledalo isuviše mršavo Staljinu i njegovim vojnim savetnicima. Rusi su u to vreme (sredinom februara) bili angažovani na istočnom frontu protiv 185 divizija, podrazumevajući tu i sposobne italijanske divizije. Njihovo napredovanje je zauzimanjem Harkova dostiglo svoju zimsku granicu. Teret borbi osećao se u Staljinovim sledećim porukama. 16. februara rekao je kako mu je poznato da su od kraja decembra Nemci prebacili 27 divizija sa zapada na sovjetski front usled popuštanja operacija u Tunisu. On je podvlačio koristi od ulaganja krajnjeg napora u severnoj Africi i Francuskoj koje su omogućavale sovjetskim armijama da održe svoju ofanzivu. A tada, vraćajući se na privremeno obustavljenu operaciju preko Lamanša, pisao je: „Iz vaše poruke se vidi jasno još i to da uspostavljanje drugog fronta, naročito u Francuskoj, dolazi u obzir tek u avgustu ili septembru. Meni izgleda da današnja situacija zahteva najveće moguće ubrzanje nameravane ak-

¹¹⁾ Tekst ove poruke štampan je u *ibid*, str. 743—44.

cije... Da se neprijatelju ne bi dalo da predahne, neobično je važno udariti sa zapada u proleće ili početkom leta i ne odlagati napad za drugu polovinu godine.“¹²⁾

Staljinov glavni razlog bio je strategijski ispravan. Ali, on je tražio nemoguće — sem ako bi saveznici ne samo napustili svoj plan da posle osvajanja Tunisa pređu preko Sredozemnog mora, već obustavili i svoje operacije na Pacifiku i Dalekom istoku. To se očigledno videlo iz onog što se dogodilo, ukoliko se program usvojen u Kasablanki odvijao sledećih meseci; sudar suparničkih zahteva postajao je sve teži, a ne lakši. Čak i bez promena u dodeljivanju ratnih snaga koje bi se morale učiniti da bi se izišlo u susret Staljinovim željama, Ajzenhauer je sledećeg leta bio prinuđen da odloži svoje iskrcavanje u Italiju, a zakidalo se i svim područjima operacija na Pacifiku i Dalekom istoku.

U svojoj sledećoj poruci Staljinu (od 22. februara) Ruzvelt je najpre naveo okolnosti od kojih su zavisile naše strategijske mere, pa onda rekao: „... možete biti sigurni da će američki ratni napor biti upravljen na evropski kontinent čim, posle uspeha u severnoj Africi, ulažući maksimalni napor, budemo u stanju da pribavimo transportna sredstva.“¹³⁾ Boreći se sa virusnom infekcijom, Čerčil je dobio teško zapaljenje pluća. Čim se malo oporavio, pridružio se Ruzveltovom ubedjivanju; ali je isto tako dao jasno do znanja i Ruzveltu i Staljinu da neće dopustiti da ga nateraju u akciju preko Lamanša dogod ne bude smatrao da postoje izgledi za njen uspeh, da se neće izlagati „kravavom odbacivanju“. Njegova poruka u tom smislu, poslata Staljinu 11. marta, završavala se ovako: „Situaciju na Lamanšu moći ćemo da ocenimo tek kad se približi vreme; čineći ovu izjavu o našim namerama radi Vašeg ličnog obaveštavanja, ne bih želeo da me razumete kao da sam ograničio našu slobodu odlučivanja.“¹⁴⁾

¹²⁾ *Ibid*, str. 745.

¹³⁾ *Ibid*, str. 745.

¹⁴⁾ *Ibid*, str. 749—50.

Staljin je smatrao da ima osnova da se žali. Teškoće koje su mu iznosili nisu ga ubedile. Bio je nestrpljiv što se njegovi saveznici toliko čuvaju velikih ljudskih žrtava. Stoga je u svom sledećem odgovoru (od 15. marta) otvoreno i bučno protestovao rekavši im da smatra da su oni odgovorni što su Nemci, dok su savezničke akcije u severnoj Africi bile u zastoju, prebacili na sovjetski front 36 divizija, među kojima 6 oklopnih. Napad na Siciliju, rekao je dalje, ne može se smatrati kao zamena za drugi front. A tada je, podsećajući ih na raniji pristanak da uđu u Francusku 1942., ili u svakom slučaju ne docnije od 1943, zaključio: „Priznajem da postoje mnoge teškoće koje proističu iz nedostataka transportnih sredstava... Ali ipak smatram kao neophodno da Vam skrenem pažnju, sa gledišta interesa naše zajedničke stvari, na ozbiljnu opasnost koja bi nastala ako se i dalje odlaže sa otvaranjem drugog fronta u Francuskoj. Stoga neodređenost u Vašem (Ruzveltovom) odgovoru, kao i u odgovoru g. Čerčila, u pogledu otvaranja drugog fronta u Francuskoj, izaziva uzbunu koju nisam u stanju da savladam.“

Teško je reći tačno na kakvu je to opasnost Staljin mislio. Da li je prosto opominjao da će sovjetske armije na istoku, ako im se u borbama sledećeg leta ne pruži znatnija pomoć, morati da popuste Nemcima? I da će, ako se to dogodi, Nemci biti u mogućnosti da ulože daleko veće snage na zapadu da bi se oduprli invaziji, jer bi sovjetske armije mogle biti isuviše slabe da pređu u sporazumno ofanzivu? Ili je nagoveštavao da bi sovjetska vlada mogla biti prinuđena da obustavi borbu, ili možda zaključi primirje s Nemačkom?

Možda je upravo sad trenutak da pomenemo kako je za celo to vreme dok se bunio što se odlaže napad na evropski kontinent, Staljin odbijao stalne američke zahteve da im se pridruži u ratu protiv Japana. S vremenom na vreme, po savetu Zajedničkog odbora načelnika general-stabova, Ruzvelt je pokušavao da ga navede da pristane da se bar započnu prethodni vojni razgovori koji bi doveli do zajedničkih operacija u ratnim područjima na Da-

lekom istoku. Ti zahtevi činjeni su Staljinu na osnovu toga što Japan može napasti Sibir. Ali smemo da pretpostavimo da su oni tumačeni kao pokušaj da se Japan podstakne na napad. Tako se moglo reći da Amerikanci nastoje da navedu Ruse da se u najmanju ruku izlože mogućnosti da budu prinuđeni da se bore još na jednom frontu — na Dalekom istoku. Staljin nije nikad smatrao da treba da pruži neko opravdanje što to odbija, sem da su njegove oružane jedinice isuviše zauzete u Evropi braneći Rusiju. Amerikanci su priznavali ruske teškoće, ali su pristalice Pacifika među njima bile razočarane tom opreznošću.

A onda se u drugoj polovini marta pokazalo da se Staljinu mora saopštiti još nešto neprijatno. Odluka usvojena u Kasablanki glasila je: „Sovjetske jedinice imaju se podržati najvećim količinama materijala koje se mogu poslati u Rusiju“. A Staljinu je rečeno: „Nećemo štedeti nikakav trud da bismo vam poslali pomoć u materijalu svim postojećim putevima.“¹⁵⁾

Nemački avioni i podmornice opet su počeli da ugrovjavaju severne pošiljke čak i u jakim konvojima. Sem toga, Nemci su okupili strahovitu pomorsku snagu u Narviku spremnu da krene protiv ratnih brodova koji su štitili konvoje. Britanski konvoji u pratnji ratnih brodova širom sveta bili su slabi, a američka mornarica odbila je da i dalje pozajmljuje Britancima svoje razarače. Izgledalo je, dakle, bezumno slati i dalje grupe trgovačkih brodova severnim putem bez odgovarajuće zaštite u ratnim brodovima, a ovo se nije moglo učiniti a da se ne dovede u opasnost britanska ratna flota i kontrola nad Atlantikom. A zatim zabrinjavali su i mogući veliki gubici u trgovačkom brodovlju; rezerve u hrani i sirovinama bile su male i u samoj Britaniji; nameravani napad na Siciliju i operacije na Pacifik trebalo je da progutaju više brodova no što se moglo sagraditi.

¹⁵⁾ Ibid, str. 692 i 742.

I tako je na veliku žalost Čerčila i njegovih savetnika zaključeno da se severni konvoji imaju opet obustaviti do septembra. Premijer je to saopštoj predsedniku (19. marta) dok je Idn bio u Vašingtonu. Samo četiri dana pre toga obojica su primili Staljinovu poruku sa optužbama zbog odlaganja invazije preko Lamanša. Ruzvelt nije osporavao odluku o martovskom konvoju, ali je predložio Čerčilu (20. marta) da bi možda bilo dobro da se to odmah ne kaže Staljinu, da se još malo sačeka i osmotri pre no što se donese odluka o docnjim konvojima.

Čerčil je čekao oko deset dana. A zatim, pošto je u međuvremenu primio prijateljske vesti od Staljina, saopštoj mu je 30. marta odluku o martovskom konvoju. Objasnio je razloge. I najavio je da će se pošiljke putem i preko Pacifika jako povećati. Staljin je odgovorio ozbiljno ali ne grubo — podvlačeći da će ta odluka svakako naneti štete sovjetskoj vojsci. Čerčilov odgovor je bio čvrst ali pun razumevanja — prožet priznanjem za ruski ratni napor, bez žaoke starih gorčina. „Ja sam duboko svestan ogromnog tereta koji podnose ruske armije i znam da njihovom doprinosu opštoj stvari nema ravna.“¹⁶⁾

Pri kraju meseca američki i britanski udari protiv Nemačke počeli su stvarno da se osećaju. Britansko noćno bombardovanje Rura nanosilo je ogromne štete; američko dnevno bombardovanje se usavršilo i počelo je da daje rezultate. U istočnom i zapadnom Tunisu dobro se napreduvalo; Montgomerijeve jedinice držale su u svojim rukama sve odbrambene položaje na Maretovoj liniji, a Amerikanci pod generalom Patonom žurno su nastupali. Brodovi koji su nosili opremu, zalihe i ljudstvo namenjene Romelovoј armiji bili su opasno ugroženi napadima iz vazduha i torpedima. Pod takvim uslovima smatralo se malo verovatnim da će Hitler i dalje trošiti sve dragocenije ratne snage da bi održao Tuniski rt i produžio borbu do maja. Jednom reči, bilo je sve više izgleda da

¹⁶⁾ Ibid, str. 755.

će Zapad moći uskoro da preduzme protiv neprijatelja direktnе operacije velikih razmera, koje će Sovjetima olakšati borbu. U tome i u mirnoći sa kojom su Čerčil i Ruzvelt odgovarali na njegove optužbe, ležao je verovatno razlog što je Staljin ostao ljubazan i kad su mu rekli za severne konvoje. On je u svojim porukama veličao i slavio saveznički napor u Tunisu i napade iz vazduha na Nemačku. Zahvaljujući Čerčilu, prilikom prikazivanja jednog filma o operacijama duž istočne obale Sredozemnog mora, koji se zvao „Pobeda u pustinji“, poхvalio ga je jer pokazuje kako se Britanci veličanstveno bore.

Staljinovo raspoloženje prema zapadnim saveznicima kolebalo se, kao što su oni znali, i bilo je podložno promenama čiji se razlozi nisu mogli shvatiti. Ali posle prolazne martovske bure, vetar iz Moskve i dalje je popuštao — sve dok, da kažemo unapred, Staljin u maju nije konačno saznao da u 1943. neće biti prelaza preko Lamanša.

13) PRVO RAZMATRANJE RATNIH CILJEVA: X-6
IDN U VAŠINGTONU MARTA 1943.

Američka vlada je bila sklona da odloži razgovore o političkim pitanjima dok države Osovine ne budu pobedene. Ona je želela da ta pitanja ostanu pozadi armija, ali se tu nisu mogla zadržati, već bi svaki čas izmilela napred, kao onda kad je sklapan anglo-sovjetski ugovor o savezu, ili kad su se savezničke trupe iskrcale u severnoj Africi. Ona su u stvari iskrسavala u prvi plan kad god bi britanski i sovjetski diplomati bacili pogled na bilo koji deo evropskog kopnenog područja između njih. Javljala su se na vidiku kad god su vojni planeri pravili karte operacija na Pacifiku i Dalekom istoku.

Stoga je američka vlada bila prinuđena da se s njima suoči i o njima raspravlja pre no što je želela. Pošto je najveća vojna opasnost minula, britanska vlada je počela da razmišlja o budućnosti. Ona je želela da to učini zajedno s američkom vladom, jer će naš pristanak biti potreban za svaku krupniju odluku. Stoga je u martu Idn otpotovao u Vašington.

Kad razmišljamo o Idnovim razgovorima s američkim odgovornim činiocima, moramo imati na umu da su u to vreme i Ruzvelt i Čerčil mislili da će posle rata moći da se slože sa Sovjetskim Savezom. Ruzvelt nije dopustio da ga nagnaju na promenu tog mišljenja ni nadmeno držanje Rusa ni opomene onih koji su drukčije mislili. A to je bio jedan od onih perioda kad je i Čerčil bio pun nade u pogledu budućih odnosa sa Sovjetskim Savezom. On je to otvoreno kazao, kao, na primer, u svom razgovoru sa predsednikom Turske Republike nekih šest nedelja pre toga, kad je pokušavao da ga nagovori da stupi u rat.

Čerčil je umanjio potrebu strahovanja od onog kako će se Sovjetski Savez ponašati kad se rat svrši, rekavši da se video sa Molotovom i Staljinom i da je njegov utisak „...da obojica žele miroljubivu i prijateljsku saradnju sa Ujedinjenim Kraljevstvom i Sjedinjenim Državama“. On je podvukao činjenicu da, iako nije u stanju da predviđa šta će biti kroz dvadeset godina, Britanija ima dva desetogodišnji ugovor sa Sovjetskim Savezom.¹⁷⁾

I Hal i Idn su u to vreme isto tako verovali da će moći posle rata sa Sovjetskim Savezom da se živi i radi na zadovoljavajući način.

Najvažniji Idnovi razgovori (vođeni od 12. do 30. marta) bili su oni u Beloj kući sa Ruzveltom i Harijem Hopkinsom, na kojima je Vels služio kao veza sa Ministarstvom inostranih poslova. Jednom ili dvaput bio je prisutan i Hal. Ali, on je primao Idna posebno, u svojoj kancelariji.

Tu je — da počnemo najpre sa njegovim udelom u ovim konsultacijama — Hal gledao da iskoristi priliku da bi britansku vladu pridobio za nekoliko stvari koje su njemu ležale na srcu. Pošto je izneo svoje optužbe protiv de Gola gotovo u svađalačkom tonu, on je preklinjao Idna da se posluži uticajem britanske vlade da bi prinudio tog Francuza da bude savitljiviji. Isto tako trudio se da zadoobiće britanskog ministra inostranih poslova za mere koje je on smislio kako bi se kolonije pretvorile u „starateljske uprave“ na putu ka nezavisnosti. U toj oblasti želeo je da se svi narodi pod nečijom zavisnošću stave pod međunarodni nadzor; kolonijalni odnosi mogli bi da postoje i dalje, ali bi bili podvrgnuti nadzoru međunarodnih agencija koje bi bile ovlašćene da objave sve važne činjenice u vezi s njihovom upravom. To je bio jedan od dva velika preobražaja čije je ostvarenje Hal prizeljkivao kao ishod rata — dok je drugi bio obrazovanje jednog univerzalnog kolektivnog sistema bezbednosti.

¹⁷⁾ *Ibid*, str. 710.

U mnogobrojnim razgovorima u Beloj kući dodirnuta su mnoga pitanja na vrlo živ, iako ne definitivan način. Ukratko, glavna od njih bila su:

1) *Pitanje oblika stalne organizacije za mir i bezbednost.* U toku godine dana koja je protekla otkad ih je izložio Molotovu, predsednikova shvatanja na tom polju su evoluirala, verovatno pod uticajem onog čemu su ga naučili odbori Ministarstva inostranih poslova na čelu sa Halom i Devisom. U svojim razgovorima sa Idnom on je zamislio tri povezana dela u okviru nove organizacije koja bi obuhvatila čitav svet: generalnu skupštinu u kojoj bi bili zastupljeni svi narodi; savetodavno telo sastavljeno od predstavnika velikih sila i šest do osam drugih zemalja; i izvršno telo koje bi sačinjavali Sjedinjene Države, Velika Britanija, Sovjetski Savez i Kina, i kome bi, nadao se on, savetodavno telo poverilo dosta široku vlast. U suštini, predsednik se ovako izrazio: „...najzad, da stvarne odluke donose Sjedinjene Države, Velika Britanija, Rusija i Kina, koje će još za dugi niz godina biti one sile u čijim će se rukama nalaziti politika sveta.“¹⁸⁾

Idn je rekao da i njegova vlada tako nešto misli. Ali se pitao hoće li biti moguće ili pogodno da se tako velika vlast poveri jednom izvršnom organu sastavljenom samo od velikih sila. A sem toga i on je, kao i Molotov pre njega, pomalo sumnjaо treba li Kinu tretirati kao ravnu njima. Otprilike u isto to vreme Čerčil je javno pokazivao da je naklonjen jednom drukčijem nacrtu međunarodne organizacije — u kome su se predviđala regionalna tela, jedan evropski i jedan azijski savet u okviru svetske ustanove. To je unelo izvesnu pomenjnu u razgovore u Vašingtonu.

Ruzvelt je na Idnu isprobao i drugu jednu zamisao koja bi osigurala da nova organizacija bude u mogućnosti da spreči agresiju. Predložio je da ona obezbedi i zadrži stalni nadzor nad strategijskim tačkama i bazama („jakim

¹⁸⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 717.

tačkama“) u raznim delovima sveta. Neke od njih bile bi u Nemačkoj, ili Japanu ili Italiji. Druge bi se nalazile u drugim zemljama. Primera radi naveo je Bizertu u Tunisu, Dakar u francuskoj zapadnoj Africi, i pristanište na Formozi. Sve bi one zvanično bile pod kolektivnom upravom — tako izgleda da je on to zamislio — ali bi se u svakoj nalazila vojna posada samo jedne zemlje, one koja je za to dobila punomoć. Teško je na osnovu samih razgovora reći kako je tačno Ruzvelt to zamislio — da li bi ti garnizoni bili deo međunarodnih oružanih snaga ili posebnih narodnih jedinica koje bi dala „četiri policajca“.

U svakom slučaju, kao što ćemo videti, ta improvizacija nije odolela vremenu. Čak i da je smatrana dobrom i izvodljivom, jedna teška stvar bi uvek stajala na putu njenom ostvarenju: strategijske tačke o kojima je reč mogle su se izvući ispod kontrole dotičnih država samo prinudnim putem.

2) *Neki verovatni sovjetski zahtevi u pogledu teritorija.* Predsednik je upitao Idna misli li on da postoji ma šta to bi govorilo da je sovjetska vlada naumila da po moću oružja ili propagande zavlada celom Evropom. Idn je odgovorio da on u to ne veruje, ali u svakom slučaju smatra da je mudro negovati sovjetsko poverenje i prijateljstvo — ne bi li se pripremio put saradnji i izbeglo kruto sovjetsko neprijateljstvo. To nije uvek lako učiniti, dodao je, jer je sovjetska vlada tako teška i puna nepoverenja. O tome šta je Idn mislio, vidi se još iz jedne opaske koju je učinio u toku drugog jednog razgovora o budućnosti Nemačke. Kako je Hopkins zabeležio: „Idn je rekao da on veruje da je jedan od razloga što Staljin želi drugi front u Evropi, politički; da on ne želi, kad se Nemačka sruši, da uzme na sebe punu odgovornost za ono što će se u Nemačkoj i ostaloj Evropi dogoditi, i da veruje da je utvrđena stvar ruske spoljne politike da britanske i američke snage budu jake u Evropi kad nastupi slom.“¹⁹⁾

¹⁹⁾ *Ibid*, str. 711—12.

Idn je ukratko izložio Ruzveltu u čemu će se, po njegovom mišljenju, sastojati sovjetski teritorijalni zahtevi. Mogao je da bude dosta određen jer ga je Majske, sovjetski ambasador u Londonu, posetio pred sam polazak u Vašington i otvoreno mu rekao šta sovjetska vlada želi.

a) *Baltičke države.* Idn je smatrao da će sovjetska vlada insistirati na tome da ih uzme i da će odbaciti predlog koji Ruzvelt misli da treba učiniti: da se u tim zemljama održi drugi plebiscit pre no što se tako nešto preduzme. Ruzvelt je primetio da ćemo možda morati da pristanemo na to pripajanje, ali, ako tako bude, to nam može poslužiti za pogadanje sa Rusijom.

b) *Poljska.* Idn je smatrao da će sovjetska vlada tražiti za sebe izvesne teritorije koje su sačinjavale deo Poljske 1939 — verovatno sve do Kerzonove linije. Primetio je, međutim, da će obim sovjetskih zahteva u tom području, možda, donekle zavisiti od toga kako bude gledala na grupu koja će vladati Poljskom u trenutku kad se bude održavala mirovna konferencija.

U razgovoru su dodirnute, iako samo ovlaš, i poljske zapadne granice. Predsednik i Idn su se saglasili da Poljska može posle rata dobiti istočnu Prusku. Idn je mislio da će Rusi na to pristati, ali da još nisu spremni da to kažu poljskoj vladi u Londonu. Staljin je isto tako raspoložen, mislio je on, da izmeni i granicu prema Šleskoj u korist Poljske. Sa tim ustupcima na zapadu Poljska će imati dovoljno životnog prostora, a Staljin želi, mislio je Idn, da Poljska bude jaka.

Opšte uzev, u razgovoru sa Idnom su predsednikove primedbe o pitanjima granica bile uzdržljive. Ali je primetio, povodom pretenzija poljske vlade u Londonu, da će velike sile imati da odluče šta će Poljska dobiti i da on ne namerava da se na mirovnoj konferenciji pogada ni sa Poljskom ni sa drugim malim državama.

Ova opaska bila je izazvana Idnovim izveštajem o tome kako je poljska vlada u izgnanstvu samosvesna, kako su njena shvatanja o mestu i moći Poljske posle rata potpuno nestvarna i kako tvrdoglavu ostaje pri svojoj

želji da zadrži istočne granice koje je imala između dva rata. Idn je verovao da sovjetska vlada neće nastojati da u Poljskoj ima komunističku vladu, ali je bio siguran da će tražiti da sve buduće poljske vlade predstavljaju narodnu volju. Stoga neće biti raspoložena da dopusti sadašnjoj grupi u izgnanstvu u Londonu da zadrži vlast, premda se može pokazati naklonjenom prema pojedinim njenim članovima.

Ceo taj deo razgovora sa Idnom o poljskim pitanjima bio je prožet brigom šta sve Rusija može učiniti. Ali nije izgledalo moguće pronaći neki naročiti način da se eventualan loš ishod predupredi.

c) *Besarabija*. Predsednik se složio s Idnom da Sovjeti imaju pravo da povrate tu pokrajinu — na rumunskoj granici — pošto je ona bila ruska tokom najvećeg dela ruske istorije.

d) *Finska*. Predsednik i Idn su se složili da će Sovjeti insistirati na granici kakva je povučena na kraju rata s Finskom u martu 1940. Obojica su to smatrali razumnim. Ali je Idn predviđao da će sovjetska vlada zahtevati još i Hanko, kao neophodan radi obezbeđenja i odbrane Lenjingrada. Obojica su izgleda smatrala da će biti teško osporiti taj zahtev jer je rat pokazao kako je taj grad opasno izložen osvajanju.

e) *Jugoslavija*. Predsednik je smatrao da je besmisleno primoravati Hrvate i Srbe da i dalje žive zajedno kao jedan narod. Ali je Idn drukčije mislio: on je smatrao da oni mogu i treba da žive zajedno.

f) *Čehoslovačka, Rumunija, Bugarska, Turska i Grčka*. Predsednik i Idn su se složili da buduće povlačenje granica tih zemalja neće izazvati ozbiljne teškoće.

g) *Austrija i Mađarska*. Predsednik i Idn su se saglasili da se one imaju uspostaviti kao nezavisne države. Austrija bi mogla da dobije svoje ranije granice. Idn je mislio da će Staljin želeti da kazni Mađarsku i da će od nje tražiti da ustupi neke teritorije Rumuniji.

h) *Nemačka*. Predsednik je izgleda ostavio, uglavnom, Velsu i Halu da sa Idnom razgovaraju o budućnosti Ne-

mačke. Idn je rekao Velsu da njegova vlada, a i on sam, pomicala na podelu Nemačke. Bilo bi, naravno, najbolje, dodao je, kad bi do nje došlo spontano. Govoreći samo u svoje ime, Vels je odgovorio da ništa sem podele neće Nemačku učiniti bezopasnom. On je skicirao četiri stadijuma koja bi obuhvatala ustupanje Istočne Pruske, odavanje Pruske i obrazovanje od preostalog dela Nemačke dve do tri nezavisne države. Ali je Hal istog dana, u razgovoru sa Idnom, kazao da još nije načisto treba li tako nešto učiniti. Zabeležio je da su se saglasili da bi za ceo svet bilo dobro kad bi se Nemačka podelila, ali nisu odlučili treba li tu podelu i silom naturiti. S tim pitanjem se očigledno moralo čekati dok se i Rusi ne konsultuju.

i) *Kina.* Predsednik i Hal su rekli Idnu da im je žao što Čerčil u govoru koji je održao dan ranije nije među velikim silama pomenuo i Kinu. Predsednik je kazao da, pošto misli da bi Kina mogla da posluži za nadzor nad Japanom, on želi da je ojača na sve mogućne načine. Ali je Idn na to odgovorio da on sumnja u mogućnost da se Kina konsoliduje i pomicala da će možda imati da prođe kroz revoluciju posle rata. Sem toga, primetio je, „njemu se ne dopada mnogo pomisao da bi Kina mogla šetati goredole Pacifikom“.²⁰⁾

j) *Druga pitanja Dalekog istoka.* Predsednik je predložio da se Mandžurija i Formoza vrate Kini; da se Indokina stavi pod starateljstvo; da se Koreja isto tako podvrgne starateljskoj upravi koju bi zajednički vršile Kina, Sjedinjene Države i još jedna ili dve sile; i da japanska ostrva pod mandatom potpadnu pod međunarodnu upravu. U razgovoru posle toga ništa nije odlučeno i Ruzvelt je ostavljena sloboda da ta pitanja docnije razradi, što je on i učinio u značajnoj Kairskoj deklaraciji — kojom je učinjen kraj japanskem carstvu.

Svi preuranjeni razgovori o posleratnom uređenju, kao što su bili ovi sa Idnom, predstavljali su neizbežno jedan napor mašte, gimnastiku zasnovanu na prepostav-

²⁰⁾ Ibid, str. 716.

kama u pogledu činjenica koje samo budućnost može da odredi. To je jedan od razloga što izveštaj o ovim razgovorima ostavlja utisak kao da su oni vođeni u bezvazdušnom prostoru. Ali postoji, mislim, i drugi razlog. Ratnoj sreći nije bilo dopušteno da komplikuje izmenu gledišta o onom što treba učiniti kad se dobije rat. Nije posvećeno dovoljno pažnje pitanju na koji način razvoj vojnih događaja može uticati na političke mogućnosti. Samo jednom, na večeri 14. marta, razgovor je skrenuo na taj predmet. Hopkins je o tome zapisao: „Tada smo neko vreme razgovarali o tome od kakvog će političkog uticaja biti prisustvo naših trupa u Italiji, za razliku od onog što bi bilo da smo u Francuskoj, u trenutku nemačkog sloma i, premda su i Idn i predsednik smatrali da on neće biti tako povoljan, i to je bilo daleko bolje nego uopšte ne biti tamo (na kontinentu).“²¹⁾ Niko nije predložio da se vojna strategija podesi tako da posluži političkim ciljevima i zemljjišnim rešenjima.

~~Ruzvelt se trudio da vodi saveznički rat bez savezničke politike kako ne bi ometala vođenje rata.~~ Američko Ministarstvo inostranih poslova je bilo namerno zauzeto proučavanjem mirnodopske politike. Hal je bio zadovoljan što ga nisu tako rano pozvali da rešava osetljiva pitanja na tom polju gde su se događaji stalno smenjivali. X-7

Cim su razgovori sa Idnom završeni (31. marta), Hal je za Litvinova napravio kratak pregled onog što je rečeno. Tom prilikom je podvukao da Idn deli našu želju da se posle rata sarađuje s Rusijom, kao i mišljenje da Amerikanci, Rusi i Britanci moraju zajednički pokušati da obuzdaju nemire i izazivače nereda, kako u svojoj tako i u drugim zemljama. On se, sem toga, potradio da mu objasni formulu koju je izneo i Britancima o politici prema „zavisnim narodima“ i koja se zasnivala na našoj nadi da će u svetu nastati opšti napredak ka buđenju tih naroda. Istog dana je američko Ministarstvo inostranih poslova poslalo sličan izveštaj o razgovorima sa Idnom i ambasadoru Stendliju za Molotova. U njemu se

²¹⁾ Ibid, str. 712.

još jače skretala pažnja da se nije nastojalo na formulisanju sporazuma ni odluka. Molotov nije rekao veruje li ili ne toj tvrdnji. Videćemo kako su Ruzvelt i Hal sve do kraja rata strepeli da Rusima ne pruže povoda da poveruju da smo se u potaji dogovorili s Britancima ili da smo s njima obrazovali poseban tabor.

Ovom izveštaju o Idnovim razgovorima dodaćemo još jednu kratku napomenu. Kad je nekoliko nedelja docnije Čerčil ponovo došao u Vašington, dodao je izvesne stvari onome što je Idn rekao o nekim pitanjima koja su razmatrana. Govorio je toplo o mogućnosti da se Sjedinjene Dražve i Britanski komonvelt zajednički služe bazama na teritorijama obeju zemalja; da li bi to predstavljalo deo nekog opštijeg plana o „jakim tačkama“ ili ne, nije bilo jasno. Rekao je da smatra kao važnu stvar da Francuska bude opet jaka „... jer izgledi da na geografskoj karti ne bude jake zemlje između Engleske i Rusije nisu privlačni“.²²⁾ Ali zamisao o podeli Nemačke nije napustio; smatrao je da bar Prusku treba odvojiti od ostale Nemačke.

Međutim, sve su te opaske o političkim pitanjima bile samo uzgredne u odnosu na glavni cilj koji je Čerčila doveo u Vašington: da se iznova pretresu nezgodna pitanja vojne strategije kako u Evropi tako i na Dalekom istoku.

²²⁾ *The Hinge of Fate*, str. 803.

14) PROLEĆE 1943: ODLUKE KONFERENCIJE „TRIDENT“

Premijer Čerčil je 29. aprila predložio predsedniku Ruzveltu da sa britanskim načelnicima generalštabova dođe u Vašington na ponovan razgovor. Ruzvelt je prihvatio predlog. 8. maja Čerčil je objasnio Staljinu da je cilj njegove misije „... da se reši dalje oslobođanje Evrope posle Sicilije i da se obeshrabri preterano naginjanje ka Pacifiku, a zatim da se pretrese problem Indijskog okeana i ofanzive protiv Japana odande.“²³⁾

Čerčil je u to vreme — prema onom što стоји у njegovim zabeleškama i memorandumima — bio došao do dva zaključka: prvo, da je posle osvajanja Sicilije najbolje poći na Italiju, i drugo, da operacija preko Lamanša neće biti mogućna u 1943. usled relativno velike snage nemačke vojske u zapadnoj Evropi. Ali se čuvao da ne razdraži Amerikance i Ruse i zato im to nije odmah rekao.

12. maja, prvog dana konferencije (poznate pod imenom „Trident“, trozubac) stigla je vest od Ajzenhauera da je u Tunisu prestao svaki otpor, da je zarobljeno 160 000 vojnika i da je kontrola na obližnjem moru i u vazduhu potpuno u našim rukama. Ti događaji omogućili su da se bolje sagledaju veliki uspesi koji se mogu postići ako se produži sa ratovanjem u Sredozemlju. Čerčil je sve te sjajne mogućnosti obuhvatio u svom pozdravnom govoru. Britanci i Amerikanci moraju — to je bila njegova teza — smesta preduzeti sve da Italiju izbace iz rata. Rezultati koji bi to mogli doneti bili su, po njegovom mišljenju, ogromni: (1) ukupna snaga Osovine i njena moć da održava svoje mnogobrojne istaknute frontove bila bi

²³⁾ *Ibid*, str. 789.

smanjena; (2) italijanske trupe bi morale da se povuku sa Balkana, a to bi prinudilo Nemce ili da napuste upravu nad tim područjem ili da u njemu znatno pojačaju svoje jedinice; (3) demobilizacijom ili predajom italijanske flote osloboidle bi se britanske pomorske snage u korist Pacifika ili Bengalskog zaliva i time omogućila brža akcija protiv Japana, ili u Burmi, ili u Holandskoj Istočnoj Indiji; (4) Sardinija i Dodekaneska ostrva predstavljali bi veoma korisne baze; (5) ovakav razvoj događaja možda bi naveo tursku vladu da uđe u rat.

Izvanredna prilika da se postignu takvi dobici izgledala mu je kao više nego dovoljan razlog da se nastoji na ostvarivanju tog cilja. Ali, rasuđujući na osnovu situacije koja je proizišla iz prvobitne odluke da se uzme severna Afrika, on je sada isticao da je to najbolji ako ne i jedini način na koji se ogromne britanske i američke kopnene, pomorske i vazdušne snage u oblasti Sredozemlja, koje će ostati slobodne posle zauzeća Sicilije, mogu upotrebiti do kraja 1943. Inače će dobar deo tih snaga ostati neangažovan, pošto će oskudica u transportnim brodovima ograničiti broj koji će se moći prebaciti u Britaniju radi bilo kakvog napada preko Lamanša u 1943, a postaviće se i krupni problemi u vezi sa pregrupisavanjem, reorganizacijom i novim opremanjem. On je dalje tvrdio da će, upadajući u Italiju, zapadni saveznici najbolje rastteretiti Rusiju. Jer, smatrao je, Nemci mogu ovim našim korakom biti prinudeni da u Italiju i na Balkan prebace toliko divizija da zbog toga oslabe svoj istočni front više nego zbog bilo kog napada preko Lamanša koji bi u 1943. saveznici mogli preduzeti.

To je bilo ubedljivo rasuđivanje kojim je Čerčil razbio težnju američkih načelnika generalštabova da obustave operacije u Sredozemlju posle zauzeća Sicilije. Ruzvelt se složio s tim da velika sila od 30 divizija okupljena u Sredozemlju ne treba da ostane neupotrebljena do početka invazije preko Lamanša. Ali se ustručavao da prihvati predlog da se pode dalje od Sicilije i Sardinije — u Italiju. Rekao je da se plasi da se saveznici ne upet-

ljaju u dugotrajnu i tešku borbu na italijanskom poluostrvu, koja bi gutala sve više i više ljudstva i brodovlja. On nije želeo da dopusti da se to dogodi. Stoga je smatrao da je bolje da se sav višak snaga ostavi na stranu radi pripremanja operacije preko Lamanša najvećih mogućih razmara za proleće 1944.

Čerčil nije poricao da Nemci mogu i da će se možda snažno i žilavo boriti za Italiju. Ali ga to izgleda nije mučilo. Verovao je da taj poduhvat u Italiji neće zahtevati onoliko borbenih snaga koliko operacija preko Lamanša kroz godinu dana. Pokušao je da uveri Amerikance da je njihova zabrinutost u tom pogledu bez osnova, naročito stoga što je smatrao da će to ratovanje moći da se vodi tako da saveznici zadrže slobodu i mogućnost da — bez obzira na to šta će Nemci učiniti — odrede približno kolika će sredstva uložiti u operacije u Italiji.

Posle višednevnih razgovora (od 12. do 25. maja) Amerikanci i Britanci su opet uspeli da svoje želje i bojazni saglase u program koji su mogli i jedni i drugi da prihvate. Izveštaj Kombinovanog odbora načelnika generalstabova, koji su usvojili Ruzvelt i Čerčil, obuhvatao je nevezano tri strategijska plana:

1) *Operacije u Sredozemlju protiv Italije.* Ajzenhaueru se imalo staviti u zadatak da se pripremi za početak ofanzive protiv Italije čim Sicilija bude zauzeta, ne bi li se izazvao slom Italije; time se imala olakšati vazdušna ofanziva na istočnu i južnu Nemačku, iscrpljivati nemačka vazduhoplovna snaga i ozbiljno ugroziti nemačka kontrola nad Balkonom.

Međutim, operacije u Italiji i protiv nje imale su se preduzeti samo u onom obimu koji neće dovesti u pitanje invaziju preko Lamanša u 1944. Određeno je da 7 divizija, od onih koje su se tada nalazile u Sredozemlju, moraju biti spremne posle 1. novembra da se prebace u Englesku, kao deo snaga koje će učestvovati u osvajanju severozapadne Evrope. Protiv te odredbe će se Čerčil

docnije uzaludno boriti; ona će se pokazati kao presudna smetnja za kasnije proširivanje operacija u Sredozemlju.

2) *Operacija preko Lamanša*. Odlučeno je da se u Ujedinjenom Kraljevstvu obrazuju „jedinice i oprema u cilju organizovanja jedne operacije koja bi otpočela 1. maja 1944. i kojom bi se obezbedio oslonac na kontinentu, odašle će moći da se sproveđu dalje ofanzivne operacije.“²⁴⁾ Određeno je isto tako koliko će se snaga odvojiti za razne stadijume pripreme i napada. Da bi se sposobnost Nemaca da se odupru invaziji smanjila i da bi se nadvladalo nemacko vazduhoplovstvo, napad iz vazduha je imao biti uporan i znatno proširen.

Britanci su želeli da se taj predviđeni datum smatra kao eventualan. Njihova je želja bila da se shvati da taj datum ne mora biti fiksiran, sve dok se nemačke vazduhoplovne snage ne savladaju, a kopnene, vojska sa kojima će se sukobiti u Francuskoj, ne budu manje od predviđenog maksimuma. Ali, Amerikanci — naročito Maršal i King — nisu pristajali na takav provizoran plan. Hteli su utvrđen datum i nisu bili voljni da pristupe koncentrisanju velikog dela američkih borbenih snaga u Britaniji u sledećoj godini ako se invazija može beskonačno odlagati.

Amerikanci su verovali da su sproveli šta su hteli. I tačno je da odobrene pripreme za ovaj poduhvat nisu u izveštaju propraćene nikakvim uslovima ni ograničenjima. Ali, da kažemo odmah, Britanci su i dalje smatrali ne samo program priprema koji su odobrili Ruzvelt i Čerčil, već i predviđeni datum i krajnju odluku da se izvrši invazija, kao stvar o kojoj se još može raspravljati. Oni su smatrali da su se pridržavali sporazuma kad su se zalogali za mere koje će se preduzeti na drugim stranama, a koje su mogle prouzrokovati odlaganje priprema ili izvršenje prelaska preko Lamanša. To pitanje je ponovo pokrenuto čim je Britansko-američka grupa za planiranje (Kosak), kojoj je konferencija „Trident“ stavila u zadatak da njene opšte zamisli pretvoriti u određen plan, otpočela s radom.

²⁴⁾ *Cross-Channel Attack*, str. 69.

3) *Ofanziva protiv Japana.* Napredovanje sa jugozapadnog Pacifika je ubrzano, a uzet je u obzir i jedan brzi pokret preko centralnog Pacifika (Maršalska i Karolinska ostrva). Američkim odgovornim ličnostima ostavljena je sloboda da odluče koliko će se snaga angažovati za te akcije, ali pod uslovom da „napor za svako takvo proširenje razmotri Kombinovani odbor načelnika generalštabova preno što se akcija preduzme“.

Naknadno je odlučeno da se vazdušni put preko Humpa,^{*)} od Indije do Kine, znatno bolje opremi u avionima, avijatičarima i u organizacijskom pogledu, radi vazduhoplovne aktivnosti u Kini i radi kineske kopnene vojske, naročito onih jedinica koje su imale da raščiste kopneni put kroz Burmu do Kine. Ali su i ta skromna sredstva stavljena u zavisnost od neodložnih zahteva sa ostalih borbenih poprišta.

Sporazumom „Trident“ nije tačno utvrđeno koje mere treba preduzeti da bi se Italija izbacila iz rata. Rečeno je samo da će „..... Savezničkom vrhovnom komandantu za severnu Afriku biti naređeno kao hitno da izradi plan takvih operacija, eksplastični iskrcavanje „Haski“ (Sicilija), koje će najbolje moći da isključi Italiju iz rata i koje će vezati najveći broj nemačkih snaga. Koje će se od tih raznih specifičnih operacija usvojiti, i potom sprovesti, ostavlja se da odluči Kombinovani odbor načelnika generalštabova.“²⁵⁾

Hoće li taj napor morati da bude obazriv, ograničen možda ovog puta na zauzimanje Sardinije? To bi zadovoljilo Amerikance. Ili će prvi potez biti krupan, usmeren na osvajanje nekog položaja na Apeninskom poluotstrvu? Sve što bi bilo manje od toga izgledalo bi Britancima kao loše iskorišćavanje velike prilike. Čerčil je želeo da se doneše hitno neka odluka kojom bi se obezbedio neprekidan pritisak na Italijane. Stoga je predložio

^{*)} Hump — istočni prevoji Himalaja. — Prim. prev.

²⁵⁾ *The Hinge of Fate*, str. 810.

Ruzveltu da Maršal odmah pođe s njim u Alžir da bi tamo konferisali sa Ajzenhauerom i drugim vojnim komandantima. Maršal je pristao. Govoreći o tom putu, rekao je tada ili docnije neveselo Stimsonu, da je „... izgleda bio samo komad prtljaga, iskorишćen za cenkanje“.

Oni su zajedno odleteli iz Vašingtona i stigli u Ajzenhauerov štab 29. maja. Tu im se pridružio general Bruk (Brooke), načelnik Imperijalnog generalštaba i britanski komandanti u Sredozemlju: general Aleksander i Montgomeri, vazduhoplovni maršal Teder (Tedder) i admirал Kaningem (Cunningham). Cela britanska vojna grupa smatrala je da napad na Sardiniju ne bi predstavljao odgovarajući način da se iskoriste snage kojima se raspolaze za akciju u Sredozemlju. Njihovo gledište imalo je utoliko više težine što su u to vreme Britanci imali gotovo tri-put više kopnenih trupa, četiri puta više ratnih brodova i gotovo isto onoliko aviona koliko i amerikanci na tom području. Čerčilov kratak govor u kome se zalažeao da se pređe na italijansko glavno kopno, u suštini je bio isti onaj koji je održao i u Vašingtonu i počinjao tvrdnjom: „Nikakva nam druga akcija prvog reda ne preostaje ove godine u Evropi.“²⁶⁾ Pazio je dobro da ne ostavi utisak da smišlja istovremeno neka velika dejstva na Balkanu, pa čak ni u severnoj Italiji.²⁷⁾

²⁶⁾ Ibid, str. 825.

²⁷⁾ Prilikom svog prvog izlaganja na konferenciji „Trident“ od 12. maja, premijer Čerčil je pokazao da se veoma interesuje i za moguće akcije na drugim mestima u području Sredozemlja, sem u Italiji. Ali nije jasno da li je zamislio velike organizovane poduhvate ili samo male udarne operacije u saradnji sa mesnim gerilcima, bombardovanja i slično; ni iz njegovog kasnijeg izlaganja onog što je mislio i govorio — u knjizi *The Hinge of Fate*, str. 790—93 — to se jasno ne vidi. Admiral Lejhi (Leahy) koji je lično bio prisutan, dobio je utisak da Čerčil jako navaljuje da se izvrši upad na Balkan: videti knjigu *I Was There* (Bio sam тамо), str. 159. Ali, ako bi Čerčil samo bacio pogled u tom pravcu, američki Zajednički odbor načelnika generalštabova bio je u stanju da vidi 10 divizija upućenih na tu stranu. Bili su nepoverljivi prema tananostima i varijaci-

Iako je bio za to da se jednog dana borba nastavi u južnoj Italiji, Ajzenhauer se pokazao uzdržljivim. Maršal je bio tajanstven. On nije opovrgavao izlaganje, ali je i dalje bio protiv obavezivanja na ma kakav plan borbe u Italiji koji bi mogao gutati sve veće snage, bilo radi napada ili da bi se održala neka odbrambena linija, i time uticati da se zapostave pripreme za invaziju preko Lamansa. On je, dakle, želeo da sačeka i vidi kako će se odvijati napad na Siciliju, kako će Nemci odgovoriti na njega i šta će biti sa borbama na istočnom frontu, pre no što doneše neopozivu odluku. Čerčil je mogao samo da ga nagovara, ali ne i da iznudi pristanak, te se stoga složio da se krajnja odluka prepusti Ajzenhaueru. Ali je Čerčil imao mnogo razloga da veruje da se veoma približio svome cilju, jer je otkrio „da svi žele da idu na Italiju.“²⁸

Razgovori u Alžiru završili su se 30. juna. Čerčil i Idn su odleteli u Englesku, a Maršal se vratio u Washington.

jama u njegovom istančanom načinu prilaženja strategiji u Sredozemlju — „mačjim skokovima“. Ovu je on objasnio u svojoj knjizi: Winston S. Churchill; *Closing the Ring* (Zatvaranje prstena), Boston, Houghton Mifflin Co., 1951, str. 162. Najbolji način da se postigne gipkost je da se ima tri ili četiri plana za sve moguće slučajevе, sve obradene do najsjitnijih detalja. Tada je mnogo lakše prebacivati se s jednog na drugi mačjim skokovima“.

I ovde, na konferenciji u Alžiru, neki američki komandanti su bili ubedeni da premijer, i pored svojih opreznih izjava, ide na to da dovede do velike vojne na Balkanu. H. C. Butcher, *My Three Years with Eisenhower* (Moje tri godine sa Ajzenhauerom), str. 316.

Treba pomenuti da su tog maja 1943. Britanci poslali svoju prvu misiju da radi sa Titom. Na jednoj konferenciji sa načelnicima generalštabova Čerčil je naglasio od kolike je važnosti pomoći koliko god se može jugoslovenski pokret protiv Osovine, jer je on vezivao 33 njene divizije na tom području.

²⁸⁾ *The Hinge of Fate*, str. 829.

15) POSLE KONFERENCIJE „TRIDENT“: DOBA ZATEGNUTIH ODNOŠA I OPTUŽIVANJA

Još jednom su se odnosi sa sovjetskom vladom neprijatno zategli, uglavnom zbog odluke, donete na konferenciji „Trident“, da se opet odloži pokušaj otvaranja drugog fronta na koji su Rusi čekali. Prelaz sa prolećne ljubaznosti u ozlojedenost početkom leta bio je upadljiv. Da bismo mogli da pratimo njegov tok i otkrijemo mu uzroke, moraćemo izneti kako su se odvijali razni istovremeni događaji tokom juna i jula.

Pre no što će početi razgovori „Trident“, predsednik je odlučio da smeni našeg ambasadora u Moskvi. Želeo je da ima živog i revnosnog zastupnika saradnje na tom mestu. Smerajući ili ne da mu ponudi ambasadorski položaj, predsednik je zamolio Džozefa E. Devisa (Joseph E. Davies) da smesta krene na specijalni put u Moskvu. Ovaj je već jednom, tridesetih godina, služio tamo kao ambasador i otada je uvek predstavljao Rusiju kao prijateljsku zemlju, a sovjetske upravljače kao iskrene ljudе dobre volje.

Devis je poneo Staljinu jedno pismo (sa datumom od 5. maja) od predsednika. To je značilo da je Devis išao u Moskvu u jednom jedinom cilju — da udesi lični sastanak između Ruzvelta i Staljina. Predsednik je želeo da izbegne probleme velikih vojnih konferenciјa i diplomatske razgovore. On je u tom pismu predlagao „nezvaničnu i sasvim jednostavnu posetu od nekoliko dana između Vas i mene“, prilikom koje je zamislio da njih dvojica mogu postići „saglasnost u mišljenjima“. Smatrao je potpuno nepotrebним zvanične sporazume i deklaracije. Sto se tiče vremena, predložio je nastupajuće leto,

jer je postojala mogućnost da sovjetska ofanziva izazove slom Nemačke tokom sledeće zime, za koji bi trebalo da budu spremni. U pogledu mesta, razna mesta, kao recimo Island, bila su nezgodna jer bi i on i Staljin morali dugo da lete, pa bi Čerčilovo odsustvo moglo čudno izgledati, stoga je predlagao američku ili rusku stranu Beringovog moreuza. To je imala da bude sasvim lična diplomacija. Predsednik bi došao samo u pratinji Hopkinsa, jednog tumača i jednog stenografa. Mogli bi ih čuti jedino foke i galebovi.

Ruzveltova želja da razgovara sa Staljinom bez Čerčila izgleda da je potekla iz više razloga. Svi su oni iz oblasti predpostavki, ali smatram da se mogu lako shvatiti. Čerčil se sastao sâm sa Staljinom u avgustu pretходне godine u Moskvi i tako ga upoznao kao ličnost; Ruzvelt je verovatno osećao da mu to lično poznanstvo i kontakt sa čovekom nedostaju. Možda su ga, sem toga, mučile tajanstvenost i izolacija koje su okružavale Staljina. Politički razlozi poklapali su se sa željom da se probije udaljenost koja ih deli. U Sjedinjenim Državama su bili skloni da veruju da je Ruzvelt isuviše pod uticajem Čerčila i da bi na svakoj konferenciji trojice baš Čerčil krojio odluke. Sastanak nasamo sa Staljinom mogao je razbiti to verovanje i biti politički koristan za Sjedinjene Države. A zatim, u to vreme i još za neko vreme predsednik je verovao da se sa Staljinom može bolje složiti nego Čerčil; Staljin nije prema njemu gajio iste uspomene pune nepoverenja; bilo je više izgleda da će se postići prijateljski sporazum ako Čerčila tu ne bude. Takav sastanak udvoje, mislio je, ne bi smeо da uvredi Čerčila niti da u njemu probudi strepnje. Predsednik je dokazao svoju iskrenu odanost britanskoj stvari. Ipak, izvesna pitanja koja je trebalo rešiti sa sovjetskom vladom bila su u neposrednjem interesu Sjedinjenih Država nego Velike Britanije i stoga ih mogu najpre razmotriti njih dvojica, kao što su Velika Britanija i Sovjetski Savez sami ispolovali svoj ugovor o savezu.

Hal se slagao sa Ruzveltovom željom. To se vidi iz načina na koji se, prilikom Čerčilovog boravka u Washingtonu u maju, povodom konferencije „Trident“, trudio da ubedi premijera — u jednom momentu kad je ovaj naročito crno gledao na odnose sa Sovjetima — kako je, po njegovom mišljenju, veoma važno da „... naše dve zemlje započnu sistematski, preko pažljivo odabranih ličnosti, da nagovaraju Staljina da izide iz svoje ljuštare, ako se tako može reći, da napusti ono svoje odstojanje, krijenje i nepoverenje, dok se njegovi vidici ne prošire, ne smisli neki korisniji vid međunarodne saradnje u budućnosti, i iznese kakve su ruske namere kako na Istoku tako i na Zapadu.“²⁹⁾ Jednom rečju, trebalo je udvarati se Staljinu dokazima o dobroj volji i idealima. Ako je američki sekretar inostranih poslova i priznavao da je Staljin gospodar i pristalica jednog sistema koji drukčiju sliku o socijalnoj pravdi povezuje sa mržnjom, on nije smatrao da je samim tim ovaj napor osuđen na propast.

Devisovu misiju pratila je nesreća od početka do kraja. Ambasador Stendli, koji se osetio neželjenim na Devisovim sastancima sa Staljinom i Molotovom, bio je uvređen. Sa američkim dopisnicima u Moskvi došlo je do svađe. Jer, Devis im je prebacio što kritikuju sovjetsku vladu gotovo kao da čine neku vrstu izdaje i služe Hitleru preuveličavajući svaku malu teškoću.

Večera koju je Staljin priredio 23. maja Devisu učinila se članovima naše ambasade nezanimljivom i smešnom. Rusi su se ponašali prijateljski, ali kao da im je bilo dosadno. Devis je držao duge govorancije o veličini sovjetskih armija, vođa i naroda i predložio da se Staljingrad ostavi porušen kao spomenik nemačkih divljaštava, a da se nov grad podigne pet do deset milja uz reku. Posle večere prikazao je jedan film snimljen prema romansiranoj priči o njegovom nekadanjem iskustvu kao ambasadora, „Misija u Moskvi“. Ostali američki gosti

²⁹⁾ *Memoirs*, str. 1248.

smatrali su da su njihovi domaćini gledali taj film sa „natmurenom radoznalošću“.

Ali, pored svega toga Devisova misija morala je u to vreme izgledati kao krupan korak ka ostvarenju specijalnog cilja koji je predsedniku ležao na srcu. 22. maja sovjetska vlada je objavila da se komunistička internacionala (Kominterna) raspušta. To je verovatno odlučeno nešto ranije, ali pošto je palo u vreme kad se Devis nalažio u Moskvi, pripisano je njemu u zaslugu.

U odgovoru koji je Staljin dao Devisu (26. ili 27. maja) da ga odnese Ruzveltu, stajalo je da se on u suštini slaže s njegovom željom da se sastanu, ali ne zna tačno kad će to moći da bude. Objasnio je da očekuje da Nemci nastupajućeg leta krenu u novu opštu ofanzivu na istočnom frontu i da se sovjetske armije za nju pripremaju, ali da im nedostaje aviona i goriva za avione. Nemoguće je, nastavljao je, predvideti kakve će odbrambene mere Rusija imati da preduzme; to će delom zavisiti od toga kojom brzinom i sa koliko aktivnosti će se razvijati anglo-američke operacije u Evropi. Prema tome, iako se slaže sa predsednikom da njih dvojica treba da se što skorije sastanu, ne može da mu dâ određen odgovor. S obzirom na neposredno predstojeću ratnu krizu, neće moći da napušta Moskvu u junu, ali se možda neki sastanak može udesiti za jul ili avgust. Jednostavan, lični sastanak samo sa nekoliko savetnika, kako to predsednik predlaže, odgovara i njemu.

O svemu tome Devis je obavestio predsednika po svom povratku u Vašington početkom juna, a 25. juna predsednik se zahvalio Staljinu na srdačnom prijemu Devisa i izjavio svoje zadovoljstvo što vidi da se Staljin slaže sa njegovim željama.

Ali će dobra volja izražena u ovoj izmeni osećanja biti stavljena na tešku probu kad Staljin bude dobio — istog dana ili dan docnije — zajedničku poruku od Ruzvelta i Čerčila u kome ga obaveštavaju o vojnim planovima usvojenim na poslednjoj konferenciji u Vašingtonu.

Njima je bilo vrlo teško da sastave tu poruku. Jedan od verovatnih razloga za to bio je, kako što smo već rekli, što su odluke sa konferencije „Trident“ bile uslovljena kombinacija strategijskih planova koju je bilo teško prepričati. Drugi razlog mogao je ležati u tome što su predviđali da Staljin neće biti zadovoljan izveštajem, pa su smatrali da treba da pronađu neki oblik da te odluke prikažu u najboljoj svetlosti. Sem toga, moguće je i da su se Čerčilove i Ruzveltove namere u pogledu izvršenja usvojenog labavog vojnog sporazuma malo razlikovale, te je svaki od njih gledao da poruka Staljinu prevagne na njegovu stranu.

Čerčil je ispričao kako su u Vašingtonu on i Ruzvelt pisali stalno nove koncepte te poruke sve dok njihovo škrabanje nije postalo gotovo nečitljivo.³⁰⁾ Ali ni u ponoć, pošto se sastanak završio, nisu bili zadovoljni svojim tekstrom. Čerčil se tada ponudio da i dalje pokušava u avionu na putu za Alžir sledećeg dana i da rezultate tih novih napora pošalje predsedniku. Predsednik je, misli Čerčil, prihvatio taj predlog s olakšanjem. Bilo je dogovorenno da se general Maršal pridruži Čerčilu u Ajzenhauerovom glavnom štabu. Dok su skupljali ispisane listove hartije, predsednik je upitao zašto Maršal ne bi pošao iz Vašingtona istim avionom tako da mogu bez odlaganja da nastave sa razmatranjem onog što će se Staljinu reći. Čerčil je odmah pozvao Maršala da pode s njim. Dok su leteli nad Atlantikom, završili su poruku. Čerčil je odao Maršalu priznanje što joj je iz „gomile koncepata“ dao oblik.³¹⁾ Pošto su britanski načelnici generalštabova dali svoje odobrenje, ona je iz Londona poslata natrag predsedniku. On je uneo jednu jedinu malu izmenu. Onda je po specijalnom kuriru poslata Staljinu. U njoj se pošteno iznosio vojni program kakav je usvojen.

Staljinov odgovor poslat je 11. juna. Odluka da se postupa brzo da bi se Italija izbacila iz rata, a da se ope-

³⁰⁾ *The Hinge of Fate*, str. 811.

³¹⁾ *Ibid*, str. 812.

racija preko Lamanša ostavi za 1944, i to još u zavisnosti od prilika, duboko ga je ozlojedila. Po njegovom pristrasnom merenju onog što Sjedinjene Države i Britanija mogu da učine ako su voljne da plate, takav plan je izgledao gotovo kao neverstvo. On se poslužio svim načinima i sredstvima da ih ubedi, ali ništa nije pokolebalo njihovu čvrstu odluku da čekaju dok oni ne budu spremni da pokušaju invaziju. Stoga je njegov komentar bio surov i na neke od čitalaca ostavio je utisak najjačeg argumenta za prebacivanje vojske preko Lamanša 1943. To je bila prva u nizu poruka izmenjanih između njega i Čerčila u toku juna, u kojima je svaki od njih, čvrsto ubeđen da je u pravu, ostajao pri svom gledištu.³²⁾ Na žalost, sva nastojanja da se pronađu kopije neobjavljenih tekstova ovih kasnijih poruka ostala su uzaludna. Tako se čitalac u pogledu njihove sadržine i tona mora osloniti na oskudna rezimea koje Šervud daje na osnovu Hopkinsovih članaka i potvrđnih izlaganja ambasadora Stendlija.³³⁾ Ali se može zaključiti da u jednoj od njih Staljin nadugačko iznosi uveravanja koja su mu, prema njegovom tumačenju, bila data o otvaranju drugog fronta, zaključujući rečima koje se, prema Šervudu, „mogu tumačiti samo kao optužba o namernoj izdaji zapadnih saveznika.“³⁴⁾ Prohujalo i zaboravljeno je bilo priznanje iskazano u aprilu o šteti koju su Nemačkoj nanosila dejstva u severnoj Africi, bombardovanja iz vazduha, prinudno rasturanje nemačkih armija radi zaštite od nezabeleženih savezničkih akcija. Jedan od Čerčilovih odgovora — poslat bez konsultovanja Ružvelta — bio je, opet prema Šervudu, „zajedljiv“, a prema Stendliju, „besomučan“. ³⁵⁾

³²⁾ Čerčil Staljinu 20. juna; Staljin Čerčilu 24. juna; Čerčil Staljinu 26. juna.

³³⁾ Roosevelt and Hopkins, str. 734, i William H. Stanley i Arthur A. Ageton, *Admiral Ambassador to Russia*, str. 380—81. i 465—66.

³⁴⁾ Roosevelt and Hopkins, *ibid.*

³⁵⁾ *Ibid* i *Admiral Ambassador to Russia*, str. 381.

Za vreme dok su izmenjivani ti plotuni, premijer Čerčil je poverio Harimenu, kad su 25. juna zajedno večerali, da ga buni napor koji predsednik ulaže da bi udesio sastanak udvoje sa Staljinom. On je nesumnjivo iskreno bio ubeden da je potrebno da prisustvuju sva trojica da bi se došlo do zadovoljavajuće formulacije zajedničkih ciljeva u ratu i posle njega. Ali je sasvim moguće da se, znajući za tadanje Staljinove ratoborne opitužbe, bojao da Ruzvelt i Staljin ne dadu uzajamno isuviše maha pogrešnim idejama — naročito što se tiče operacije preko Lamanša; da se ne slože s planovima koji bi mogli naneti štete Britaniji.³⁶⁾ A možda mu je bilo i malo nelagodno pri pomisli da bi njegov položaj kod kuće mogao biti okrnjen. Međutim, uprkos svojoj strepnji, dao je jasno do znanja Harimenu da, ako je predsedniku stalo da se sam sastane sa Staljinom, on će njegovu želju primiti blagonaklono.

Ali je već sledećeg jutra taj živi duh počeo da traži neki bolji izlaz. Napisao je jednu poruku u kojoj je odvraćao Ruzvelta, pretresao je sa Idnom, pokazao Harimenu, koji je rekao samo toliko da mu izgleda da odlično izražava Čerčilovo gledište, i poslao je kuda treba.³⁷⁾ U njoj je predlagao da se najpre sastanu Idn, Molotov i Hal (ministri inostranih poslova) da bi pretresli pitanja o kojima može biti neslaganja, pre no što se Ruzvelt nađe sa Staljinom ili se sastanu sva trojica.³⁸⁾ A onda nekoliko dana docnije, razmatrajući svađu u koju su saveznici dospeli, Čerčil je došao do zaključka da ničem dobrom neće služiti ako se nastavi sa ovakvom „grubom“ pre-

³⁶⁾ On se toga mogao plašiti, ali sudeći po postojećim izveštajima, Ruzvelt je stajao čvrsto uz Čerčila u svim predstavkama Staljinu. Tako je 20. juna, u vezi sa odbrambenim izlaganjem koje je Čerčil poslao istog dana, obavestio Staljina: „Sa onim što vam je premijer telegrafisao potpuno sam saglasan.“

³⁷⁾ Ne znam tačno kog datuma — verovatno 26, 27. ili 28. juna — niti sam video originalni tekst.

³⁸⁾ *Roosevelt and Hopkins*, str. 738—39.

pirkom sa Staljinom. Sa malo žaljenja objasnio je da se osećao prinuđenim na onako žestoko pobijanje stoga što ih je Staljin optužio za izdaju. On je uvek otvoreno govorio da vojne operacije sa zapada moraju zavisiti od ratnih procena, a ne značiti žrtve.

Istovremeno sa zajedljivom primedbom zbog odlaganja drugog fronta, sovjetska vlada je izrazila nezadovoljstvo i zbog savezničke politike u severnoj Africi. Sovjetsko rukovodstvo je mučilo osećanje da nije dovoljno obavešteno i, svakako, da nije konsultovano o onome što se tamo radi. Da bismo mogli da ocenimo ovaj nov povod neslaganja glavnih članova saveza, potrebno je da izložimo, makar i u najkraćim potezima, prvo, promene u organizaciji i statusu francuskih grupa koje su nastavile da ratuju protiv Nemačke i s pravom počele da zahtevaju da se pokloni pažnja njihovim gledištima u ime Francuske koja je stala ponovo da diže glavu, i drugo, raniju, dosta zamršenu saradnju između sovjetske vlade i pokreta slobodne Francuske koji je vodio general de Gol.

O dotadašnjim odnosima raznih francuskih grupa sa američkom i britanskom vladom — zapletenim i mučnim — drugi su iscrpno pisali. Zato će ih ovde dodirnuti samo da bih ih povezao sa onim što je potom nastupilo.

U severnoj Africi su američke vlasti podržavale generala Žiroa kao civilnog i vojnog komandanta prema tajnom sporazumu koji je Ruzvelt s njim sklopio u Kasablanki (tako zvani „Anfa“-sporazum*), a kojem su se, posle revizije, pridružili i Britanci. Oni su odbili i zau stavili napore pokreta Slobodne Francuske, koji je vodio de Gol, da zadobije vlast nad francuskim oružanim snagama i gradanskom upravom na Sredozemlju. Iako je snabdevala oružjem grupe Slobodne Francuske koje su ratovale u srcu Afrike, američka vlada se uporno pro-

X-8

*) American North French Anfa-accords. — Prim. red.

tivila njihovom usponu ka vrhovnoj vlasti. De Golove težnje smatrane su neispravnim, njegov doprinos ratu mali, a njegove ambicije opasne. Sem toga, Ruzvelt i Hal nisu bili oduševljeni idejom o nekoj francuskoj središnjoj vlasti. Njihov stav, kako ga je ukratko izložio Hal Idnu za vreme posete engleskog ministra inostranih poslova Vašingtonu u martu 1943, bio je „... da u ovom trenutku ne treba uspostaviti nikakvu vrhovnu političku vlast koja bi imala kontrolu nad francuskim narodom. Nikakvu provizornu vladu ne treba stvarati ni priznavati, i svaku političku aktivnost treba svesti na najmanju meru koju nameće nužda.“³⁹⁾ Stoga se ne treba čuditi što je de Golumačio američku politiku kao protivnu francuskom ujedinjenju i jakoj Francuskoj, i usmerenu na to da se otudi jedan deo njenog bivšeg carstva.⁴⁰⁾

Britanska vlada je, međutim, i dalje naginjala de Golu i blagonaklono gledala na njegova shvatanja o jedinstvenoj francuskoj vlasti koja bi predstavljala francuske interese i upravljala francuskom aktivnošću svuda u svetu. To je, naravno, nije sprečavalo da joj se usprotivi ili prede preko nje kad god joj se to činilo potrebnim.

³⁹⁾ *Memoirs*, str. 1215.

⁴⁰⁾ Britanska i sovjetska vlada — iako su odbile da se izričito obavežu da obnove francuske zemlje — u svojim sporazumima od 1940. i 1941. sa Komitetom slobodne Francuske, obećale su „... integralnu obnovu nezavisnosti i veličine Francuske“.

Američka vlada nije sklapala nikakav sporazum o tome sa de Golom. Ali je Robert Merfi (Robert Murphy), tadanji američki generalni konzul u Alžiru, opunomoćen za sve poslove u cilju obezbeđenja francuske saradnje sa američkim i britanskim oružanim snagama koje su imale da se iskrcaju u severnoj Africi, u pismu Žirou od 2. novembra 1942, definišući osnovu na kojoj će Žiro uzeti vođstvo i privesti francuske jedinice na savezničku stranu, rekao:

„Pozivajući se na izjave koje je predsednik Ruzvelt dao u raznim prilikama i obaveze koje je američka vlada, kao i britanska, već uzela na sebe, u mogućnosti sam da vam pružim uverenje da je obnova Francuske u njenoj punoj nezavisnosti, u njenoj punoj veličini i na celokupnom području koje je pose-

A tada su početkom juna dve glavne grupe otpora objavile da su zajednički obrazovale jedan novi Komitet nacionalnog oslobođenja Francuske. De Gol i Žiro trebalo je da dele predsednički položaj. Njihovi saradnici, među kojima i takvi izvanredni ljudi kao što su Mone (Monnet), Masilji (Massigli) i Katru (Catroux), dobili su odgovorne položaje. Komitet je sebe proglašio „središnom francuskom vlašću“. On je polagao pravo na sveobuhvatnu vlast. U izjavi je stajalo da „Komitet upravlja francuskim ratnim naporom u svim njegovim oblicima i na svim mestima. Prema tome, da ima vrhovnu vlast u ime Francuske nad svim teritorijama koje se ne nalaze pod neprijateljem; da uzima na sebe upravu i odbranu svih francuskih interesa u svetu i preuzima komandu nad teritorijama i kopnenim, pomorskim i vazdušnim snagama koje su dotle bile pod vlašću Nacionalnog komiteta Francuske i vrhovnog civilnog i vojnog komandanta“. Ali se

dovala pre rata u Evropi kao i preko mora, jedan od ratnih ciljeva Sjedinjenih nacija.“

„Podrazumeva se da će se francuska vrhovna vlast uspostaviti što je pre moguće nad svim teritorijama u metropoli kao u kolonijama nad kojima se 1939. vila francuska žastava.“

„Vlada Sjedinjenih Država smatra francuski narod kao saveznika i tretiraće ga tako.“

General Ajzenhauer se složio s tim pismom. Videti Langer, *Our Vichy Gamble* (Naša višinska igra), str. 332. Da li je to pismo bilo prethodno podneto Kombinovanom odboru načelnika generalštabora i predsedniku, nije mi poznato. U svom izveštaju podnetom Kombinovanom odboru načelnika 8. novembra, posle prvog razgovora punog razočaranja sa Žiroom, Ajzenhauer javlja da su i on i general Klark „... nagovarali Žiroa da se privremeno složi s nama na ranije iznetoj osnovi i uz obećanja koja je predsednik već dao da će poštovati francuski suverenitet i njen teritorijalni integritet...“ *Ibid*, str. 339.

Među tačkama dogovora između Ruzvelta, Čerčila i Žiroa unetim u Anfa-sporazum (revidiran), nalazilo se tvrdjenje da su „Oblik odnosa između Francuske i Sjedinjenih Američkih Država, posleratne posledice saradnje Francuske i Sjedinjenih Država u borbi protiv Nemačke... da je sve to bilo definisano u pismima izmenjanim između konzula R. Merfija, u ime predsednika Ruzvelta i generala Žiroa, pre iskrcavanja.“

De Gol se, izgleda, nije poslužio ovim uveravanjima datim Žirou prilikom raspravljanja sa američkom vladom.

naročito pazilo da se izričito naglasi da će Komitet: „... predati svoju vlast privremenoj vladi koja će se obrazovati u saglasnosti sa zakonima Republike čim teritorijalno oslobođenje metropole to dopusti, a najdocnije po oslobođenju cele Francuske.“

Ruzvelt i Hal su, posle konsultovanja sa Čerčilom, odlučili da prihvate taj dogovor i da to objave. Tumačeći stvar pred Donjim domom (8. juna), Čerčil je u svojoj izjavi bio istovremeno srdačan i uzdržljiv. Britanska vlada će odsada raditi s Komitetom, rekao je on. Ali je dodao: „Postoji još jedno krupnije pitanje, naime u kom stepenu će se Komitet priznati kao predstavnik Francuske. To pitanje zahteva da ga razmotre britanska i vlada Sjedinjenih Država, ali ako stvari budu tekle glatko, nadam se da će se uskoro postići rešenje koje će zadovoljiti sve strane.“

Ovim sporazumom postignuta je prava mera jedinstva među raznim francuskim frakcijama, potrebna radi održavanja odnosa sa drugim zemljama i postizanja vojnih ciljeva. Ali, između samih tih frakcija taj sporazum je značio samo to da svoje nadmetanje oko vlasti mogu nastaviti za okruglim stolom umesto sa veće udaljenosti. Prvo iskušenje predstavljalo je pitanje hoće li se Žirou, kao vrhovnom komandantu, dopustiti da i dalje obavlja neopozivu vlast nad francuskim oružanim silama ili će se i sâm podvrgnuti naredbama Komiteta. Ta rasprta je u stvari znaciла hoće li ili ne de Gol (grupa slobodne Francuske) uspeti da zadobije vlast nad francuskim oružanim snagama kao prvi korak ka uzimanju vojne i civilne uprave u svoje ruke. Da bi postigao što je želeo, de Gol je pribegao svojoj već poznatoj, ali istinskoj pretnji da će podneti ostavku.

Upravo u to vreme saveznički planovi za iskrcavanje na Siciliju bili su dovršeni, a rat u Italiji u bliskom izgledu. Radi tih operacija Ajzenhauer je smatrao kao veoma važno da obezbedi priateljski i pouzdan poredak u severnoj Africi u oblastima gde mu se nalazila baza, te je računao na pomoć francuskih jedinica pod koman-

dom generala Žiroa, koje smo mi naoružavali. Stoga je američka vlada stavila do znanja de Golu da neće dopustiti da se Žiro smeni sa položaja komandanta francuskih oružanih snaga u severnoj Africi, tj. kao što stoji u jednoj poruci predsednika Ruzvelta Ajzenhaueru od 17. juna radi direktnog dostavljanja de Golu, Žirou i drugim članovima Komiteta:

„Stav ove vlade je da za vreme naše vojne okupacije severne Afrike nećemo dopustiti da francuskom vojskom upravlja bilo koji organ koji ne bi bio pod savezničkom vrhovnom komandom. Mi moramo imati nekoga u koga imamo potpuno i neograničeno poverenje. Ni pod kakvim uslovima nećemo nastaviti da naoružavamo jednu vojsku ako nismo potpuno ubedeni da je ona spremna da učestvuje u našim vojnim operacijama; sem toga, nismo zainteresovani za obrazovanje nikakve vlade niti komiteta koji žele da ma na koji način pokažu da će vladati Francuskom sve dok francuski narod ne izabere sebi vladu. Kad budemo ušli u Francusku, saveznici će imati plan za građansku vladu koja će biti sasvim u skladu s francuskim suverenitetom...“⁴¹⁾

Drugi predsednikov zahtev bio je da uprava nad Dakarom i zapadnom Afrikom ostane u rukama elemenata nezavisnih od de Gola, usled važnosti tih mesta za operaciju na južnom Atlantiku i u Južnoj Americi.

Čerčil i njegovi britanski vojni i građanski saradnici slagali su se s Ruzveltom u bitnim tačkama ovih zahteva, iako nisu bili spremni kao Ruzvelt da u tom trenutku prekinu s francuskim vođom koji je juna 1940. zajedno sa Britanijom istupio protiv nemačkog ugrožavanja.

19. juna Ajzenhauer je, prkoseći de Golovom gordom ozlojedenju i njegovom gestu odbijanja, podneo ove zajedničke američke i britanske zahteve. Petnaestodnevno međusobno manevrisanje Francuza završilo se (22. juna) jednom zapletenom pogodbom. Žiro je imao da zadrži

⁴¹⁾ *Closing the Ring*, str. 175—76.

komandu nad francuskom vojskom u severnoj i zapadnoj Africi, a de Gol nad vojskom u ostalom delu carstva. Iznenadnom ostavkom de Boasona (de Boisson), generalnog guvernera zapadne Afrike, do čijeg je ostanka Ruzveltu bilo stalo, taj komandni položaj je pao u sferu de Golo-vog uticaja.

Makmilan (Macmillan) i Merfi, britanski i američki politički savetnici u severnoj Africi, zaključili su da ta nova pogodba odgovara predsednikovoj direktivi Ajzenhaueru i da njeni rezultati predstavljaju najbolje rešenje koje se moglo postići pod postojećim okolnostima. Zato su i savetovali da se ona primi. Ali su podvukli da ta epizoda pokazuje da stvarno jedinstvo nije postignuto i da se ne smemo obmanjivati o de Golovoj rešenosti da zavlada situacijom. Pošto je Ajzenhauer potvrdio da taj sporazum znači da će francuske jedinice u tom području ostati pod njegovom vrhovnom komandom i upravom dok se bude vodila bitka za Italiju, američka i britanska vlada poslušale su njegov savet. One su dopustile francuskim suparnicima da nastave sa svojim nadmetanjem oko preuzimanja vrhovne komande i političke prevlasti ne mešajući se neposredno u njega. A nastavile su da između sebe izmenjuju predloge kako da se primi novi komitet i kakvi odnosi da se s njime održavaju.

Ovaj razvoj događaja je sovjetska vlada ponovo pratila. Ona je ranije održavala žive zvanične veze sa de Golom, kojih treba da se malo prisetimo. Čim su Nemci (juna 1941) napali Rusiju, de Gol je pružio ruku sovjetskoj vlasti polazeći od toga da „... pre filozofiranja treba živeti — to znači pobediti. Rusija nam je za to pružila priliku. Istovremeno, njeno prisustvo u savezničkom taboru donelo je Francuskoj u ratu izvestan elemenat izravnjanja sa Anglo-Saksoncima, koji sam bio rešen da iskoristim.“⁴²⁾ Iako je dotada dizala poviku na pokret slobod-

⁴²⁾ General Charles de Gaulle, *The Call to Honour* (Poziv časti), str. 225.

ne Francuske, sovjetska vlada je srdačno prihvatile saradnju. U septembru 1941. izmenjena su pisma u kojima je priznato de Golovo vođstvo i obećana pomoć Slobodnoj Francuskoj u zajedničkoj borbi.⁴³⁾

Razgovori između de Gola i Molotova, kad je sovjetski ministar inostranih poslova bio u Londonu (maj-jun 1942, prilikom pregovora za sklapanje saveza sa Velikom Britanijom), doveli su do jedne diplomatske kombinacije. De Gol to ovako iznosi u svojim „Memoarima“.

„Sovjetski ministar inostranih poslova složio se sa mnom o onom što će njegova vlada i Nacionalni komitet učiniti jedno za drugo u neposrednoj budućnosti. Slobodna Francuska nastojaće kod američkih i britanskih saveznika da otvore drugi front u Evropi čim to bude moguće. Istovremeno ona će pomoći, svojim diplomatskim i javnim stavom, da se razbije izolovanost na koju je Sovjetska Rusija bila dugo osuđena. Ova će nas, sa svoje strane, podržavati u Vašingtonu i Londonu u naporima da borborom uspostavimo jedinstvo carstva i nacionalno jedinstvo ... Što se tiče budućnosti, sporazumeli smo se da Francuska i Rusija rade zajedno na ostvarenju mira.“⁴⁴⁾

Pošto je tako bio pripremljen put, sovjetska vlada je javno priznala de Golovom Komitetu ulogu predstavnika Francuske, koju su joj američka i britanska vlada još odricale. 27. avgusta objavila je jednu izjavu u kojoj se francuski Nacionalni komitet priznaje „... kao predstavnik svih nacionalnih interesa Francuske Republike i vođ svih francuskih rodoljuba koji se bore protiv Hitlerove tiranije, s kojim će se izmenjati opunomoćeni predstavnici.“ Ubrzo potom članovi komunističkog pokreta

⁴³⁾ Prema sporazumu između de Gola i Sovjeta iz septembra 1941., sovjetska vlada je povukla Bogomolova, svog ambasadora pri višiskoj vladi i imenovala ga svojim predstavnikom pri Komitetu slobodne Francuske u Londonu. De Gol je najpre poslao u Moskvu jednog oficira za vezu, generala Petija, a potom, u februaru 1942, jednog političkog izaslanika Komiteta Francuske, Garoa (Garreau), da vodi pregovore sa sovjetskim Ministarstvom inostranih poslova.

⁴⁴⁾ *The Call to Honour*, str. 229—230.

otpora u Francuskoj (Narodni front) dali su svoju podršku de Golu.

Ove veze sa de Golom nisu smetale Staljinu da odobri kasniju pogodbu sa Darlanom u severnoj Africi, niti da potom podrži odluku da se generalu Žirou poveri komanda i dalji razvoj francuskih oružanih snaga. Ali je saradnja sa slobodnom Francuskom i dalje služila da bi oživeli saveznički napor na zapadu. Ni Staljina ni de Gola nije, izgleda, zbunjivalo to što je njihov ortakluk bio pomalo dvoličan.

Tokom svih prvih meseci 1943, dok se odvijalo utrkiwanje između dve francuske frakcije, predstavnici slobodne Francuske u Moskvi nisu prestajali da došaptavaju sovjetskim odgovornim činiocima svoje optužbe i sumnjičenja. Amerikanci i Britanci nisu uložili neki naročiti trud da Moskva bude u toku svih pojedinosti prepiske između francuskih frakcija. Ali kad se video da će se one sporazumeti, britanska vlada je (15. juna) počela da se konsultuje sa sovjetskom, kao i američkom vladom, o mogućnostima da sve tri zauzmu zajednički stav prema novofuzionisanoj francuskoj vlasti. Sovjetska vlada je bila za to da se ova odmah prizna. Američka i britanska vlada, u saglasnosti sa gledištima koja smo objasnili, predlagale su da se pričeka — dok Ajzenhauer ne bude osiguran da će Žiro zadržati stvarnu komandu nad francuskim oružanim snagama u severnoj Francuskoj. 22. juna, dok je Čerčil branio odluke donete na konferenciji „Trident“ od Staljinovih prigovora, poslao mu je jednu odlučnu poruku i o toj stvari. Grubo parafrazirana, glasila je: De Gol se bori da zadobije stvarnu vlast nad francuskom vojskom od samog svog dolaska u Alžir. Mi nismo sigurni šta će de Gol učiniti i hoće li se ponašati prijateljski ako zadobije tu vlast. I Ruzvelt i ja se slažemo da de Gol može dovesti u opasnost baze i komunikacije za sicilijansku operaciju. Tom riziku se ne smemo izložiti.

Staljin je u svom odgovoru (od 26. juna) odbacio kao neosnovane razloge zbog kojih se priznanje odlaže. Ali je rekao da je, pošto britanska vlada to traži i uverava ga da

nikakve mere neće preduzimati bez konsultovanja s njom „... sovjetska vlada spremna da izide u susret željama britanske vlade“. Ovaj učitiv odgovor završavao se nadom da će Čerčil „uzeti u obzir interesovanje Sovjetskog Saveza za francuske stvari i da neće sovjetskoj vladu uskrsati obaveštenja potrebna za donošenje ispravne odluke“.

Istog dana (26. juna) sovjetski ambasador u Londonu, Majski, rekao je Vajnantu i Forin ofisu da njegova vlada želi da odmah pošalje Bogomilova (sovjetskog ambasadora pri Francuskoj u ratu i francuskoj vradi u Londonu) u Alžir na desetak dana da bi je izvestio o tamnoj situaciji. Britanski Forin ofis je nagovestio Majskom da tu stvar treba da odluče Komitet za nacionalno oslobođenje Francuske i Ajzenhauer. Ali je poverio američkoj ambasadi kako smatra da bi predložena poseta mogla uneti jedan nov i možda zlokoban elemenat u ionako tugaljivu situaciju. Idn je rekao Vajnantu da i on i Čerčil smatraju da sovjetski zahtev treba tretirati kao pitanje vojne bezbednosti i da će primiti odgovornost zajedno s Amerikancima za svaki odgovor koji bude dat. Vajnantu je naloženo (29. juna) da kaže Idnu da i američka vlada gleda na to pitanje istim očima, i da saopšti Majskom da će Ajzenhaueru biti milo ako mu pruži sva obaveštenja koja bude želeo, ali da misli da bi odlaganje posete Bogomilova bilo u najboljem zajedničkom interesu. Nekoliko dana docnije (2. jula) Molotov je osuo paljbu na ambasadora Stendlija — što je tako odbijen. Ponovio je da sovjetska vlada ne zna šta se događa u severnoj Africi i da to ne može saznati sve dok joj se ne dopusti da tamo pošalje jednog svog predstavnika. Sovjetski otpravnik poslova u Vašingtonu ispitivao je Hala. Ministar inostranih poslova rekao mu je otvoreno da se američka i britanska vlada boje da bi iznenadna pojava sovjetskog diplomatskog predstavnika u severnoj Africi mogla u ovom kritičnom času uskomešati francusku političku situaciju i omesti predstojeći napad na Italiju. Sovjetska vlada — da odmah kažemo — pustila je da stvar miruje — dok se vodila bitka za Siciliju.

U ovom odsudnom trenutku sva tri člana saveza osećila su da treba prestati sa svadom i pribjeći blagotvornom čutanju. Kad je Šervud docnije čitao Hopkinsove beleške u kojima su iznete nesuglasice iz tog perioda jun-jul, to ga je podsetilo na atmosferu pred potpisivanje pakta između Molotova i Ribentropa u avgustu 1939, te se u njemu probudio strah da Rusi ne sklope posebno primirje s Nemcima.⁴⁵⁾ Ko bi mogao pouzdano znati, dok nam to sovjetska arhiva ne bude kazala, da li su Staljin i njegovi savetnici razmatrali takvu alternativu u odnosu na produženje saveza sa Zapadom? Ovde-onde, u raznim novinarskim člancima, kao da postoje nagoveštaji o nekim tajnim potezima iz Moskve, nekim posrednim pokušajima da se vidi šta bi se moglo učiniti. Ali oni članci koje sam ja video sadrže samo mrvice sumnjivih i mršavih pojedinosti, ništa opipljivo što bi opravdalo istorijsku analizu. Okolnosti su bile protiv ma kakvog sličnog čina, pa čak i želje za odvajanjem. Sovjetsko ozlojeđenje prema Zapadu, iako iskreno, nije bilo dovoljno duboko, a izgledi na krajnju pobedu u društvu sa Zapadom bili su neodoljivi. Mislim da je dotle ratni savez bio čvrsto srastao, na dobro i na zlo, dok se pobjeda ne ispreči između njih.

⁴⁵⁾ *Roosevelt and Hopkins*, str. 734.

ČETVRTI PERIOD

LETO I JESEN 1943: SLOM ITALIJE I PROBLEMI KOJI SU IZ TOGA PROISTEKLI

- 16) Posle Sicilije: kvibeške odluke (konferencija „Kvadrant“), avgust 1943.
- 17) Aranžmani oko predaje Italije
- 18) Opet sovjetska strana: leto 1943.
- 19) Italija se pretvara u suborca
- 20) Privremeni sporazum o Italiji: jesen 1943.

16) POSLE SICILIJE: KVIBEŠKE ODLUKE (KONFERENCIJA „KVADRANT“), AVGUST 1943.

Osvajanje Italije otpočelo je 9. jula. Pitanje šta će se potom učiniti nije još bilo rešeno. U skladu sa željom da se sačuvaju sredstva namenjena za operaciju „Overlord“, Ajzenhauerovo prvo uputstvo posle konsultovanja u Alžiru bilo je obazrivo: da njegove jedinice pokušaju najpre da zauzmu Sardiniju ili da se iskrcaju u Kalabriji, najблиžoj južnoj tački Italije. To nije bilo dovoljno energetično rešenje da bi zadovoljilo Čerčila; još pre bitke na Siciliji pokazalo se da su Italijani neprijatelj koji se bori sa pola srca, čak i na sopstvenom tlu. On se ustremio na ono što mu se činilo kao prva prilika da se Italija izbaci iz rata jednim dobrim, jakim udarcem, a potom da se Nemačkoj dode blizu sa Sredozemlja. Nije nameravao da dopusti da ga Rusi zaplaše ili Amerikanci osujete u onom što je smatrao izvanrednom mogućnošću. Dao je na znanje da u 1943. neće biti zadovoljan ničim manjim do zauzimanjem Rima. U jednoj poruci poslatoj 16. jula generalu Smatsu (Smuts) on to ovako kaže: „Ne samo što moramo zauzeti Rim i prodreti što je moguće dalje na sever u Italiju, već naša desna ruka mora pomagati rodoljube na Balkanu... Uveren sam u dobar ishod i ići ću do kraja da dobijem pristanak saveznika. Ako ne, imamo dovoljno snaga da delamo sami.“¹⁾

U to vreme (od 15. do 19. jula) Stimson se nalazio u Londonu. Čerčil se iz sve snage upinjao da ga zadobije za svoje gledište o velikim vojnim rezultatima koji se mogu postići u Italiji i da ga ubedi da sledeći potez treba

¹⁾ *Closing the Ring*, str. 36.

da bude smeо i moćan. On je sporio vojni značaj prostog prelaska na prste ili petu italijanske čizme.²⁾ Ali je izjavio da ne misli ići dalje od Rima, sem ako se ne ukaže neka izvanredno povoljna prilika. Idn je, međutim, bio za to da se rat prenese na Balkan i Grčku. Stimson je izveo definitivan zaključak da program koji oni predlažu može omesti operaciju preko Lamanša. Međutim, premijer Čerčil je istovremeno objavio da ostaje veran zamisli operacije za prelazak preko Lamanša, ukoliko mu njegovi vojni savetnici ne podnesu neko bolje rešenje. Ali, naglasio je, samo onda kad Britanci i Amerikanci smatraju da su vreme i prilike za to, a ne kad to reknu nabusiti Rusi, jer on se istinski boji da se ta operacija ne pretvori u poraz — da se Lamanš ne napuni leševima naših ljudi.³⁾

Ali je Ajzenhauer u međuvremenu iznenadio Britance preporučujući, kao dopunsku operaciju, da se izvrši iskrčavanje u Salernskom zalivu, dvesta milja uz obalu, u blizini Napulja. Predsednik i Zajednički odbor načelnika generalštabova odobrili su ovaj predlog. Oni su isto tako pristali da povećaju Ajzenhauerove snage za 66 000 ljudi radi ovog iskrcavanja. Ali to je bila celokupna sila koju su bili voljni da ulože u Sredozemlju; odbili su da po britanskoj želji dadu još 50 000 i ostali nepokolebljivo pri odredbi donetoj na konferenciji „Trident“, da se posle osvajanja Sicilije neke vazduhoplovne i pomorske jedinice pošalju iz Sredozemlja, a posle 1. novembra još i 7 divizija prebace iz Sredozemlja u Englesku da bi se pripremile za operaciju „Overlord“. Čerčil je činio što god je mogao da ih učini gipkijim, ali su Amerikanci bili tvrdi kao kamen. Nije teško razumeti zašto. U to vreme, krajem jula, u Ujedinjenom Kraljevstvu nalazila se jedna jedina američka divizija, a gotovo svi naši prekomorski transporti bili su upravljeni da se zadovolje zahtevi operacija u Sredozemlju.

²⁾ Svoju misao iskazao je jednim pitanjem: „Zašto puziti uz nogu kao neka buba, od članaka naviše? Bolje je da udarimo pravo u koleno.“ *The Turn of the Tide*, str. 671.

³⁾ Stimsonov izveštaj predsedniku od 4. avgusta.

Dok su se ova pitanja petresala, dejstva na Siciliji su se dobro razvijala. 25. jula Musolini je zbačen sa položaja predsednika vlade. Britanci su smatrali da taj događaj, posle koga su na vlast došli ljudi koji su imali slobodnije ruke da završe rat i bili voljniji da to učine nego da italijanski narod izlože velikim stradanjima, predstavlja neosporan i jak razlog za iskrcavanje velikih snaga u Italiji. Otada su razgovori vođeni polazeći od pretpostavke da će se Italija predati, ali s neizvesnošću šta će Nemačka učiniti da bi održala svoj položaj na italijanskom tlu ako se to dogodi.⁴⁾

A za to vreme Sovjeti nisu prestajali da opominju Amerikance i Britance šta se od njih očekuje. Štampa i radio vodili sa združenu kampanju o tome kako Ruzvelt i Čerčil nisu održali svoja svečana obećanja, tvrdeći da više nema nikakvog prihvatljivog razloga za dalje odlaganje invazije preko Lamanša. Američka ambasada u Moskvi bila je sklona da veruje da je ta buka imala i političku a ne samo vojnu svrhu: da se uzdrma američko-britanska solidarnost i eventualno pripremi put za nove spoljnopolitičke zahteve.

Na Čerčilovu inicijativu dogovoreno je da se on i Ruzvelt, zajedno sa svojim načelnicima generalštabova, uskoro ponovo sastanu da bi iznova utvrđili dalji razvoj svog strategijskog programa svetskih razmera. Ta konferencija

⁴⁾ Britanci su se, međutim, nadali da, ako se u Italiju upadne sa dovoljno snaga i obezbede luke i aerodromi pogodni za velike operacije, Nemci neće pokušati da se bore južno od Rima, već će se povući u Lombardijsku ravnicu. Ova nada zasnivala se na verovanju da će loše saobraćajne prilike kroz planinske predele i prevlast Sjedinjenih Država i Britanaca u vazduhu onemogućiti Nemcima da se održe na jugu.

U stvari, 26. jula, upravo sutradan, jedna nova nemačka grupa od 8 divizija, pod Romelovom komandom, počela je da približe u severnu Italiju iz Francuske, Tirola i Koruške. Poslata je da spreči gubitak tog područja i posluži za prihvat nemačkim jedinicama niže na jugu. Kao što ćemo videti, pored jakog i koncentrisanog savezničkog bombardovanja njihovih saobraćajnih puteva, Nemci su uspeli da održe snažnu defanzivnu liniju južno od Rima do duboko u 1944.

(čije je šifrovano ime „Kvadrant“) održana je u Kvibeku od 14. do 24. avgusta.

Dok su Čerčil i njegova grupa putovali preko Atlantika, predsednik i Zajednički odbor načelnika generalštabova odlučili su da insistiraju da se izvede invazija preko Lamanša. Samo tako, bili su oni i sada čvrsto uvereni, može se Nemačka konačno pobediti. A zaključili su još i to da Sjedinjene Države treba da preuzmu vođstvo u toj operaciji, te su nameravali da predlože postavljanje američkog komandanta. Razume se, rešili su da se usprotive svakom planu za napredovanje u Italiji severno od Rima. To je bila linija sa kojom su američki načelnici generalštabova krenuli za Kvibek, gde su razgovori između vojnih lica počeli 14. avgusta i gde se Ruzvelt kasnije pri-družio Čerčilu.

Dok se održavala zvanična konferencija i tokom tri sledeće nedelje koje je Čerčil proveo u Kanadi i Sjedinjenim Državama, događaji u Italiji su uzeli dramatičan obrt. Badoljova vlada, koja je nasledila Musolinija, poručila je saveznicima da želi da pređe na njihovu stranu. Započeti su razgovori o predaji. Osvajanje Sicilije je dovršeno. Ovi događaji su, naravno, uticali na tok razgovora o strategijskim pitanjima. Ali pošto su oni imali većeg i trajnijeg uticaja na tok rata i zaključenje mira, biće najbolje da docnije posebno ispričamo kako su se odvijali.

Načelnici generalštabova procenili su ratnu situaciju na svim savezničkim bojištima i sve raspoložive snage u svetu, kao i položaj raznih pripadnika Osovine. Razgrane, povezane odluke donete tom prilikom odnosile su se na buduću raspodelu i obim ratnog napora na raznim poljima gde su vođene akcije — zahvatajući u svom zamahu i Italiju i Sredozemlje.

Konferencija je, u skladu sa rezolucijom „Trident“, prihvatile plan za operaciju preko Lamanša sa 29 divizija i predviđenim datumom za 1. maj 1944. Planerima je naloženo da razrade njegove namere. Ali je Čerčilov pristanak bio dat uz napomenu da će se odluka ponovo razmatrati ako u datom času vojni izgledi budu gori no što

se predviđalo. Njegov pristanak zavisio je posebno: 1) od znatnog smanjenja nemačkih borbenih vazduhoplovnih snaga u severozapadnoj Evropi pred početak napada; 2) od pretpostavke da u severnoj Francuskoj ne bude u to vreme više od 12 mobilnih nemačkih divizija, i 3) od toga da problem održavanja velikih obalskih snaga u pribrežnim vodama Lamanša bude rešen.

Sem toga, on i njegovi vojni savetnici suprotstavljadi su se američkoj želji da se pripremama za invaziju dodeli odlučan i potpun prioritet nad svim aktivnostima koje se budu u međuvremenu odvijale na evropskom sredozemnom poprištu. Ali, posle tri dana neprestanog zasedanja načelnika generalštabova, složili su se da se operaciji „Overlord“ pruži sve što je potrebno da bi se obezbedio njen uspeh, čak i na uštrb operacija u Sredozemlju. Po Stimsonovim rečima: „Od tog momenta operacija „Overlord“ je bila povlašćena“.⁵⁾ Kako se postupno tumačilo, operacije u Sredozemlju obuhvatale su iskrcavanja na Siciliji — ono glavno kraj Napulja — s namerom da se produži sa napredovanjem dok se ne zauzme Rim; zatim osvajanje Sardinije i Korzike i, ukoliko bude moguće, Dodekanesa; a zatim, kasnije, u vezi sa operacijom „Overlord“, iskrcavanje u južnoj Francuskoj u području između Tulona i Marseja.^{5a)}

Na konferenciji se, isto tako, prvi put poklonila velika pažnja i ratu protiv Japana. U stvari, više napora i žestine u zvaničnim razgovorima posvećeno je tome nego evropskim vojnim pitanjima. U svom konačnom izveštaju Kombinovani odbor načelnika generalštabova

⁵⁾ Henry L. Stimson i McGeorge Bundy: *On Active Service in Peace and War* (O aktivnoj službi u miru i ratu), str. 439.

^{5a)} Razvoj ovih operacija u Sredozemlju bio je, međutim, ograničen i usporen usled stalne oskudice u brodovima, naročito onim za iskrcavanje. Britanski načelnici generalštabova bili su ljuti zbog toga, jer su smatrali da uzrok leži u preteranim zahtevima američke mornarice i generala Makartura radi njihovih poduhvata na Pacifiku — koje su u to vreme smatrali neopravdanim skretanjem snaga.

izjavio je da: „Sa svake tačke gledišta operacije treba tako podesiti da se postigne poraz Japana što je moguće brže posle poraza Nemačke. Planiranja treba zasnivati na tome da se ovo postigne u roku od dvanaest meseci posle prvog događaja“.

Odobrene su i vremenski utvrđene značajne kombinovane operacije, vazdušne i pomorske, na srednjem i jugozapadnom Pacifiku. Makarturu je omogućeno da produži sa svojim nadiranjem prema Filipinima. Mornarica je dobila ovlašćenje da operiše u pravcu Gilbertovih, Maršalskih i Marijanskih ostrva u nadi da se u proleće 1945. stigne do ostrva Rjukju, na samom pragu Japana. Sredstvima za ove operacije, naročito onim namenjenim mornarici, dat je najveći prioritet. Britanci su na ovo pristali bez volje i donekle na silu smatrajući da bi se ove akcije mogle ograničiti i sredstva bolje iskoristiti u Evropi.

Donete su prethodne mere da se sa ofanzivom u Burmi, zamišljenom u glavnim crtama već ranije na konferenciji „Trident“, otpočne u februaru 1944, radi ponovnog otvaranja Burmanskog puta. Ovaj plan je usvojen i pored Čerčilovog neslaganja sa svim kopnenim operacijama u toj zemlji pod džunglama i visokim planinama, i izrazitog preimcuštva koje bi po njegovom mišljenju imalo iskrcavanje u Holandskoj Istočnoj Indiji, Indoneziji ili na Malajima. Predviđeno je isto tako znatno povećanje kapaciteta vazdušnog puta preko Humpa, istočnog dela Himalaja, do Kine i osnivanje vazdušnih baza u Kini za super-tvrđave B-29, koje su tada tek počinjale da se proizvode. Ti i drugi razni odobreni programi predstavlјali su najveća dotadašnja odvajanja snaga za proširivanje operacija u Kini i za Kinu. To je bio odgovor na Čang Kaj Šekove očajne i zabrinute opomene da se kineski otpor može slomiti. Ali su ti programi najvećim delom kasnije ili odloženi ili ograničeni usled zahteva sa drugih bojišta ili iz obzira prema suprotnim britanskim gledištima.

Ovako razrađen program sažet je u glavnim ertama u zajedničku poruku Ruzvelta i Čerčila koja je Staljinu poslata čim se konferencija završila. Ona ničim nije odražavala ozlojeđenje koje su obojica osećali zbog kritičkih napomena — iznetih na drugim stranicama ove knjige — koje su stizale od Staljina poslednjih nekoliko dana konferencije i odnosile se na uslove za predaju Italije. Po svemu sudeći, njega su u izveštaju sa konferencije najviše zanimali oni delovi koji su govorili o prelasku preko Lamanša. Rečeno mu je da će se produžiti sa velikim napadom iz vazduha, čije će se razmere naglo povećavati ne bi li se pripremio put; da će se američke snage prikupiti u toku predstojećih meseci u Ujedinjenom Kraljevstvu radi te operacije i da će je otpočeti ujedinjene američke i britanske snage koje će se neprestano pojačavati, pošto se dopunskim američkim jedinicama postigne jedan mostobran. „Ova operacija će predstavljati“, stajalo je u poruci, „prvenstven američki i britanski napor iz vazduha i sa kopna uperen protiv Osovine“. Ceo program iznet je kao da su ga Amerikanci i Britanci smislili po sopstvenoj volji. Od Sovjeta se nije tražio ni pristanak ni odobrenje; sovjetskoj vlasti se nije obećavalo da će se on sprovesti bez obzira na izglede u datom času.

Pohod na najjužniji deo Apeninskog poluostrva, započet nedelju dana pošto se konferencija u Kvibeku razišla, razvijao se povoljno. On je doprineo da se italijanska poljuljana kuća sruši. 8. septembra uveče objavljeno je primirje. Italijanski otpor je prestao u času kad su prvi brodovi iskrcavali ljudstvo na peščanoj obali kraj Salerna. To je bio dan na koji je Čerčil čekao. Smesta se vratio u Vašington. Za zvaničnu konferenciju u punom sastavu, (9. septembra) u Beloj kući sa predsednikom i načelnicima generalštabova, imao je unapred spremne ideje. Svaka linija u memorandumu koji je pročitao odiše snagom i zelenilom Sredozemnog mora.⁶⁾

⁶⁾ Čerčil je taj memorandum objavio u knjizi *Closing the Ring*, str. 133—37.

Objasnio je da javnosti treba protumačiti namjeru koju je Kombinovani odbor načelnika generalštabova prihvatio, da se Italija pretvori u aktivno oruđe borbe protiv Nemačke. Pored pridobijanja italijanske flote i vazduhoplovstva, želeo je da italijanske divizije učestvuju u borbenim linijama protiv Nemačke. Treba im pomoći da doprinesu svoj deo borbama u njihovoј zemlji, pa će onda biti nagradene boljim postupkom i ublaženim uslovima predaje.

Za neposrednu akciju predlagao je sledeće:

1) Da posle zauzimanja Napulja savezničke trupe produže na sever sve dok ne najdu na glavnu nemačku liniju. On je izgleda verovao da će to biti dosta daleko na sever od Rima, jer je dodao da je duboko ubeden da „moramo biti vrlo obazrivi da prilikom napredovanja na sever ne pređemo uski deo Apeninskog poluostrva“, sem ako se Nemci ne povuku ka Alpima.

2) Da se insistira na postizanju sporazuma između italijanskih jedinica na Balkanu i tamošnjih partizana. Zatim je želeo da se otvore luke na dalmatinskoj obali radi snabdevanja, a tada bi možda — kad se i ukoliko se uspostavi neka defanzivna linija u Italiji — bilo moguće, pretpostavljao je, odvojiti nešto savezničkih trupa sa sredozemnog područja „da se pokret proširi na sever i severozapad od dalmatinskih luka“. Čini mi se da je tada Čerčil prvi put otvoreno predložio da se savezničke trupe iskoriste na tom području.

Njegov duh goreo je nadom da sve to može izazvati dalekosežniji odjek u Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj, pa čak i Tursku podstaći da uđe u rat. On je tu raskošnu sliku dočarao i predsedniku mesec dana docnije povodom jednog drugog poduhvata u koji su se Britanci već bili upustili: osvajanje ostrva u Jegejskom moru. „Nemci... moraju strepeti da ih Mađarska i Rumunija ne napuste i da u Bugarskoj ne izbije žestok razdor. U svakom trenutku Turska ih može pritisnuti svom snagom. Mi svi uviđamo koliko su uslovi u Grčkoj i Jugoslaviji nepovoljni za neprijatelja. Kad se setimo kakve je sjajne

rezultate donela u Italiji politička reakcija izazvana našim vojnim naporima, zar ne bi značilo da smo kratkovidi ako bismo prešli preko mogućnosti sličnog ili čak i većeg političkog poraza u nekoj od zemalja ili u svim zemljama koje sam pomenuo?“⁷⁾

Ali Amerikance, podrazumevajući tu i Ajzenhauera, nije zanela ni slika značajnih uspeha koji bi mogli proistići iz istočnih poduhvata kakve je predlagao Čerčil, ni njegova procena kako bi malo dopunskih snaga i brodova bilo potrebno za te poduhvate. Čerčil je tada, a i docnije, smatrao da je time propuštena jedinstvena prilika da se veliki ratni rezultati postignu po jevtinoj ceni, a američku nepredusretljivost — naročito u pogledu jegejskih ostrva — nazvao je surovošću i neosetljivošću za veliku vrednost italijanskih operacija za koje se on, Čerčil, založio. O tome je docnije dopustio sebi jednu od svojih retkih, gorkih opaski: „Američki generalstab je nametnuo svoje gledište; cenu imaju sada da plate Britanci.“⁸⁾

⁷⁾ *Ibid*, str. 210.

⁸⁾ *Ibid*, str. 220.

17) ARANŽMANI OKO PREDAJE ITALIJE

Za sve vreme (od maja do septembra) dok su smisljali ove strategijske vojne planove, Amerikanci i Britanci su razmatrali i kako da postupe prilikom predstojeće predaje Italije. Taj problem pretresan sa Idnom kad je ovaj u martu bio u Vašingtonu. Predsednik je istakao mišljenje da treba zahtevati bezuslovnu predaju ne obavezujući se neprijatelju o onom što ćemo i što nećemo kasnije učiniti. Ali se osećala potreba za jednim programom za period posle vojnog sloma. Predsednik je zatražio od Hala da pokuša da izradi takav program i da ga potom pretrese sa Britancima, i ako se postigne „istinsko slaganje mišljenja“ s njima, da ga razmotri s Rusima.

Dok se ovaj posao odvijao — stadijumi kroz koje su razni koncepti prolazili predstavljaju isuviše dugu priču da bismo ih ovde izneli — Čerčila su počele da uznemiruju razne težnje koje su se javile u američkim željama i namerama. Bio je zabrinut što američka propaganda produžava da ističe zahtev za „bezuslovnom predajom“ umesto da pokazuje trpeljivost prema onima koji se potčinjavaju. A bio je potišten i zbog toga što su Amerikanci izgledali skloni ne samo da svrgnu tadanjeg kralja, Viktora Emanuela, već i da jednom za svagda učine kraj monarhiji u Italiji. Čerčil je bio odlučno protiv toga — jer je bio ubedjen da je neophodno zadržati monarhiju, da bi se obezbedila italijanska vojna (osobito pomorska) saradnja, sačuvala jedina pouzdana osnova reda u Italiji i predupredilo da dođe do meteža, pa čak možda i do pojave komunizma.

I pored ovih različitih sklonosti, Ruzvelt i Čerčil su u svojim javnim izjavama i pozivima, upućivanim ita-

lijanskom narodu tokom maja i juna, poručivali, uglavnom, istu stvar: da kao pobednici neće biti nečovečni. Kad Italija bude odbacila fašistički režim i isterala Nemce, daće joj se mogućnost da živi u slobodi i zauzme mesto kao „uvažen član evropske porodice naroda“. To je potvrđeno u jednoj zajedničkoj deklaraciji koju su predsednik i premijer uputili italijanskom narodu preko radija 27. jula dok su savezničke trupe krčile sebi put preko Sicilije prema Mesinskom moreuzu. Tom prilikom naglašena je potreba da se Italija oslobodi Musolinija i odvoji od Hitlera i nacističke Nemačke. Izričitog zahteva za bezuslovnom kapitulacijom nije bilo.

To su u glavnim crtama namere koje su saveznici iznosili pred italijanski narod kad je, nedelju dana docnije (25. jula), po dogovoru raznih elemenata u italijanskoj vojsci, bliskih prestolu, i u fašističkom Velikom veću, Musolini svrgnut s vlasti. Kralj je za predsednika nove italijanske vlade imenovao generala Pjetra Badolja (Pietro Badoglio). Ovaj je nekada bio prisian ratni drug Musolinija, kad je kao komandant italijanskih oružanih snaga onako svirepo potčinio Etiopiju. Ali se docnije udaljio od režima, jer su ga krivili za žalosno italijansko vojovanje na Balkanu 1940. Badoljo je želeo da obrazuje vladu od partijskih ljudi. Ali je po kraljevoj želji sastavio činovničku vladu bez veze sa političkim strankama.

Narod se obradovao jer se nadao da će uskoro doći do mira i drugih političkih promena. Ali je kralj bio protiv svega što bi moglo dovesti do sukoba s Nemcima. Nova vlada je objavila: „Rat se nastavlja. Svirepo pogodenja u svojim okupiranim pokrajinama, u svojim uništenim gradovima, Italija ostaje verna datoj reči...“ Sutradan po stupanju na vlast, Badoljo je uveravao Hitlera da želi da održi savez i produži rat. U Hitlerov glavni štab poslat je avionom jedno izaslanstvo da ga uveri u vernost Italije i predloži sastanak s kraljem i Badoljom. Međutim, tajna namera u tom presudnom trenutku bila je da

se Hitler pokuša ubediti da je ceo rat izgubljen i nagovori da se pridruži nastojanju za postizanjem kompromisnog mira. Hitler je umesto toga predložio razgovore između ministra inostranih poslova i načelnika generalštabova. Bio je ubeđen da su sva Badoljova uveravanja lažna i užviknuo je jednom od onih koji su ih preneli: „To je najveća drskost u istoriji. Zar taj čovek misli da će mu verovati?“ Podozrevao je da je Badoljo već pokušao da sklopi mir s neprijateljem i da ga je ovaj odbio. To nije bilo tačno. Badoljo se u tom času još nadao da će moći da okonča rat uz dopuštenje Nemačke, da će Hitler ili pustiti Italiju da izade iz saveza ili će se pridružiti zahtevu za mir. Bojao se da iznudi to odvajanje sopstvenom voljom. Međutim, 31. jula doneta je odluka da se od zapadnih sila zatraži primirje. Posle toga inicijativa je odložena samo zbog toga što je bilo teško pronaći siguran način da se uspostavi kontakt sa saveznicima.

Hitler je već preduzimao mere da spreči saveznike da zavladaju severnom Italijom, sklopio Badoljo mir s njima ili ne. U toku petnaest dana posle Musolinijevog zbacivanja, izdao je naređenje da se obezbedi nemačka kontrola nad putevima koji vode na jug Italije, prebacio je 8 jakih divizija preko granice u severnu Italiju, prikupio svoje jedinice u blizini Rima da preuzme komandu nad prestonicom i, pošto je otpor Italijana na Siciliji prestao, počeo da povlači svoje trupe sa tog ostrva u Italiju. Jednom reči, korak po korak, Nemci su izveli potpun plan da preuzmu vlast nad velikim delom Italije u slučaju popuštanja Italije, iako su se pretvarali da veruju uveravanjima italijanske vlade da se neće pokolebiti.

Američke i britanske vlasti mogle su samo nagađati šta se događa u Italiji za tih petnaest dana, kakve planove kuju kralj i Badoljo i šta će Hitler učiniti kad nastupi kritični trenutak. Ali, kad su njihove jedinice skrenule preko Sicilije prema Mesinskom moreuzu, oni su se tru-

Skica 1 — Italija i susedna poprišta

dili da za svaki slučaj imaju spremne uslove primirja. U svim ranijim pokušajima razlike u mišljenjima ostale su nerešene — Amerikanci su britanskim poslednjim nacrtima podnetim Kombinovanom odboru načelnika generalstabova zamerali najviše to što se u njima ne govori o bezuslovnoj predaji i što se i dalje priznaje italijanska kraljevska vlada.

Obradovan vešću o padu Musolinija, Ruzvelt je poslao Čerčilu jednu poruku (26. jula) u kojoj je ukratko izneo svoje misli i predložio konsultovanja. Rekao je da se nada da će postići neki aranžman „što je moguće najbližiji bezuslovnoj predaji“. Ali čim se Italijani predadu na milost saveznika, smatrao je da s njima treba postupati pravedno i blago. Vatreno je želeo da dobije svu mogućnu vojnu pomoć „...da bi se cela italijanska teritorija i njena transportna sredstva iskoristili protiv Nemaca na severu i protiv celog Balkanskog poluostrva, kao i aerodromi svih vrsta“.⁹⁾

Čerčil je smatrao da su sve te zamisli izvrsne i u svom odgovoru Ruzveltu to je i rekao. Pun nade, upustio se u opširna izlaganja vojnih ciljeva koje treba postići za vreme primirja. Od italijanske vlade treba zahtevati da naredi prestanak svakog otpora saveznicima; da preda, ili bar demobilise, svoju flotu; da nastoji da dovede do predaje nemačkih trupa u Italiji, naročito onih južno od Rima, i da povuče sve italijanske jedinice sa Balkana.

Da bi sve to postigao, Čerčil je bio spreman da pristane na kralja i Badoljovu vladu. Njegov stav jasno je iznet u prvom pismu u kome je izložio svoje misli o tom pitanju, koje je poslao predsedniku kad je došlo do promene vlade. „Ja lično mislim da ne smemo biti isuviše probirači u pregovorima sa bilo kojom nefashičkom vladom, čak iako nam se ona sasvim ne dopada. Sada, pošto je Musolini otišao, ja bih pregovarao sa svakom nefashičkom italijanskom vladom koja može da nam isporuči robu.“¹⁰⁾ A u Donjem domu je 27. jula, sutradan

⁹⁾ *Closing the Ring*, str. 55. Kurzivom kod Čerčila.

¹⁰⁾ *Ibid*, str. 56.

po Badoljovom dolasku na vlast, tvrdio: „Bila bi velika greška ako bi, u trenutku kad se italijanske stvari nalaze u ovom gibajućem, tečnom, neuobičenom stanju, oslobođilačke sile, Britanija i Sjedinjene Države, postupile tako da se slomi cela građevina i svaki izraz italijanske države.“

Istog dana Badoljo je pokušao da raskine raniju vezu sa fašizmom objavljajući da se fašistička stranka raspušta i obustavljujući svaki politički rad dok se rat ne svrši.

Ruzvelt se složio sa Čerčilovim blagim stavom. On je čak pokušao da razbije optužbe da su kralj i Badoljo ostali u fašističkim vodama, jer su one mogle izazvati protivljenje Amerikanaca da se s njima pregovara. Kad je ratna obaveštajna služba (Office of War Information) 26. jula objavila preko radija Evropi da se... „suština prirode fašističkog režima u Italiji nije promenila“, navodeći reči jednog novinara koji je govorio o „slaboumnom malom kralju“, predsednik joj je poslao ukor zbog takve propagande. A prvom prilikom (27. jula) ogradio se od te emisije. I pored toga što se morao osećati nelagodno, ponovo je išao na ruku elementima koje je prezirao — iz praktičnih razloga: u nadi da će se time postići vojna korist i iz potrebe da ne dođe do političkih nereda. Oneraspoložio je ponovo neke od svojih najvatrenijih pristalica i možda ponovo poljuljao poverenje najžešćih antifašističkih elemenata u Evropi i Sovjetskom Savezu u iskrenost svojih ratnih ciljeva. Sve te elemente pokušao je da razuveri u jednom govoru preko radija koji je održao 28. jula. U njemu je obazrizivo potvrdio:

1) „Da su naši uslovi Italiji i dalje isti kao i naši uslovi Nemačkoj i Japanu — bezuslovna kapitulacija.“

2) „Mi se sa fašizmom nećemo pogađati ni u kom slučaju, ni u kom obliku i ni na kakav način. Mi nećemo dopustiti da ostane ni traga od fašizma.“

Nije lako spojiti ova ozbiljna, svečana obećanja sa neusiljenim tonom kojim je tumačio Čerčilu (30. jula) ono što je rekao u svojim govorima i na konferencijama za štampu:

„Ovde ima prznica koje su spremne da zapodenu kavgu ako im se učini da čemo priznati savojsku dinastiju i Badolja. To su isti oni koji su dizali galamu i oko severne Afrike. Rekao sam danas novinarima da mi moramo pregovarati sa svakim i svima u Italiji koji nam mogu doneti, prvo, razoružanje i, drugo, jemstvo protiv meteža, a smatram takođe da Vi i ja, pošto dođe do primirja, možemo ponešto reći o samoopredeljenju u Italiji kad kućne pravi čas.“¹¹⁾

Ali se Čerčil nije plašio niti pokolebao zbog toga što ga mogu kritikovati. Taj konzervativni ratnik odgovorio je 31. jula da se nimalo ne boji da prizna kralja i Badolja, samo ako oni mogu da učine ono što je potrebno za savezničke ratne ciljeve koji bi, dodao je, bili nesumnjivo ometeni kad bi došlo do nereda, boljševizma ili građanskog rata. Prema tome, on je protiv svake izjave o samoopredeljenju u ovom trenutku.

U tom presudnom času je prepiska između Vašingtona i Londona o tome kako treba postupati sa političkim pitanjima u Italiji za vreme i posle predaje, prekinuta koracima koji su preduzeti u Ajzenhauerovom glavnom štabu u Alžиру.

Tamo se užurbano radilo na pripremama za operaciju „Avalanš“ (*avalanche, lavina*), to jest za uzimanje napuljske oblasti kombinovanim napadom. Dok se to pripremalo, Ajzenhauer i njegov štab su radili bez predaha na projektima koji bi okončali rat u Italiji možda čak i pre no što se savezničke trupe u njoj iskrcavaju. Vojnici u Alžиру žudeli su za brzim vojnim uspehom, sa ograničenim sredstvima koja su im bila dodeljena.

U tom cilju Ajzenhauerov štab je sastavio dva teksta. Prvo, poziv koji će on preko radija uputiti italijanskom narodu da prestane sa neprijateljstvima. U njemu se u popularnom obliku govorilo o tome kako će se s njime postupati. Drugo su bili uslovi za sklapanje primirja koje bi potpisali komandanti na bojnom polju. To je bio jasan

¹¹⁾ *Ibid*, str. 64.

dokumenat od dvanaest kratkih članova u kome su se iznosile mere u pogledu vojnih stvari na koje će italijanska vlada imati da se obaveže. U njemu se predaja nije kvalifikovala kao „bezuslovna“. Ali je program vojnog potčinjavanja bio temeljit; obuhvatao je priznanje vrhovne vlasti savezničkog vrhovnog komandanta za uspostavljanje vojne vlade u Italiji. On bi zadržao slobodu da odluči, prema uputstvima Kombinovanog odbora načelnika generalštabova, ukoliko se događaji razvijaju, kako će se postupati sa italijanskom vladom i narodom.

Čerčilu se nije dopala Ajzenhauerova inicijativa iz više razloga. Prvo, nije smatrao da je pametno objavljivati preko radija neprijateljskom narodu uslove primirja u popularnom obliku. Smatrao je i kao obazrivije i kao ispravnije da se naši potpuni zahtevi do najmanjih pojedinosti dostave italijanskoj vladi. On je pomno pazio da ne dođe do nekog neodređenog sporazumevanja između Ajzenhauera i italijanskih vlasti. Drugo, smatrao je da uslovi primirja treba da obuhvate i građanske a ne samo vojne zahteve. Treće, smatrao je da je mnogo bolje da se razgovori o uslovima sa Italijanima vode preko izaslanika koje bi imenovali on i predsednik, a ne preko vrhovnog komandanta na bojnom polju. On je imao u vidu diplomatsko rešenje.

Generalu Maršalu nije bilo stalo ništa više no Čerčilu da se uslovi primirja objave preko radija u popularnom obliku, a predsednika je već ubedio. Ajzenhauerova poruka preko radija pretvorena je, dakle, u običan poziv opštег karaktera u kome se ponavljalo uveravanje o „časnim uslovima“. Ovo nije izazvalo neposredan odjek u Italiji, ali se iz kasnijih izveštaja vidi da je na slušaoce ostavilo dubok utisak.

„Kratki“ uslovi primirja — oni vojni — koje je podneo Ajzenhauer, izišli su ispod žrvnja doterani. Zajednički odbor načelnika generalštabova ih je preradio da budu precizniji. A zatim su opet prerađeni da umire Čerčilove strepnje i dobiju njegov pristanak. On ga je radosno dao. Ali je jasno rekao da pristaje da se oni upotrebe samo

u slučaju nužde, pošto još nije bio postignut sporazum u pogledu detaljnijih uslova.

Tako je Ajzenhauer, u toku nedelje koja je sledila Musolinijevom zbacivanju, imao odobrene uslove primirja koje je mogao podneti ako bi Italijani iznenada molili za mir. Ali je bio prinuđen da na to čeka. U toku sledećih nekoliko nedelja, kad je bitka za Siciliju bila već izvođena, Badoljova vlada je počela da se pogađa — ne o predaji već o vojnom sporazumu sa saveznicima.

Dok je Ajzenhauer čekao na priliku da iznese svoje „kratke uslove“, Amerikanci i Britanci su u Vašingtonu nastavili prekinuto proučavanje „dugih uslova“. Sporna pitanja su postajala zamršenija ukoliko su zamorna zasedanja razdraživala duhove. Onom ko bude proučavao zapetljani raspru koja se nastavlja bez kraja i konca neće biti lako da razume ko je šta želeo i zašto. A kako se uporna neslaganja između američkih i britanskih gledišta o političkim vidovima predaje nisu nikako mogla rešiti, Ruzvelt je pokušao da zaobiđe problem. On je počeo da se pita da li je uopšte potrebno nešto više od onog što je stavljen u uslove poslate Ajzenhaueru. „Zašto“, pitao je on Čerčila, „da mu (Ajzenhaueru) vezujemo ruke jednim dokumentom koji se može pokazati predovoljnim ili nedovoljnim? Zašto da ga ne pustimo da rešava situaciju kakva bude?“¹²⁾

Stvar još nije bila rešena kad je 4. avgusta Čerčil otplovio iz Engleske da se sastane sa predsednikom u Kviriku. Dok je bio na moru, rešeno je da se „kratkim uslovima“ doda još jedna tačka, da bi se predupredio nesporazum u slučaju da se oni upotrebe. U toj tački obaveštavala se italijanska vlada da će „drugi uslovi političke, ekonomске i finansijske prirode na koje će Italija imati da pristane, biti docnije uručeni.“

U to vreme Italijani su preduzeli prve korake kako bi pripremili razgovore o uslovima primirja. 31. jula, dok su još njegova zaklinjanja na vernošć nemackom savezu

¹²⁾ Ibid, str. 65.

bila vruća, Badoljo je, sa kraljevim odobrenjem, resio da pošalje jednog izaslanika u Lisbon da se uhvati veza sa britanskom ambasadom. Za to je izabran markiz d'Ajeta, savetnik poslanstva; njegov položaj je bio dovoljno skroman da se njegovo putovanje protumači kao uobičajeni premeštaj. U Rimu se pričalo da je on izneo nakit grofa Čana iz zemlje.

D'Ajeta je razgovarao 4. avgusta sa ser Ronaldom Kambelom (Roland Campbell), britanskim ambasadorom u Lisabonu. On je predstavio kao da italijanska vlada i narod žarko žele da izdiđu iz rata i prekinu s Nemačkom. Ali — produžio je on — pošto Nemci mogu svakog trenutka zauzeti zemlju vojskom i zarobiti kralja, vladu i vojne pravake, njima će trebati pomoći ako se izlože toj opasnosti. Stoga je predlagao da između Sjedinjenih Država i Italije dođe prethodno do vojnog i političkog sporazuma. To bi, kao što vidimo, bio sasvim drukčiji način da se izdiđe iz rata od „bezuсловне predaje“. Kambel je hladno slušao. Podnoseći izveštaj o ovom razgovoru, on je dodao: „D'Ajeta od početka do kraja nije ni jednom pomenuo uslove mira i njegova cela priča... bila je samo molba da spasemo Italiju kako od Nemaca tako od nje same, i da to učinimo što brže možemo.“

Nestrpljiva da dobije što pre odgovor, italijanska vlada je poslala i drugog izaslanika, Berija, isto tako člana italijanskog diplomatskog kora, u Tanger, da тамо konsultuje britanskog diplomatskog predstavnika. Njegova uputstva bila su određenija. On je imao da izjavи da italijanska vlada želi da razgovara o uslovima primirja. Ali je smišljen plan ličio više na usklađivanje akcije sa saveznicima nego na jednostavnu ili bezuslovnu predaju. Njega su poslali da nagovara saveznike da što pre napadnu Balkan — ne bi li prinudili Nemce da prebacе trupe iz Italije — i da se iskrcaju u severnoj Italiji; po njihovoj zamisli, italijanske armije bi se tada pridružile borbi za oslobođenje Italije od Nemaca. Događaji će, međutim, pokazati da je Badoljova vlada nudila više no

što je mogla dati — volju italijanske vojske da se stvarno upusti u oštru borbu protiv Nemaca.

Istog dana, 6. avgusta, kad je Berio podnosio takve predloge britanskom konzulu u Tangeru, italijanski ministar inostranih poslova Gvarilja (Guariglia) i italijanski načelnik Generalštaba, general Ambrozio, sastali su se u Trbižu za Ribentropom i generalom Kajtelom (Keitel). Saveznici su bili obavešteni da takav sastanak treba da se održi i tražili su da ne budu obmanuti u pogledu tog dogadaja. Na tom jezivom sastanku punom uzajamnih laži: „... Gvarilja je izjavio da je promena vlade u Italiji čisto unutrašnja stvar i da se Italija drži Badoljeve izjave da se 'rat nastavlja'. Ambrozio je tada stao da se žali što Nemačka ne poklanja vere italijanskoj datoj reči; u italijanskim vojnim krugovima vlada iznenadenje zbog velikog broja nemačkih divizija koje su došle delom ne-najavljenе. Južnoj Italiji preti invazija... a nemačke divizije se koncentrišu u blizini Rima i na severu, tako da to stvara sumnju da nemačke trupe imaju druge namere a ne odbranu Italije. Tada je Kajtel rekao da su te sumnje u nemačku iskrenost neprihvatljive i pokazao se uvređenim što se umesto zahvalnosti za velikodušnu nemačku pomoć u trenutku kad se Italija našla u nuždi, na nemačke pokrete gleda s podozrenjem... Ambrozio je ponovio nameru Italijana da se bore na strani Nemaca svim svojim snagama.“¹³⁾

Idn je poručio Čerčilu, koji se nalazio na ladi na putu za Kvibek, da veruje da drugi italijanski korak predstavlja stvaran pokušaj pregovaranja. Čerčil i Ruzvelt su ga takođe smatrali takvim u odgovoru koji su pripremali. Ali, pre no što je njihov odgovor predat italijanskom izaslaniku u Tangeru, i treći italijanski izaslanik, sa još više autoriteta i više revnosti za ovu svrhu, krenuo je za Madrid — to je bio general Duzepe Kastelano (Giuseppe Castellano), pomoćnik načelnika štaba Vrhovne komande, koji je odigrao vodeću ulogu u zbacivanju Musolinija. Njemu se kolebanje kralja i Badolja u po-

¹³⁾ Rukopis McGaw Smyth-a.

gledu sledećeg koraka činilo ne samo bojažljivim već i tragičnim za Italiju, jer ju je osuđivalo na nemačku okupaciju. Zahvaljujući neprekidnim nastojanjima Kastelanu je pošlo za rukom da ubedi Badolja, a ovaj kralja, da se mora istupiti smelije i da treba poslati nekoga ko će stvarno imati dovoljno ugleda da postigne sporazum. Posao je poveren njemu. Ali kralj nije htio da mu da akreditive ni pismena naređenja. Strah da će se Nemačka osvetiti i Italiji, i vradi i njemu bio je isuviše velik. Tako je ova misija udešena pod vojnim okriljem. Kastelanu je naloženo da pregovara samo sa savezničkim vojnim predstavnicima i da se s njima sporazume samo na zajedničkom planu akcije protiv Nemaca.

Kastelano se pojавio u britanskoj ambasadi u Madridu sa jednim pismom za britanskog ambasadora ser Semjuela Hora (Samuel Hoare). Rekao je ambasadoru da dolazi sa punim pristankom i kralja i Badolja da pripremi primirje. Kao i oni pre njega, tražio je da saveznici spasu Italiju od daljih posledica njenog saveza sa Hitlerovom Nemačkom. Italijanska vlada je voljna, kazao je, da smesta preduzme povlačenje svojih jedinica sa Balkana i iz Hrvatske i spremna je da italijansku vojsku, mornaricu i vazduhoplovstvo prevede na savezničku stranu. Hor mu je rekao da će odmah izvestiti o toj ponudi. Pošto je svaki pokušaj pregovaranja u Madridu bio neobično opasan, jer su nemački špijuni motrili na sve članove britanske ambasade, posavetovao je Kastelanu da odmah ode u Lisabon, gde će možda britanska vlada poslati nekoga sa ovlašćenjem da s njime razgovara. Kastelano je poslušao taj savet.

16. avgusta završena je operacija na Siciliji — pošto se većina nemačkih jedinica prebacila na italijansko kopno. Sutradan se Ruzvelt sastao sa Čerčilom u Kvikbeku, a sledećeg dana (18. avgusta) su se on i Čerčil složili, na osnovu jednog memoranduma Kombinovanog odbora načelnika generalštabova, da se odgovor Kastelanu dostavi preko Ajzenhauera. Ovaj će poslati dva oficira štaba, jednog Amerikanca i jednog Britanca, u Lisa-

bon da se sastanu sa Kastelanom. Izvestiće ga da će se bezuslovna predaja Italije prihvatići pod uslovima iznemog u jednom dokumentu koji će mu se uručiti. Taj dokumenat predstavljali su „kratki“ uslovi primirja potvereni Ajzenhaueru. Italijanskom izaslaniku imalo se sem toga, reći da će ublažavanje ovih uslova u korist Italije zavisiti od pomoći koju italijanska vlada i narod budu pružili do kraja rata. To je, jednom rečju, imala da bude vojna predaja.

U Lisabon su odmah poslati američki general Volter B. Smit (Walter B. Smith), Ajzenhauerov načelnik štaba, i britanski general Kenet V. D. Strong (Kenneth W. D. Strong), šef obaveštajne službe pri Ajzenhauerovom štabu. Tu su, noću 19 i 20. avgusta, zatekli Kastelana kako još premišlja o sporazumu kojim bi se izbegla zvanična predaja i Italija tretirala kao saveznik. U svom odgovoru generali su se strogo držali svojih uputstava. Kastelanu je dat jedan primerak „kratkih uslova“, uz izjavu da ih italijanska vlada ima prihvatići ili odbaciti. Priključen je jedan memorandum u kome su bile izložene akcije koje su saveznici želeli da Italijani preduzmu protiv Nemaca, kao i politička nagrada za njihovu vojnu saradnju.

Kastelano je morao da odloži svoj povratak u Rim sa ovim savezničkim odgovorom. Dok je on čekao na neku sigurnu priliku da oputuje, u Lisbon je poslat još jedan izaslanik za mir, general Canusi (Zanussi), na službi u Generalštabu italijanske vojske.

U međuvremenu su Amerikanci i Britanci najzad uspeli da se u Kvibeku sporazumeju o „dugim uslovima“. Stavili su na hartiju koje će se sve mere u svim oblastima — politici, finansijama, upravi — imati da sprovedu u Italiji posle prihvatanja bezuslovne predaje. Tada je došlo do jedne zbunjujuće žurbe. 26. avgusta, čim je dobijen Ruzveltov pristanak na ove „duge uslove“, britanski Forin ofis je pohitao da naredi svom ambasadoru u Lisabonu da ih uruči Canusiju. Kambel je to učinio

(ali ga je upoznao i sa onim memorandumom koji je bio dat Kastelanu, i u kome se obećavalo izvesno ublažavanje kao nagrada za pomoć protiv Nemaca). Sledećeg dana, 27. avgusta, Kombinovani odbor načelnika generalštabova preporučio je Ajzenhaueru da u budućim pregovorima upotrebljava samo njih umesto „kratkih uslova“.

To je zabrinulo Ajzenhauera i njegov štab. Oni su sumnjali da će Kastelano biti u stanju da ubedi Badolja i kralja da se reše na predaju čak i na bazi „kratkih uslova“ koje je on odneo u Rim. Zameniti te uslove na toj poslednjoj prekretnici drugim i teže prihvatljivim značilo je — bojali su se oni — dovesti u opasnost priliku da se postigne brza predaja; a oni su žarko žeeli da je dobiju pre iskrcavanja u oblasti Napulja. Stoga je Ajzenhauer zamolio Zajednički odbor načelnika generalštabova da bude uzdržljiv. Saveti Makmilana, njegovog engleskog političkog savetnika, bili su isto toliko ozbiljni. Naredba je ublažena. Ajzenhaueru je rečeno da nastoji da „dugi uslovi“ budu potpisani; ali, ako nađe da to znači skupo odlaganje, neka izdejstvuje primirje na bazi „kratkih uslova“, dajući na znanje da su to samo delimični, u izvesnom smislu prethodni, uslovi mira.

General Canusi, sa „dugim uslovima“ još u svojoj torbi, bio je podozriv u očima Savezničke vrhovne komande (Allied Headquarters). Sumnjali su kako u njegove namere tako i u njegova ovlašćenja. Stoga je brzo otpremljen iz Lisabona u Alžir, pre no što je mogao, u svakom slučaju pre no što je uspeo da preko radija javi sadržinu „dugih uslova“ u Rim. U Alžиру su s njime razgovarali generali Smit i Strong i ubedili se da mu se može verovati. Ali su ga zadržali u Alžиру, dok je njegov tumač poslat u Rim sa porukom italijanskoj vladu da pozuri sa prihvatanjem vojnog primirja (kratki uslovi) i posalje Kastelana na Siciliju da ih potpiše.

Kastelano je uspeo da se iz Lisabona vrati u Rim. Tu nije naišao na mnogo protivljenja vojnim uslovima koji su mu bili uručeni, već na sve veći strah od Nemaca. Svi od kralja pa naniže, žeeli su da se objava primirja

odloži dok se saveznici ne iskrcaju, a i tada da se ono objavi tek onda kad u Italiji budu ogromne snage (15 divizija), naročito u blizini i severno od Rima da bi štitile vladu. Sa takvim uputstvima Kastelano je poslat na Siciliju. Tu je 31 avgusta objasnio taj predlog generalima Smitu i Strongu. Oni su mu odlučno rekli da je on neprihvatljiv, da italijanska vlada ima ili da primi ponudene uslove i objavi da neprijateljstva prestaju u vreme glavnog savezničkog iskrcavanja ili će je i dalje smatrati kao neprijatelja. Iстicali su ovlašćenja data Ajzenhaueru da olakša uslove ako Italija pruži pomoć u ratu i nagovestili da će italijanska vlada, ako propusti ovu priliku za sklapanje vojnog primirja, docnije verovatno mnogo gore proći. Ali su i Ajzenhauer i Aleksander bili veoma zabrinuti zbog predstojeće bitke, ako Italijani ne pomognu, te su u poslednjem času obećali da će preduzeti naročite vojne mere da pomognu italijansku odbranu Rima.

Kralj i Badoljova vlada imali su, dakle, da biraju između opasnosti da ih zarobe Nemci ili da ih saveznici smatraju kao neprijatelje. 1. septembra Badoljo je dobio kraljev pristanak da prihvati ponudu koju je Kastelano preneo. Na to je Ajzenhaueru javljeno: „Odgovor je potvrđan“.

Ali je čak i tada italijanska vlada oklevala da preduzme potrebne mere da se ta odluka sproveđe u delo. Rano ujutru 3. septembra, saveznički brodovi za iskrcavanje napustili su Siciliju i krenuli ka najjužnijem delu Italije. To je učinilo kraj oklevanju punom strepnje, i Kastelano je ovlašćen da potpiše prihvatanje kratkih uslova primirja. On ih je potpisao to isto posle podne na komandnom mestu kod Kasabile. General Smit je potpisao u ime Ajzenhauera koji je došao iz Alžira da prisustvuje tom činu.

Vrhovni komandant Sredozemlja je smatrao da je taj čin dovoljan za ono što je neposredno predstojalo. On je, sem toga, smatrao one druge, opširnije uslove, suviše oštrim. Ali je ipak, podvrgavajući se smrknuto naređenjima, uputio generala Smita da isto to veče preda Ka-

stelanu jedan primerak radi podnošenja njegovoj vladi, sa propratnom notom u kojoj se objašnjava njihov karakter. Duži uslovi počinjali su izjavom: „Italijanske kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage, ma gde se nalazile, ovim se bezuslovno predaju“¹⁴⁾, dok u „kratkim uslovima“ vrsta predaje nije označena; ovde je ona jasno obeležena. Kastelano je negodovao i protiv postupaka i protiv sadržine, i rekao da sumnja da će njegova vlada ikada prihvati te naknadne uslove. Da bi ublažio italijansku reakciju na ovu opširnu notu u kojoj je bio izložen ceo niz uslova pod kojima će se možda zahtevati da Italija živi, general Smit je dao Kastelanu posebnu notu upućenu Badolju koja je glasila: „Naknadni uslovi imaće samo relativnu vrednost ukoliko Italija bude saradivala u ratu protiv Nemaca.“ Poruka koju su mu iz Kvibeka poslali Ruzvelt i Čerčil osnažavala je obaveštenje da su uslovi rastegljivi.

Cinjenica da je primirje potpisano držana je u najvećoj tajnosti. Želja je bila da se ono objavi pred samo iskrcavanje savezničkih trupa kod Salerna. Badoljova vlada bi istovremeno naredila italijanskim jedinicama i narodu da ne pružaju otpor već da sarađuju.

U planu je bilo da se vazdušno-desantne trupe koje bi imale da uzmu aerodrome kraj Rima, spuste 8. septembra, iste noći kad je imao da počne saveznički pohod za Salerno. Ali je Badoljo, preko generala Maksvela Tejlora (Maxwell Taylor) koji je tajno poslat u Rim da izvrši potrebne priprema, navaljivao da se operacija sa vazdušno-desantnim trupama opozove, jer bi ona bila porazna za sve. Stoga je ta operacija povučena u poslednjem času, i to je bilo pametno. Italijani ne bi bili u stanju, čak i da su bili rešeni i voljni da se izlože velikim gubicama, da zaštite i podrže ove trupe protiv snažnih i dobro opremljenih nemačkih divizija koje su isle na Rim. Tako su svi izgledi da se prestonica zauzme jednim smelim pre-

¹⁴⁾ Član 1. posle Uvoda.

padom propali. Savezničke armije imaće da se bore dugo i krvavo pre no što osvoje sveti grad.

Badoljo je i dalje uzmicao. Uoči dana kad su savezničke snage imale da krenu za Salerno, pokušao je da opozove sporazum o primirju. On nije očekivao da će iskrcavanje otpočeti pre 12. septembra. Poručio je Ajzenhaueru da: „Usled promena u situaciji nastalih zbog rasporađa i jačine nemačkih snaga u oblasti Rima, nije više moguće prihvati neposredno primirje, jer bi to moglo dovesti do zauzimanja prestonice i nasilnog preuzimanja vlade od strane Nemaca.“ Članovi njegovih oružanih snaga i njegove građanske vlade bili su, kako se docnije saznalo, jako podeljeni među sobom; jedni su želeli da se istupi smelo na strani saveznika ne bi li se postigao što bolji postupak prema Italiji u budućnosti i spasla savojska dinastija, dok su drugi bili za opreznost, bojeći se Nemaca i nemajući poverenje u saveznička obećanja. Kralj je u tom poslednjem odlučnom času odrekao da preuzme ili označi vođstvo.

Kad su te vesti stigle iz Ajzenhauerovog glavnog štaba u Alžиру, Ruzvelt i Čerčil su smesta odlučili da se primirje ima objaviti kako je predviđeno, bez obzira na to šta će italijanska vlada učiniti. Naljućen, Ajzenhauer je bio istog mišljenja. On je hitno odgovorio Badolju da će te noći (8. septembra) objaviti preko radija vest o primirju, a ako italijanska vlada ne učini to isto, on će obećati svetu kako je stvar tekla, opozvati sporazum o primirju i raspustiti Badoljovu vladu.

Te večeri Ajzenhauer je održao govor preko radija. Izjavio je da je u ime Ujedinjenih nacija potpisao sporazum o primirju sa maršalom Badoljom i da je „italijanska vlada bezuslovno predala svoje oružane snage“. Badoljo je popustio. Oko tri sata posle toga dao je svoju izjavu. Saopštio je da je sklopljeno primirje, a zatim rekao da će „prema tome, italijanske jedinice prestati sa svim neprijateljstvima protiv anglo-američkih trupa, bilo gde da se sretnu“.

Saveznički konvoji približavali su se obali kraj Salerna. Te noći su se nemačke trupe počele gomilati kod Rima. Prema datoј reči, glavne jedinice italijanske flote napustile su luke u Čenovi, Speciji i Tarantu i krenule ka Malti. Sledećeg jutra kraljevska porodica, Badoljo i glavni članovi vlade pobegli su u jednu luku na Jadranskom moru, a otuda u Brindizi, gde će odsad biti sedište njihove vlade.

Prema dokumentu koji je bio potpisani, Ujedinjenim nacijama je dato pravo da vrše kontrolu nad Italijom u kojoj god meri žele i izdaju italijanskoj vlasti sva naređenja koja smatraju potrebnim. Ali je predaja bila i „uslovna“. I Ruzvelt, i Čerčil i Ajzenhauer su obećali italijanskom narodu da će se s njime postupati čovečno, da će mu se u budućnosti dati mogućnost da sam sebi bira oblik vladavine i da će mu se pomoći da ponovo zauzme dostoјno mesto u svetu. Obećali su i to da će nagrađiti vojnu pomoć koju im Italija pruži u ratu protiv Nemačke.

Zaobilazni način na koji su uslovi primirja pripremani, odlaganje i zbrka oko toga koji će se uslovi podneti, sve je to navelo sovjetsku vlast da poveruje da se od nje nešto krije. To se desilo i pored istinskog truda saveznika da je o svemu obaveštavaju i pruže joj priliku da se izjasni o onome što se radi. Da bismo mogli da ocenimo u potpunosti kako je ovo pregovaranje o predaji sa Italijom uticalo na odnose sa Sovjetskim Savezom, treba da se upoznamo i s tom stranom priče.

18) OPET SOVJETSKA STRANA: LETO 1943.

Prepisa s Moskvom o pripremama za predaju Italije isprepletana je razgovorima o mnogim drugim stvarima. Stoga će je ispričati kao jednu fazu zgoda i nezgoda u odnosima sa Staljinom u periodu jul—septembar.

Setićemo se da je, uglavnom, zbog Staljinovog nezadovoljstva što se odlaže invazija preko Lamanša, prepiska s njime bila postala jetka, a u julu je gotovo bila prekinuta. Zamisao da se Staljin i Ruzvelt sastanu našao ostala je neostvarena. Ali su događaji u Italiji i potreba da se donese odluke o daljem vođenju rata doveli do ponovnog otvaranja prepiske s nabusitom poglavicom sovjetske države.

Sovjetska štampa nije poklanjala mnogo pažnje operacijama na Siciliji. Izveštaji o tome, ukoliko ih je bilo, praćeni su napomenom (TAS-ov izveštaj od 23. jula) da, ma koliko sjajan uspeh predstavlja, te operacije „... nisu drugi front koji je potreban za brzo uništenje hitlerizma“. Ali je ipak cela sovjetska štampa klicala zbog pada Musolinija (25. jula), vraćajući time milo za draga. Staljin, međutim, nije davao glasa od sebe. Možda njegovo éutanje nije bilo namerno. On je gotovo ceo jul proveo na frontu upravljujući sovjetskim odbijanjima teških nemačkih napada, i tu je ostao sve dok Nemci nisu zaustavljeni i dok početkom avgusta Rusi nisu vratili Orel i Bjelgorod.

26. jula ambasador Vajnant je, posle razgovora sa Idnom o onom što se zbiva u Italiji, izvestio predsednika i Hala da Idn mnogo polaze na to da i Rusija učestvuje u konsultovanjima kako da se postupi sa Badoljovom vladom i u uslovima predaje. Komentarišući taj predlog,

Vajnant je u svoje ime primetio: „Kad se val okrene i ruske armije budu u stanju da napreduju, možda ćemo i mi želeti da utičemo na njihove uslove predaje i okupacije na savezničkoj i neprijateljskoj teritoriji.“ I ambasador Stendli u Moskvi bio je na sličan način uznemiren izveštajima o razgovoru Ilje Erenburga, glavnog političkog izveštajca, sa američkim ratnim dopisnicima. Zastupnik ruskog javnog mnjenja bio je pun prekora zbog predsednikovog ogradijanja od napada na Badolja i kralja koji je ratna informativna služba pustila preko radija. Sklon podsmehu, Erenburg je išao tako daleko da je pitao hoćemo li da pravimo poslove sa tim fašistima, i da li ćemo se isto tako lepo složiti i sa Geringom i njemu sličnim u Nemačkoj.

Iako je ta odluka verovatno već dugo razmatrana, sovjetsko Ministarstvo inostranih poslova obaveštilo je u to vreme (28. jula) Stendlija da ambasador Majske neće biti poslat natrag u London. Biće zadržan u Moskvi kao jedan od pomoćnika komesara za inostrane poslove. Bolje obavešteni posmatrači smatrali su da je ovaj premeštaj čoveka za koga se znalo da je prijateljski raspoložen prema Zapadu, znak da Moskva želi da pokaže strože lice. Veći optimisti tumačili su da to znači da je sovjetska vlada zabrinuta zbog teškoća sa Zapadom i da želi da joj Majske pomogne u budućim razgovorima. Stendli je u početku bio sklon da tu promenu pripiše ovom drugom.

Ipak je 30. jula ozbiljno savetovao Halu da bez daljeg oklevanja saopšti sovjetskoj vladi šta je učinjeno s Italijom. Hal je odmah zatražio od Vajnanta da razgovara sa Idnom nije li došlo vreme da se izide u susret sovjetskom zahtevu — podnetom mesec dana ranije — da jedan njihov diplomatski predstavnik poseti severnu Afriku da bi proučio situaciju тамо. On je isto tako podneo predsedniku i jednu informativnu poruku o toku događaja u Italiji koja bi se mogla poslati u Moskvu kao zajednički američki i britanski izveštaj. Čim je dobio odobrenje (1. avgusta), Hal je zatražio od Vajnanta da tu poruku pretrese sa britanskim Forin ofisom.

Vajnant je tada saznao da je sovjetska ambasada u Londonu već tražila obaveštenja o situaciji u Italiji. Dan ranije Forin ofis joj je predao jedan primerak izjave o britanskom položaju u Italiji koji je bio spreman za britansku ambasadu u Vašingtonu. Uručen joj je isto tako i kratak pregled poslednjeg koncepta „Dokumenta predaje“ („dugih uslova“) koji su Britanci podneli Kombinovanom odboru načelnika generalštabova. Tom prilikom Forin ofis je naglasio da to predstavlja samo privremen, nerešen sporazum s američkom vladom, koji se još može preradivati. Soboljev, sovjetski otpravnik poslova, pošto je konsultovao Moskvu, rekao je britanskom Forin ofisu da sovjetska vlada smatra da ti „dugi uslovi“ odgovaraju postojećim okolnostima i da im ništa ne zamera. U to vreme su „kratki uslovi“ bili prerađeni i odobreni i Ajzenhauer je bio ovlašćen da ih podnese ukoliko to budu zahtevali vojni razlozi. Britanci su tada dali Rusima — Klark-Ker u Moskvi Molotovu — jedan primerak „kratkih uslova“ uz objašnjenje pod kakvim se okolnostima oni mogu koristiti. Na taj tekst sovjetska vlada nije dala nikakav komentar. Ona verovatno nije bila načisto u pogledu statusa ta dva različita teksta uslova, niti je mogla znati za koji je verovatnije da će odigrati ulogu kad kucne čas.

Hal je potom poslao Molotovu jednu poruku, ispravljenu prema onom što je izmenjeno između britanske i sovjetske vlade. Ova prijateljska izjava (predata sovjetskom ministru inostranih poslova 5. avgusta) sastojala se iz kratkog memoranduma u ime samo američke vlade. Ova ga je obaveštavala da je Ajzenhauer ovlašćen da prihvati bezuslovnu predaju od svakog ko je bude mogao ponuditi i da preduzme sve mere koje mu se učine potrebnim da se sačuva mir, zaštite savezničke snage u Italiji i pripreme dalje vojne operacije. U njemu je stajalo da se podrazumeva da ga je britanska vlada već upoznala sa „našim zajedničkim idejama o uslovima predaje koji

se imaju postaviti Italiji“. Zatim je (izraženo drugim rečima) stajalo ovo:

„Vlada Sjedinjenih Država i dalje gaji mišljenje da je neophodno da američka, britanska i sovjetska vlada obaveštavaju jedna drugu o vojnem razvoju u raznim oblastima u kojima njihove oružane snage operišu i da održavaju stalnu međusobnu vezu o političkom razvoju koji bi mogao proizići iz neposrednog vojnog razvoja. Svaki predlog koji bi sovjetska vlada sada ili docnije želela da učini biće, dakle, najlepše primljen od strane američke vlade. Ona će se, sem toga, radovati da odgovori na sva pitanja koja bi sovjetska vlada možda želela da joj postavi o situaciji u Italiji.“

Hal je odmah obavestio Idna o ovoj poruci Molotovu. Istovremeno je zatražio od Vajnanta da saopšti Idnu kako on misli da je Forin ofis mogao konsultovati svoje američke ortake pre no što je sovjetskoj vladi preneo stvari koje se još među njima raspravljavaju i da je, propuštajući da to učini, mogao stvoriti u Moskvi utisak da britanska vlada pokušava da istupi kao posrednik.

Sovjetska vlada nije u toku nekoliko nedelja postavila nijedno pitanje o daljem razvoju savezničkog stava i namera u vezi sa predajom Italije. Možda je to bilo i bolje. Jer i sâm Hal je imao samo pregled odozgo onog što se događalo. Američka i britanska grupa, koje su nastojale da dovrše „duge uslove“, još su se prepirale oko raznih važnih pitanja, između ostalog oko toga šta treba učiniti sa italijanskom krunom i oko delokruga vojne vlade.

Tokom tih nedelja Čerčil je, kako smo već rekli, rešio da, ako je moguće, sproveđe kapitulaciju Italije zvanično i diplomatskim putem. On nije bio nimalo raspoložen da se obzire na neka ruska mišljenja koja bi mogla pokvariti stvari. Jer, na svoje poslednje poruke koje je poslao Staljinu o drugim pitanjima, nije uopšte dobio odgovor. Na brodu dok je putovao u Kvibek na sastanak s Ruzveltom, rekao je jednom svom saputniku

kako je želeo da pošalje kablogram Staljinu da mu čestita na zauzimanju Orela, ali pošto mu Staljin nije ništa poručio povodom naših uspeha na Siciliji, rešio je da i on ne kaže ništa. Pitao se glasno u šali da li bi predsednik pristao da mu pošlju jednu poruku koja bi se završavala ovim rečima: „Verovatno niste obratili pažnju da se u Sredozemlju odigravaju krupne vojne operacije koje su dovele do Musolinijevog povlačenja.“ Možda je Čerčil bio isuviše osetljiv; pohod preko Sicilije mogao se učiniti Rusima kao čarka u poređenju sa iznuravajućom borbom na život i smrt u oblasti Kursk-Orel-Harkov, o kojoj će Čerčil dognije pisati: „Te tri gorostasne bitke kod Kurska, Orela i Harkova, sve tri u vremenu od dva meseca, znatile su propast nemačke vojske na istočnom frontu.“¹⁵⁾

Kad je premijer Čerčil rešio da Staljinu pošalje svoje čestitke, u njima nije bilo ni traga uvređenosti ni podsmeха. Staljin, koji se bio vratio u Moskvu, obradovan uspesima Crvene armije, poslao mu je (10. avgusta) brz, prijateljski odgovor. Objasnio je svoje čutanje time što se nalazio na frontu. Obaveštavajući kralja, sutradan po dolasku u Kvibek. Čerčil je primetio: „Vaše veličanstvo je zapazilo da sam dobio vesti od Velikog medveda i da opet govorimo, ili bar mumlamo.“¹⁶⁾ „Veliki medved“ je bilo prikladnije ime od „ujka Džo“.

Sledeće večeri (11. avgusta) Stendli i Klark-Ker su otišli zajedno da Staljinu i Molotovu saopšte poslednje poverljive vesti koje su im poslale njihove vlade. A to je, da su se u Lisabonu i Tangeru pojavili italijanski izašlanici da povedu razgovore o odvajjanju Italije od Osvinje. Čuvši to, Staljin je rekao da se Badolja treba čuvati; on je prepreden i ne treba mu verovati, pokušaće da prevari Hitlera, italijanskog kralja i, naravno, Britance i Amerikance. Čovek mora da se pita nije li Staljin znao za sastanak između Gvarilje i Ribentropa koji je održan nekoliko dana pre toga u Trbižu. Klark-Ker je odgovorio

¹⁵⁾ *Closing the Ring*, str. 259.

¹⁶⁾ *Ibid*, str. 81.

da ne veruje da će Amerikanci i Britanci dopustiti da ih on izigra. Maršal je, kako su oba ambasadora osetila, bio tom prilikom hladan — a njegova oproštajna primedba sugestivna: „Pošto su Italijani sada uklonjeni s puta, moći ćete da otvorite drugi front.“

Nekoliko dana docnije (16. avgusta) Molotov je javio da je Litvinov, sovjetski ambasador u Vašingtonu, opozvan i da se neće vratiti. Kao razlog rečeno je da Staljin želi da ga ima pri ruci radi savetovanja. Ali je štampa tu promenu tumačila ruskim ozlojeđenjem što nije uspeo da ubedi saveznike da otpočnu sa desantom u Francusku. Bilo je osnova da se pretpostavi da je sovjetska vlada želela poslušnijeg i upornijeg borca za svoje ciljeve na tom mestu.

Poslednji Nemci hitali su da umaknu sa Sicilije. Ruzvelt i Čerčil su u Kvibeku odbacili Kastelanov predlog da saveznici sklope s Italijom zajednički plan za vojnu akciju; setićemo se njihovog odgovora datog preko Ajzenhauera: bezuslovna predaja na bazi „kratkih uslova“ i dopunsko obećanje da se ovi mogu ublažiti kao nagrada za pomoć Italijana u borbi protiv Nemaca.

Oni su odmah obavestili Staljina o ovim poslednjim italijanskim predlozima i o naredbi koju su dali Ajzenhaueru.¹⁷⁾ Rekli su da veruju da je italijanski predlog ozbiljan i dobronameran, ali da ne nameravaju da Italijanima pruže ma kakvu olakšicu za prelazak na drugu stranu. Objasnili su da, omogućujući Ajzenhaueru da sproveđe brzu vojnu predaju, žele da izvuku što više koristi iz brzine i iznenadenja i da se naročito trude da otklone opasnost da nemačke trupe uzmu vlast nad Italijom pre no što dođe do iskrcavanja na jugu Italije i kod Salerna južno od Napulja.

¹⁷⁾ Originalan tekst ove poruke, iz koga bi se utvrdilo kad je ona tačno poslata, nije se mogao dobiti. Moj jedini izvor bila je Šervudova knjiga: *Roosevelt and Hopkins*, str. 745; u jednoj primedbi ispod teksta na str. 958, on veli da ona nosi datum od 16. avgusta. Ali to možda i nije tačno, jer ima razloga da se veruje da nije bila predata Moskvi pre 18. avgusta.

U to vreme i Čerčil, i Ruzvelt i njihovi načelnici generalštabova, bili su zauzeti razgovorima o strategijskom planu svetskih razmera koji će zapadne saveznike uvući u operaciju preko Lamanša. Stoga je zađevica do koje je tada došlo sa Staljinom zbog događaja u Italiji zbilja predstavljala ironiju.

Premda su se Amerikanci i Britanci, koji su nastojali da dovrše poslednji koncept „dugih uslova“, još koškali oko nekih važnijih tačaka, Čerčil je poslednju verziju poslao britanskom ambasadoru da je preda Staljinu. Ona je u Moskvu stigla 20. avgusta u nešto nedoteranom obliku (jedna rečenica je bila osakaćena, a završna rečenica od dvanaest reči je nedostajala). Ali ju je Klark-Ker ipak smesta predao. Iz nerazumljivih razloga, ovi sitni i nimalo značajni nedostaci u tekstu razbesneli su Staljina. Ili je možda, ne želeći da otvoreno kaže da mu se neke njene odredbe ne dopadaju, smatrao da time treba da pokaže svoje negodovanje. U jednoj poruci upućenoj i Čerčilu i Ruzveldtu, čiji kucani tekst nosi datum od 22. avgusta, i koja je isporučena preko sovjetske ambasade Beloj kući, on je potvrdio prijem izveštaja. Ali je onda rekao da Idn nije govorio istinu kad je rekao Soboljevu u Londonu da je Moskva potpuno obaveštена o pregovorima s Italijom. Jer, nastavlja on, iz ove poslednje poruke izostavljeni su veliki delovi, a nedostaje i zaključni član. I premda ga je Klark-Ker, dajući mu taj bedan tekst, ubedivao — produžava Staljin — da će nabaviti potpun i savršen tekst, prošlo je tri dana a on ga još nije primio; a on ne može da razume što se dostavljanje jedne tako važne informacije odlaže. U stvari, Klark-Ker je 22. avgusta poslao Molotovu potpun i korektan tekst. Ali izgleda da je Staljin saznao za to tek pošto je poslata njegova nezadovoljna poruka Ruzveldtu i Čerčilu.

Ta poruka nije ipak bila potpuno negativna. Staljin je sad navaljivao da se odmah preduzmu koraci za zvanično konsultovanje o svim pitanjima koja se tiču pobednih saveznika Nemačke. O tome se već neko vreme razmišljalo. Britanska vlada je u julu predložila američ-

koj i sovjetskoj vladi da njih tri stvore jednu evropsku komisiju 1) za koordiniranje uslova predaje ili primirja koji će se nametnuti neprijatelju i 2) za izradu dugo-ročnih planova o bezbednosti i ekonomskim pitanjima. Pošto je konsultovao predsednika, Hal je odgovorio da se s tom idejom slaže, ali smatra da komisija treba da ima samo prvi od dva zadatka. Možda su u međuvremenu britanska i sovjetska vlada razradile dalje tu zamisao. Jer Staljin je sada rekao Čerčilu i Ruzveltu (kako je zabeleženo na neveštom engleskom jeziku):

„Smatram da je vreme da se obrazuje vojno-politička komisija od predstavnika tri zemlje: Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u cilju razmatranja pitanja koja se odnose na pregovore sa raznim vladama koje se odvajaju od Nemačke. Dosad je stvar stajala ovako: Sjedinjene Države i Velika Britanija su se dogovarale, dok je Sovjetski Savez bio obaveštavan o rezultatima dogovora između dve zemlje kao pasivan, treći posmatrač. Imam da vam kažem da se takva situacija ne može dalje podnosi. Predlažem da se obrazuje komisija i da se za početak Sicilija označi kao njeni sedište.“

Ova značajna poruka otposljata je iz Vašingtona dalje u Kvibek 24. avgusta. Ruzvelt je te noći ušao u sobu pre večere sa rečima „Mi smo obojica ludi“; obojica su bili besni. Harimen se trudio da ih umiri. Upitao je predsednika seća li se jedne rečenice iz Čerčilovog odgovora na neku raniju Staljinovu optužbu (povodom drugog fronta): „Vaša izjava me nimalo ne pogađa.“ Harimen je tada produžio da priča, — a Čerčil je slušao, kako mu je premijer pokazao taj odgovor pre no što će ga poslati Staljinu i upitao ga šta o njemu misli, i da ga je on tada samo zapitao je li ta rečenica baš sasvim tačna. Predsednik se grohotom nasmejao. Ali je premijer i dalje frktao. Iako su Idn i Izmej (Ismay) pokušavali da ga navedu da tu stvar ne uzima toliko k srcu, nije htio da čuje ni za kakva izvinjenja. Posle večere, u razgovoru sa Harimenom, primetio je sumorno da predviđa „krvave posledice u buduć-

nosti“ (uzimajući reč „krvav“ u njenom bukvalnom značenju) i da misli da je Staljin neprirodno zao čovek — sa kojim će biti mnogo muke.

Novu poruku o tom predmetu poslao je Staljin Ruzveltu i Čerčilu preko Soboljeva, sovjetskog opravnika poslova u Londonu. Ne znam da li su je u Kvibeku primili pre ili pošto su sledeće poruke poslate odande 25. avgusta — ali verovatno pre. Pošto je rekao šta misli o predlogu da se održi sastanak između šefova država ili između ministara inostranih poslova (sa čime ćemo se uskoro upoznati), Staljin je ponovo izneo svoje ideje o Italiji i političko-vojnoj komisiji. Potvrdio je, ne izvinjavajući se, prijem kako zajedničke poruke, u kojoj mu se govori o uputstvima datim Ajzenhaueru, tako i potpunog, ispravljenog teksta „dugih uslova“. Rekao je mirno dalje da mu se čini da se ti uslovi potpuno slažu sa ciljevima bezuslovne predaje i da im se prema tome nema šta zameriti. Ali, u svakom slučaju, dodao je, on smatra da je obaveštenje koje mu je poslato apsolutno nedovoljno da bi mogao da proceni mere preduzete prilikom pregovora s Italijom; stoga je ponovio svoje mišljenje da je došlo vreme da se sazove političko-vojna komisija o kojoj je govorio u svom prethodnom odgovoru.

25. avgusta, čim je postignut konačan sporazum između Amerikanaca i Britanaca o konačnom tekstu „dugih uslova“, jedan primerak je hitno poslat u Moskvu s tim da ga Klark-Ker i Stendli uruče Staljinu. Imalo mu se reći da će svi komentari biti blagonaklono proučeni, ali da sovjetska vlada mora shvatiti da vremenski faktor možda neće dopustiti da se uvaže bilo koji novi predlozi. Dvojica ambasadora predala su tu konačnu verziju Molotovu za Staljina 26. avgusta uveče. Ni pre toga ni tada nije naglašeno da su ti uslovi ostavljeni uviđavnosti saveznika i da će posle prihvatanja biti možda ublaženi ako Italijani pruže vojnu pomoć protiv Nemaca.

Dvojica ambasadora su istovremeno uručila i Ruzveltu i Čerčilovu ličnu poruku Staljinu u kojoj mu saopštavaju krupne odluke donete u Kvibeku o vojnim opera-

cijama u 1943. i 1944, čiju smo sadržinu već ranije izneli. Verovatno je da je taj izveštaj u kome se odlučno ukazivalo na željenu operaciju preko Lamanša, doneo ljubazan odgovor o načinu na koji je onaj drugi posao oko italijanske predaje izведен. Jer, Molotov je sutradan ujutru bez daljeg opiranja poslao poruku sa odobrenjem. Sovjetska vlada je potom ovlastila Ajzenhauera da je potpiše u njeno ime.

Na tome se ostalo sve dok italijanska vlada nije ovlastila Kastelana da prihvati savezničku ponudu i ode na Siciliju da potpiše primirje. Ruzvelt i Čerčil su smesta (2. septembra) pohitali da pošalju zajedničku poruku Staljinu i saopšte mu tu vest. Pošto su Ajzenhaueru date slobodne ruke, rekli su dalje, nije izvesno koji će se dokumentat potpisati, kratki vojni uslovi (koje je Staljin video ali se o njima nije izjasnio) ili potpuni uslovi (koje je konačno usvojio). U zaključku su rekli Staljinu da pretpostavljaju da će on biti voljan da Ajzenhauer potpiše u ime sovjetske vlade, bez obzira na to kako reši da postupi. Molotov je odmah odgovorio da sovjetski pristanak da Ajzenhauer potpiše u njihovo ime znači da se to odnosi i na kratke uslove.

„Kratke uslove“ je Ajzenhauer predao u svojstvu „vrhovnog komandanta savezničkih vojnih snaga koji istupa po ovlašćenju vlada Sjedinjenih Država i Velike Britanije a u interesu Ujedinjenih nacija“. Sporazum je potpisao general Volter V. Smit u Ajzenhauerovo ime. Sovjetska vlada nije imala svog predstavnika.

Potpisani sporazum o predaji davao je Ajzenhaueru punu slobodu da sproveđe u život uslove primirja i, razume se, da obrazuje i vodi svaku organizaciju koja je za to potrebna. Nije bilo naznačeno koje će države od Ujedinjenih nacija moći da učestvuju u nadzoru i upravi italijanskim poslovima. Sovjetska vlada će ubrzo zahtevati to učešće. Ona će isto tako podržati Staljinov predlog za obrazovanje trojne vojno-političke komisije koja bi uzela u razmatranje sve pregovore sa vladama koje se

odvajaju od Osovine. Ali biće bolje da te probleme koji su iskrsti ispričamo kad budemo izlagali docnije faze italijanske predaje, i zato ih zasada ostavljamo po strani.

Za sve vreme ove nepripremljene izmene misli sa sovjetskom vladom o predaji Italije, nastavljala se prepiska sa Staljinom o sastanku šefova država ili ministara inostranih poslova. I pored zlovolje zbog Staljinove neljubazne podozrivosti, Ruzvelt je ostao optimist u pogledu ishoda njihovog sastanka. Njegove namere, koje je izneo početkom septembra u jednom razgovoru sa Harimenom, kad je bilo reči da ovaj ide u Moskvu za ambasadora, bile su u skladu sa glavnom mišlju iz tog vremena. On je priznavao da Rusija ima moć da zahvati koji god deo srednje i istočne Evrope želi. Ali je želeo da je nagovori da od toga odustane tako što će joj predočiti reakciju ostanog sveta. Hteo je da se pozove na (navodnu) sovjetsku želju za kolektivnom bezbednošću i jednakosću za okruglim stolom. Spremao se da pokuša da zadovolji Staljinovu želju za neposrednjom bezbednošću time što će pristati da se pridruži kumovanju takvim merama kao što je komadanje Nemačke. Nadao se da će njegova gledišta postati ubedljivija ako ponudi američku pomoć u naknadi štete nanete ratom Sovjetskom Savezu. Jednom reči, ako bi se pokazala umerenom i poverljivom, Rusija bi stekla zasluge, dobila mesto među velikim silama, obećanje da će joj se pružiti zaštita od budućih neprijatelja i pomoći da se ponovo vrati u normalan, mirnodopski život; sve to i još mnogo šta bi mogla dobiti.

Ruzveltova želja da se najpre sam sastane sa Staljinom nestajala je ukoliko se prirodno razvijala bliska saradnja sa Čerčilom oko priprema za predaju Italije i formulisanja zajedničke strategije svetskih razmera. Stoga se u poslednjim pozivima Staljinu predlagao sastanak utroje. Ovaj je odgovorio (u onoj poruci koja je primljena u Kvibeku 25. avgusta, čije smo druge delove koji se odnose na predaju Italije već zabeležili) da ni tada ni u bliskoj budućnosti neće moći da napušta borbeni

front na kome se bije bitka. Možemo napomenuti da to nije bio izgovor; Nemci su i dalje slali nove divizije na istok, a svi glavni sovjetski komandanti podnosili su izveštaje neposredno Staljinu. Čerčil je učinio i poslednji pokušaj, nudeći se da ode u Moskvu, a tada su on i Ruzvelt digli ruke. Pomirili su se s mišljem da se najpre, i to što pre, sastanu ministri inostranih poslova. Prepiska je skrenula na to da se udesi taj sastanak: vreme, mesto i program. Čerčil je želeo da on bude u Londonu. Ruzvelt je želeo da to bude na nekom daljem mestu, gde bi konferencija bila sklonjenija od novinara — možda u Kasablanki ili Tunisu. Staljin je želeo da bude u Moskvi. Ostali su popustili. Svi su se složili za oktobar.

A tada je, 8. septembra, na dan uoči iskrcavanja kod Salerna, Staljin izjavio da će posle toga otići do Irana da se sastane sa Ruzveltom i Čerčilom. Smatrao je da može prihvati Ruzveltov predlog da to bude između 15. novembra i 15. decembra. Predsednik je odmah odgovorio da smatra vreme sastanka kao ugovorenog, ali mu je zbog službenih poslova nezgodno da se toliko udaljava od Vašingtona.

I tako su se u vreme kad je otpočela teška borba za Rim, tri člana saveza opet priklonila jedan drugom. Uspeh zaceljuje rane. Pošto je obezbedita Moskvu, Crvena armija je brzo prodirala na zapad preko ogromnog fronta koji se protezao do Crnog mora. Beskrajna linija koju je Hitler izbacio napred svom snagom i silinom nemačkih mladića koji su se borili za bezumnu stvar, bila je celom svojom dužinom potisнутa unazad. Čestitke su opet letele. Odgovarajući na jednu zajedničku Ruzveltu i Čerčilovu poruku u kojoj mu ovi saopštavaju da su njihove trupe na obalama Napulja, Staljin je (14. septembra) poslao prve pohvalne reči posle više meseci: „Nesumnjivo je da će uspešno iskrcavanje kod Napulja i rascep između Italije i Nemačke naneti još jedan udar hitlerovskoj Nemačkoj i znatno olakšati akcije sovjetskih armija na sovjetsko-nemačkom frontu.“¹⁸⁾ To se i pokazalo. Hitler još uvek

¹⁸⁾ *Closing the Ring*, str. 144.

nije trošio svoje glavne rezerve na sovjetskom frontu. Ali je slao jake divizije, pešadijske i motorizovane, u Italiju i na Balkan i bio prinuđen da tamo angažuje mnogo snaga i potroši dobar deo nagomilane zalihe goriva usled čega će se na istoku ubrzo osetiti oskudica.

Očigledno, bližilo se vreme kad će tvorci odluka morati da se sastanu. Žestina kako vojnih tako i političkih događaja, to je neodoljivo nalagala. Nametala se potreba da se razmotre mogućnosti i koristi od veće koncentracije napada na nemačke snage. Ako, kao što je bilo izgleda, poslednje pobede na bojnom polju budu neposredno praćene još većim, moraće bez odlaganja da se donesu odluke o zemljama koje se oslobođaju nemačkog zagrljaja. Nerešena pitanja političkih načela, ciljeva i vlasti isprečila su se između članova saveza. To se pokazalo nedavno u Italiji. Pošto su pitanja koja su se postavila u toj zemlji uticala na kasnije događaje i razgovore, moraćemo izlaganje o iskustvima saveza skrenuti tim putem.

19) ITALIJA SE PRETVARA U SUBORCA

Dok se vodila žilava borba za napuljsku oblast, trebalo je rešavati u kom će se vidu saradivati s Italijom. To je bio problem preko kojeg se prešlo prilikom žurno sklopljenog primirja potписанog 3. septembra. Badoljo je navaljivao da se Italiji odobri status saveznika ili neke vrste saveznika. „Zar se ne možemo“, pitao je on generala Mak Farlena, oficira za vezu s kraljem i vladom u Brindiziju, „od žrtava primirja pretvoriti u uživaće saveza?“

Ajzenhauer je 18. septembra zatražio nova uputstva. Predlagao je da se Badoljova vlada primi kao suborac pod uslovom: 1) da u nju uđu novi elementi i tako postane izrazitiji predstavnik italijanskog naroda; 2) da obeća da će se održati slobodni izbori i sazvati ustavotvorna skupština; 3) da ostavi otvoren put eventualnom odricanju od prestola u korist sina ili unuka.

On je želeo da Italijanima nadahne više volje za borbu. Dotada je aktivna vojna pomoć koju su pružali bila manja no što se očekivalo. Ajzenhauer je ovako izvestio Maršala nekoliko dana ranije (13. septembra): „Italijani su unutra tako slabi i neaktivni da smo imali malo stvarne pomoći od njih. Ali smo, gotovo na čistu prevaru, doveli italijansku flotu na Maltu i zahvaljujući italijanskoj predaji žurno ušli u Taranto i Brindizi gde nije bilo Nemaca.“

Ali je on u svojoj poslednjoj poruci za preporukama Zajedničkom odboru načelnika generalštabova odmeravao prošle postupke više u odnosu na buduće mogućnosti. „Koristi koje smo već postigli na osnovu primirja ogromne su. Izveli smo operacije „Batris“ (butress, podupirač — napad na južni vrh Italije), „Goblet“ (pehar — iskrcavanje

na gornji deo stopala Italije) i „Musket“ (musketa — iskrcavanje na petu Italije) gotovo bez borbe, a uskoro ćemo izvesti i operacije „Brimstoun“ (brimestone, sumpor — Sardinija) i „Fajerbrend“ (firebrand, ugarak — osvajanje Korzike), da i ne pominjem flotu. Pored svega predstoji nam teška i opasna borba, u kojoj će od naših odnosa sa Italijom zavisiti hoćemo li postići potpun ili delimičan uspeh.“

Ovim opaskama dodao je: „Znam da će linija akcije koju ovde predlažem dovesti do političkih reperkusija i možda izazvati znatnu opoziciju i kritiku. Stoga preporučujem da teret svalimo na sebe, pozivajući se na vojne potrebe koje će, ubedjen sam, predstavljati odlučujući činilac.“

Ovi predlozi su se Čerčilu učinili neobično razumnim. Njegov živi duh pretvorio ih je odmah u program. Ali, iako je to sprovođeno i Italija se time pretvorila u suborca, te stoga neki od „dugih uslova“ primirja ne bi više mogli da se ostvare, on je smatrao da od italijanske vlade treba ipak zahtevati da ih potpiše. Čerčil i Ratni kabinet su za to imali praktičnog razloga: da se uspostavi puna zakonita vlast vrhovnog komandanta da on ne bi morao da se nosi s italijanskom vladom oko svojih naredbi i zahteva dok njegove trupe probijaju sebi put na sever. Sem toga, želeli su da budu sigurni da se Italija neće izvući, usled vojne neophodnosti ili zahvaljujući nekom političkom lukavstvu, i da će biti prinuđena da popravi bar jedan deo zla koje je učinila.

Čerčil je te ideje stavio na hartiju i poslao u posebnim porukama Ruzveltu i Staljinu. Ona poslata u Vašington ukrstila se na putu sa Ruzveltovom upućenom Čerčilu. U njoj je predsednik poslao tekst direktive koja će se dati Ajzenhaueru kad i ukoliko Čerčil na nju pristane. Ta direktiva razlikovala se po jačini od Čerčilovih predloga. Njome se vrhovnom komandantu davala veća sloboda da svoju politiku prilagođava vojnim ciljevima i gledala da izbegne opasnost da savezničko prihvatanje kralja i Badoljove vlade ne dovede do toga da oni budu zadržani i pro-

tiv narodne volje. Konkretnije, glavne tačke Ruzveltove direktive bile su:

- 1) Ajzenhaueru je naređeno da ne predaje druge uslove do daljeg naređenja.
- 2) Bio je ovlašćen da na osnovu vojnih potreba predloži ublažavanje uslova primirja ne bi li omogućio Italijanima da se bore protiv Nemaca.
- 3) Pod uslovom da objavi rat Nemačkoj, Badoljovoj vladi se dopuštalo da ostane i dalje vlada Italije i da se smatra suborcem. Ali samo dajući joj jasno na znanje da to niukoliko neće uticati na nesmetano pravo italijanskog naroda da sam odluči o obliku vladavine.
- 4) Saveznička vojna vlada i odgovarajuće funkcije koje bi se dodelile komisiji za sprovođenje primirja imale su se spojiti u jednu savezničku komisiju pod savezničkim vrhovnim komandantom, koja bi bila ovlašćena da vodi i upućuje Badoljovu vladu u svim stvarima.

Ruzvelt je preneo sadržaj ove direktive američkoj ambasadi u Moskvi da ga uruči Staljinu radi obaveštenja i njegovog mišljenja, ali nije tražio njegov pristanak. U trenutku kad ga je Staljin dobio (uveče 22. avgusta), njegov odgovor na Čerčilovu poruku već je bio napisan i poslat. Staljin je rekao premijeru da se slaže s njegovim idejama, kao i sa mišljenjem da od Badoljove vlade treba tražiti da potpiše duge uslove primirja. On je samo nazlazio da nema razloga da se neki od njih ublažuju — sem ukoliko se ne bi mogli ostvariti u onom delu Italije koji drže Nemci.

Potreba da se Ajzenhaueru dadu uputstva za pregovore sa Badoljovom vladom činila se tako hitnom da ni Čerčil ni Ruzvelt nisu čekali mišljenje Moskve da bi postupili. Čerčil je obavestio Ruzvelta da se slaže s predloženom direktivom. U pogledu vremena kad će se podneti „dugi uslovi“, rekao je da se oslanja na predsednika. Čuvši to, Ruzvelt je prešao na stvar. 23. septembra ovlastio je Ajzenhauera da primeni direktivu. Kad je dva dana docnije Ruzveltu stigao Staljinov odgovor, u njemu je stajalo da maršal Staljin ostaje pri svojim sumnjama u to treba

li ublažavati uslove primirja. A bio je začuđen i onim delom direktive koji se odnosio na to da se ovlašćenje za rukovođenje i upućivanje Badoljove vlade usredsređuje u jednoj komisiji pod savezničkim vrhovnim komandantom. Uskoro ćemo čuti više o tom klinu razdora koji se pojavio među saveznicima po pitanju kako i ko treba da vodi politiku u Italiji za vreme primirja. Tu se spremala gužva, i to možda ne jedna.

Tih istih dana Ajzenhauerovi politički savetnici, Makmilan i Merfi, nosili su se sa Badoljom oko „dugih uslova“. Ovome je teško padalo da ih potpiše. On je pokušavao da Italiju prime kao saveznika, a rekli su mu da to nije moguće. Njegovo negodovanje svodilo se na tri zamerke. Prva je bila da general Kastelano 3. septembra nije pristao na bezuslovnu predaju. Pitanje je li on na to pristao ili nije, veoma je privlačno za onog ko se bavi rešavanjem političkih zagonetki i dvosmislenosti. Ali meni je vreme isuviše kratko da bih se tome posvetio. Sledeća stvar zbog koje se Badoljo bunio jeste da su saveznici izmenili suština obaveza koje su podnete i prihvачene 3. septembra. Za ovo tvrđenje, koje je u stvari značilo optužbu za prevaru, jedini njegov dokaz bilo je njegovo sopstveno mišljenje o tome šta je primirje značilo. Najzad, on se žalio da se razni propisi dugog primirja ne mogu sprovesti. To je bilo tačno iz više razloga — najvažniji je bio taj što su Nemci imali pod sobom isuviše veliki deo Italije, a Badoljova vlada isuviše mali.

Dok se odvijala ova već oveštala raspra sa Badoljom, Čerčil je opet promenio pravac (24. septembra). Makmilan ga je obavestio da misli da bi se Badoljo mogao privoleti da potpiše „duge uslove“ u toku sledećih nekoliko dana, i ukoliko se bude duže odlagalo utoliko će se više pogadati. Premijer je tada rekao predsedniku da misli da je najbolje požuriti se s tim i tako izbeći neprilike koje bi se mogle kasnije pojaviti. Pošto je Staljin u svojoj poruci Čerčilu rekao da je i on za takav korak, predsednik je sada rešio da to sproveđe. Stoga je, revidirajući svoju direktivu, re-

kao Ajzenhaueru da nastoji da što je moguće pre dobije Badoljov potpis na „dugim uslovima”.

U tom presudnom trenutku došlo je do razilaženja između kralja i Badolja. Badoljo je navaljivao na kralja da pristane da se objavi rat Nemačkoj. Ali je kralj odbijao, bar dok se vlada ne proširi i dok ne budu u Rimu. Nemci drže pet šestina Italije, odgovorio je on, i svakako će pribjeći svirepim odmazdama. Sem toga, on nije želeo da podrži obećanje da će italijanski narod moći kasnije da rešava o obliku vladavine, pozivajući se na ono što je rekao Mak Farlenu „da on smatra da je veoma opasno staviti izbor posleratne vladavine bez ikakvih ograničenja u ruke italijanskom narodu”.

Ajzenhauerov izaslanik, general Smit, spustio se u Brindizi da razgovara sa Badoljom i udesi da se on sastane s Ajzenhauerom na Malti. Badoljo je uspeo da dobije kraljev pristanak da se potpišu „dugi uslovi”. Ali je pokušao da se ogradi u pogledu izjave kojoj je kralj prigovarao — neometanog prava italijanskog naroda da izabere sebi oblik vladavine posle rata, tvrdeći da je monarhija potrebna za stabilnost i jedinstvo zemlje.

Badoljo je krenuo iz Brindizija za Maltu da se nađe s Ajzenhauerom. Tu je ponovo pokušao da se uslovi dugog primirja izmene — „da ga poštede”, kako je Čerčil to rekao, „klauzule bezuslovne kapitulacije”. Glavna svrha mogla mu je biti da spase ponos italijanskog naroda. Ali se držao tako tvrdoglavu da je Ajzenhauer bio prinuđen da ga opomene, da ako ne potpiše uslove kakvi jesu, može doći do najtežih posledica, i da će se s Italijom postupati kao sa pobedenom i okupiranom zemljom. Badoljo je najzad potpisao 29. septembra.¹⁹⁾

¹⁹⁾ Ubrzo potom Ajzenhauer je predložio neke izmene u „dugim uslovima”. Između ostalog: 1) izmenu krutog naslova „Dokument predaje” u „Dopunski uslovi primirja s Italijom”; 2) da poslednja rečenica člana 6. iz Uvoda u uslove glasi: „... i primljeni bezuslovno od strane maršala Petra Badolja, šefa italijanske vlade, predstavnika Vrhovne komande italijanskih kopnenih, pomorskih i vazduhoplovnih snaga za to ovlašće-

Ajzenhauer mu je tada dao jedno pismo u kome je stajalo da se smatra da su neki od propisa iz tog dokumenta već ukinuti ili da se ne mogu odmah sproveсти. A zatim da se ima razumeti da će se tačke kako „kratkih“ tako „dugih“ uslova primirja moći menjati s vremena na vreme, ukoliko vojne potrebe ili saradnja s italijanskom vladom pokažu da bi to bilo dobro. Prema Badoljovom docnjem izveštaju, Ajzenhauer mu je obećao još i to da će taj dokument o kapitulaciji ostati „u apsolutnoj tajnosti“. ²⁰⁾ Ruzvelt i Čerčil su se s tim saglasili.

Ajzenhauer je tražio obećanje da će se smesta objaviti rat Nemačkoj. Povinujući se kraljevim željama, Badoljo je oklevao. Ajzenhauer je objasnio Badolju da njegova vlast mora zauzeti konačan antifašistički stav ako želi da stane uz saveznike i stoga ga je nagovarao da je što pre postavi na širu i slobodoumniju osnovu.

Završna izmena misli pokazuje u kojoj je meri nacionalni ponos u stanju da izvitoperi gledanje na istoriju. Ajzenhauer je zahvalio Badolju na njegovom naporu i izrazio nadu da će taj sastanak doneti dobre rezultate. Badoljo je odgovorio — prema onom što je o tom razgovoru zabeležio Merfi (Murphy) — navodeći „... situaciju iz 1918, kad su Italijani... zadali odlučujući udar Nemcima, da su u to vreme sa italijanskom vojskom bile tri

nog od italijanske vlade“ (kurzivom obeleženo ono što je docnije uneto); i 3) da se iz člana 1 (A) teksta izostavi sledeće: „Italijanske kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage predaju se bezuslovno.“

Ruzvelt i Čerčil nisu imali ništa protiv. 1. oktobra Ruzvelt je obavestio Staljinu o predloženim izmenama i zapitao ga slaže li se da se one učine. Staljin je odgovorio da nema šta da zameri. Tako je, u krajnjoj liniji, tekst propisivao bezuslovno prihvatanje uslova koji su bili definitivni — i uslovni u tom smislu što su bili ograničeni.

Sve te izmene unete su na kraju u jedan protokol potpisani 9. novembra. Svi tekstovi koji se na to odnose mogu se naći u *Documents Relating to the Condition of an Armistice with Italy (September—November 1943)* — (Dokumenti koji se odnose na uslove primirja s Italijom), H. M. Stationery Office, Cmd. 6693.

²⁰⁾ Badoglio, Pietro: *Italy in the Second World War* (Italija u drugom svetskom ratu), str. 107.

britanske divizije i jedan američki puk, koji su tesno saradivali u pobedi nad Nemačkom."

Američka i britanska vlada još su bile daleko od toga da se slože u tome kolike treba da su političke izmene koje će se sprovesti u Italiji, i da li one treba da se sprovedu ranije ili docnije. Predsednik, Hopkins i Hal, koji su bili istog mišljenja, mirili su se u ovim ratnim poslovima sa Badoljovom vladom i kraljem kao prolaznim oruđima, koja se mogu pravdati jedino vojnom korišću i potrebom za redovnom vladom dok su još savezničke snage tamo u ratu. Ali su želeli i isčekivali promenu kojom bi se vlast prenela na druge političke elemente u Italiji, one koji nisu imali nikakve veze sa Musolinijem i fašizmom. Slično tome privremeno su podnosili i kralja Viktora Emanuela; inače su smatrali da se on kao ličnost pokazao bojažljiv i nedorastao i da zbog svoje predusretljivosti prema Musolinijevom režimu treba da podnese ostavku i predala vlast svom unuku kome bi se postavili namesnici. Oni su najzad, bili na oprezi da se nekom političkom majstorijom ne uskrati italijanskom narodu mogućnost da odluči želi li ili ne da ima monarha i bilo kakav oblik monarhije.

Čerčila nije iz istih razloga uz nemiravala saradnja s kraljem i Badoljovom vladom. On nije kao Amerikanci imao grižu savesti što drži na vlasti ove bivše ortake fašizma. Bio je blaži u izricanju presude kraljevima i vladama ozakonjenim od kraljeva. Sem toga, on se više brinuo o tome da ne izbjigu neredi ili da se opet ne javi boljševizam u Italiji, a manje o ozlojeđenju (ili „intrigama“ kako ih je on nazivao) levih političkih grupa koje su se protivile fašizmu. Zato je smatrao da razboritost nalaže da se Badoljova i kraljeva vlast podrže, bar dok se situacija sasvim ne sredi; želeo je da se ne žuri sa obnavljanjem političkih stranaka u Italiji i zahtevom da Badoljova grupa podeli s njima vlast ili im je predala.

Zustra prepirka oko toga kakve promene treba sprovesti u Badoljovoj vladu i stavu prema savojskoj dinastiji,

i u kom roku, završila se opet jednim privremenim kompromisom. Nastojanja da se Badoljo ubedi ili, možda, čak i prisili da počne sa smotrenim promenama u svojoj vlasti imala su se podržati. Ali konačna odluka o sudbini i budućnosti monarhije moralna je da čeka dok se ne zauzme Rim i dok ne bude više slobodnih Italijana da iznesu svoje želje. Tako pomireni za neko vreme, tokom one dve nedelje između potpisivanja „dugih uslova“ primirja (29. septembra) i italijanske objave rata Nemačkoj (31. oktobra), Amerikanci i Britanci su gurali Badoljovu vladu ka reformi, Britanci vrhovima prstiju, a Amerikanci palcima.

Badoljo je preko volje primio savet da svoju vladu reorganizuje izgovarajući se da su prvaci liberalnih grupa „aveti jednog ranijeg doba“. Ali je popustio da se ne bi izložio opasnosti da ga otpuste. Ajzenhauer ga je smotrenim rečima nagovarao da prihvati glavne tačke — i da objavi program prilikom objave rata Nemačkoj. Badoljo je rekao narodu da namerava da „upotpuni“ svoju vladu, pozivajući predstavnike svih demokratskih političkih stranaka da u nju uđu. Objasnio je da ta mera neće nikoliko okrnjiti mogućnost koja će im se dati da sami sebi odrede oblik vladavine kad bude uspostavljen mir.

U zajedničkoj deklaraciji koju su Ruzvelt, Čerčil i Staljin objavili 31. oktobra prihvatajući Italiju kao suborca, oni su prihvatili Badoljovu izjavu o njegovim političkim namerama i podvukli njen značaj. Tako je raskrčen put — uz sovjetski pristanak — za istovremeno sprovodenje trostrukе taktike: 1) da se radi s kraljem i Badoljovom vladom; 2) da se u nju uvuku demokratski elementi i 3) da se sačuva mogućnost da italijanski narod docnije odluči koga želi da njime vlada, želi li kralja koga ima ili nekog drugog kralja.

Badoljo je, da unapred kažemo, pokušao da nagovori prvake političkih stranaka da se prime položaja u njegovoj vlasti. Ali oni nisu hteli da služe pod njim. Zahtev da se kralj Viktor Emanuel odrekne prestola i ode postao je, međutim, neodložan. Ali to spada u docniju priču.

20) PRIVREMENI SPORAZUM O ITALIJI: JESEN 1943.

Sovjetska vlada pratila je taj dalji razvoj događaja u Italiji iz dalekog. Iako nije izrazila neslaganje sa politikom koja se tamo sprovodila, nije bila zadovoljna. Njene želje i napor išli su za tim da se ovlašćenje za donošenje i izvršenje odluka prenese sa vrhovnog komandanta kao predstavnika Ujedinjenih nacija na naročitu vojno-političku komisiju (*Military-political Commission — MPC*), u kojoj bi sovjetska vlada bila ravnopravan član i imala možda pravo veta.

Istorijat zapletene prepirke koja je nastala usled tog predloga zaslužuje da mu se posveti pažnja. Setićemo se da se Staljin u kategoričkim porukama Ruzveltu i Čerčilu (od 24. i 25. avgusta) žalio jer je smatrao da nije dovoljno obavešten o onom što se događa u Italiji i jer je mislio da je došlo vreme da se stvori jedna zajednička vojno-politička komisija koja bi odmah počela da radi: „... sa ciljem da razmatra pitanja koja se odnose na pregovore sa raznim vladama koje se otcepljuju od Nemačke.“

Ovaj predlog je ostao otvoren — verovatno zato što se nije smatrao hitnim, jer je Staljin odobrio tekst „dugih uslova“ primirja u kojima se propisivalo kako će se sprovoditi saveznička vlast u Italiji. Članovi 36. i 37. ovog sporazuma glase:

„(36) Italijanska vlada doneće i sprovešće takve zakonske i druge mere kakve budu potrebne za izvršenje ovog dokumenta. Italijanske vojne i građanske vlasti povinovaće se svim nalozima koje im bude davao saveznički vrhovni komandant u tom cilju.“

„(37) Imenovaće se jedna kontrolna komisija kao predstavnik Ujedinjenih nacija koja će se starati o podešavanju i izvršavanju ovog dokumenta po naredenjima i opštim uputstvima savezničkog vrhovnog komandanta.“

Ruzvelt je pretpostavljaо da ovi propisi rešavaju probleme koje je Staljin postavljaо zbog Italije. Jer, u jednoj poruci koju je 5. septembra poslao Staljinu (u kojoj je, uglavnom, bilo reči o predstojećem sastanku ministara inostranih poslova), pominjući samo uzgred Staljinov predlog, on je u koncept ubacio jedan član, koji doteran i redigovan glasi: „Zašto ne biste poslali jednog oficira u glavni štab generala Ajzenhauera u vezi sa komisijom koja će zasedati na Siciliji radi daljih rešavanja pitanja sa Italijanima? On bi se pridružio Britancima i Amerikancima koji sada rade upravo na tom predmetu.“

Staljin je imao utisak da njegov predlog žele da izbegnu. U njegovom odgovoru Ruzveltu od 8. septembra oseća se prizvuk zlovolje. On smatra, kao i ranije, kaže on, da je najvažnije stvoriti vojno-političku komisiju saставljenu od predstavnika tri zemlje sa sedištem „zasad na Siciliji ili u Alžiru“ i da „... slanje sovjetskog oficira u Ajzenhauerov štab ne može niukoliko zameniti vojno-političku komisiju koja je potrebna radi upravljanja na licu mesta pregovorima s Italijom (i vladama drugih naroda koji se budu odvajali od Nemaca).“ On je dodao da je prošlo već dosta vremena i da ništa nije učinjeno.

Ruzvelt i Čerčil su poslali paralelno odgovore Staljinu 10. septembra. Predsednik je rekao da pristaje da se odmah obrazuje vojno-politička komisija i predložio da ona održi svoj prvi sastanak u Alžиру 21. septembra. Ali je obazrivo obišao pitanje koje će joj se funkcije dodeliti, dodajući da će se komisiji „naravno, dati potpuna obaveštenja o napredovanju sadašnjih i budućih pregovora, ali da ona (komisija) neće imati vojna ovlašćenja. Za takva ovlašćenja moraće se obraćati svojim vladama preno što pristupe akciji.“ I Čerčil je prihvatio ideju o stva-

ranju takve komisije. Šta je mogao reći o njenom eventualnom radu nije nam poznato.²¹⁾

Potvrđujući prijem njihovih poruka, Staljin je odgovorio predsedniku Ruzveltu i premijeru Čerčilu (12. septembra) da smatra pitanje komisije „u osnovi rešeno“. Rekao je da imenuje Višinskog, pomoćnika komesara za inostrane poslove za opunomoćenog sovjetskog predstavnika, da će Bogomolov, sovjetski ambasador pri savezničkim vladama u izgnanstvu u Londonu biti njegov pomoćnik i da će se njima pridati grupa odgovornih vojnih i političkih stručnjaka i mali broj tehničkog osoblja. Složio se da komisija počne s radom krajem septembra i dodao da nema ništa protiv da se prvi sastanak održi u Alžiru, s tim što bi sama komisija docnije rešila hoće li se ili ne prenesti na Siciliju ili u neko drugo mesto u Italiji. Najzad je kazao da Čerčilovu izjavu u pogledu funkcija komisije smatra „ispravnom“, ali drži da bi one mogle biti tačnije određene posle prvih iskustava komisije ne samo s obzirom na Italiju, već i na ostale zemlje.

Ispalo je da su američka i britanska vlada sasvim drukčije no sovjetska zamislile šta će MPC imati da radi, osobito kakvu će ulogu imati da igra u upravljanju italijanskim poslovima.

Ovo prvo razmimoilaženje obelodanilo se prilikom izmene nota povodom predsednikove direktive Ajzenhaueru od 23. septembra. U njoj se ovome nalaže da izvrši pripreme potrebne za sprovodenje u delo člana 37. „dugih uslova“ i obrazuje jednu kontrolnu komisiju pod svojim rukovodstvom, u kojoj će se usredsrediti funkcije savezničke vlade u Italiji i koja će se i ovlastiti da vodi i upućuje Badoljovu vladu u svim pitanjima. U noti koju je 25. septembra Molotov podneo američkoj vradi komentarišući tu direktivu, on pita zašto je uopšte potrebno stvarati savezničku kontrolnu komisiju pod Ajzenhauerom, pošto je (navod): „... kao što je poznato, posle ra-

²¹⁾ U knjizi *Closing the Ring*, str. 281—82, Čerčil navodi neke delove iz svoje poruke Staljinu od 10. septembra, ali ne ono što je rekao o vojno-političkoj komisiji.

tifikacije detaljnih uslova primirja odlukom tri vlade obrazovana vojno-politička komisija, na osnovu koje se pitanje kontrolne komisije predviđene članom 37. detaljnih uslova može smatrati ukinutim.“

Sem toga, u Molotovljevoj noti se kaže da sovjetska vlada smatra da Vojno-političkoj komisiji treba staviti u dužnost da koordinira i upravlja svim poslovima ne samo savezničke građanske već i vojne organizacije na neprijateljskoj teritoriji, koji bi se odnosili na uslove primirja i kontrolu nad njihovim izvršenjem. Stoga on smatra da toj komisiji treba dati u nadležnost izdavanje naređenja Badoljovoj vlasti u političkim, administrativnim i vojnim stvarima u tim okvirima, dok bi se vrhovnom komandantu ostavilo da upravlja vojnim operacijama. Proglas koji je sovjetska vlada objavila preko štampe istog dana zasnivao se na tim postavkama. Njegova sadržina, kao i izbor Višinskog — koji je bio prvi pomoćnik komesara, zadužen za veze sa Sjedinjenim Državama i Velikom Britanijom — za sovjetskog člana komisije, pokazuje kako se ozbiljno gledalo na njen delokrug rada. Sovjetsko shvatanje bilo je u skladu sa njenom uobičajenom praksom da vojne operacije budu stalno podvrgnute političkoj kontroli; političko-vojna komisija je trebalo da bude telo sastavljeno iz političkih predstavnika ili komesara koji bi rukovodili vojnom i građanskom organizacijom na okupiranim teritorijama. To je bilo od istorijskog značaja, jer bi dalo sovjetskoj vlasti glavnu ulogu u političkom razvoju Italije. Možda bi američka i britanska vlast imale docnije ravnopravan ideo u određivanju politike u pobeđenim državama nemačkih satafita na istoku, premda to nimalo nije izvesno kad se tiče zemalja koje se graniče sa Sovjetskim Savezom.

Ma kako bilo, američka i britanska vlast nisu mislile da MPC treba da dobije ovlašćenje da izdaje naredbe vrhovnom komandantu niti da zauzme mesto neke savezničke kontrolne komisije. Prema njihovom planu, MPC je imala da bude savetodavno telo za vezu i centar za konsultovanje. Kao naknadu što se odbija sovjetski pred-

log za raspuštanje Savezničke kontrolne komisije MPC (nota od 25. septembra), britanski Forin ofis je bio spreman da Sovjetskom Savezu dodeli veći ideo u Kontrolnoj komisiji. Američko Ministarstvo inostranih poslova nije imalo ništa protiv toga. Ali se to Ministarstvu rata nije dopadalo. Ono je smatralo da sovjetska vlada treba da se zadovolji mestom u bilo kakvoj grupi za nadzor koja se bude osnovala.

Prvi sastanak ove novoosnovane grupe (koja se u početku u diplomatskoj prepisci nazivala Vojno-političkom komisijom, docnije Sredozemnim savetom, i, najzad, Savetodavnim većem za Italiju) odložen je, jer se Višinski razboleo. Ali vreme koje je time dobiveno za razgovor nije donelo približavanje u shvatanjima vlada koje će obrazovati komisiju. Ono je samo pružilo priliku da one ponove svoja različita mišljenja.

I druge zemlje, pored Sovjetskog Saveza, navaljivale su da uzmu učešća u sprovođenju uslova predaje Italije i kontroli nad italijanskim stvarima — francuski Komitet narodnog oslobođenja, Grčka, Jugoslavija, Kina i Brazilija. Hoće li se one pozvati da postanu članovi Savetodavnog veća ili uzeti za njegove vanredne članove? Ili treba izmisliti nešto drugo? Predlozi su napisani i izmenjani u toku dve nedelje pre no što će se u oktobru u Moskvi sastati ministri inostranih poslova. Ali ništa nije rešeno. Čitav niz pitanja ostao je da čeka taj sastanak.

Na tom sastanku, da ispričamo odmah, još pre no što predemo na izveštaj o drugim poslovima koji su na njemu obavljeni, Idn i Hal su se zalagali za jedan plan koji je, uglavnom, sastavljen po predlozima primljenim od Ajzenhauera. Ti predlozi su se zasnivali na mišljenju da je od najvećeg značaja da vrhovni komandant i dalje dobija i vojna i politička uputstva od Kombinovanog odabora načelnika generalštabova; ali su u tim okvirima, ovi predlozi bili napredniji i elastičniji od svih ranijih.

U prvom razgovoru ministara inostranih poslova u Italiji (22. oktobra), Idn je istakao dva predloga. Za

jedan je rekao da je vrlo mnogo na liniji predloga koje je prvo bitno dala sovjetska vlada. On se odnosio na obrazovanje jedne političko-vojne komisije koja bi se bavila svim pitanjima koja se tiču Evrope i proizilaze iz daljeg toka rata, sem onih koja se tiču neposredno vojnih operacija. Ta komisija bi, po njegovoj zamisli, imala najširu moguću savetodavnu moć, ali ne i izvršnu vlast. Drugo je bio jedan nacrt u kome se predviđao aranžman za kontrolu nad sprovodenjem uslova primirja u Italiji. Tu je bio izložen jedan program u tri faze. U toku prve faze, koja bi trajala dok se italijanska vlada ne vrati u Rim, jedna sužena saveznička kontrolna komisija (verovatno američko-britanska) radila bi pod rukovodstvom vrhovnog komandanta. U drugoj fazi, koja bi otpočela tog momenta i trajala dok se ne završi rat u Italiji ili u označenim njenim delovima, postojalo bi još i jedno međusavezničko savetodavno veće čiji bi član bila i sovjetska vlada. U trećoj i poslednjoj fazi vrhovni komandant bi se odrekao predsedničkog položaja u Kontrolnoj komisiji i to šire Savetodavno veće preuzele bi od njega upravu sa izvršnom vlašću u poslovima kontrole.

Molotov je započeo svoj komentar na te predloge naglašavajući kako je sovjetskoj vladi teško palo kad je čula šta se dešava, nemajući svog predstavnika ni u severnoj Africi ni u Italiji. On se ponovo pokazao podozrivim u pogledu svake namere da se izmene usvojeni uslovi primirja, i Idn ga je ponovo uveravao da će oni ostati na snazi u celini i da se mogu izmeniti samo po zajedničkom pristanku sva tri saveznika. Molotov je priznao da sovjetska vlada pridaje najveći značaj političkim događajima u Italiji; izjavio je da, s obzirom na ulogu koju je fašizam odigrao u započinjanju rata, sovjetska vlada jako želi da što pre dođe do prelaza na demokratski sistem. On je izneo sedam principa za upravljanje političkim poslovima Italije, koje, po mišljenju njegove vlade, treba odmah sprovesti.

Ni Idnov program sa tri faze ni Halov pokušaj da ubedi Molotova da će se naša politika strogo držati prin-

cipa koje je iznela sovjetska vlada, nisu zadovoljavali Molotovljevu želju da ima sovjetskog predstavnika na licu mesta obaveštenog iz prve ruke. Ali je spontano prihvatanje sovjetskih principa od strane Amerikanaca i Engleza uticalo, možda, na njega da se priključi nečem što je u to vreme bilo gotovo operativan plan, umesto da nastoji da ga potpuno obori. U svakom slučaju, on nije obnovio sovjetski predlog da se Saveznička kontrolna komisija raspusti niti je izričito tražio ravnopravno mesto u njoj. Umesto toga, navaljivao je da se odmah osnuje Savetodavno veće. Hal i Idn su rekli da su spremni da to preporuče svojim vladama, s tim da Ajzenhauer pristane. Oni su to odmah i učinili, ali odgovori su sporo stizali. Razgovori između tri ministra pokazali su, u međuvremenu, da još ne postoji jasan sporazum o članstvu u Savetodavnom veću. Britanija je želela da u njemu budu i Grčka i Jugoslavija. Molotov nije to želeo. Razlika u mišljenju je izglađena tako što je predviđeno da će veće u početku imati samo četiri člana, ali da će se druga dva priključiti što je moguće pre.

Američka i britanska vlada pristale su na sovjetsku želju da se Savetodavno veće stvori bez odlaganja. U poštijenom sporazumu koji je unet u protokol konferencije, posebno je naglašeno da Savetodavno veće samo prati rad kontrolnog sistema u Italiji i savetuје vrhovnog komandanta kao predsednika Kontrolne komisije u važnim političkim pitanjima, a ne brine se o vojnim poslovima. Vrhovni komandant zadržava vrhovnu vlast s tim da prima naređenja od Kombinovanog odbora načelnika generalstabova.

Kasnije ćemo videti da će sovjetska vlada tvrditi da je italijanski aranžman predstavlja dobar i pošten uzor koji treba primeniti i u zemljama koje je oslobođila Crvena armija, stav koji će Britanci i Amerikanci pobijati iz raznih razloga, između ostalog zato što su oni u Italiji samo primenili niz principa koje su Rusi prvi formulisali.

Moramo se još malo zadržati na tom predlogu koji je učinio Molotov, i koji je prihvaćen, da se sve tri vlade zajednički izjasne u prilog sprovođenja izvesnih „hitnih političkih mera“, odnosno onih sedam principa za usmjeravanje italijanske politike koje smo maločas pomenuli. Prvi od njih bio je „demokratizacija italijanske vlade uključivanjem predstavnika antifašističkih stranaka“. Drugi su se odnosili na obnovu individualnih i kolektivnih sloboda, ukidanje svih fašističkih ustanova i organizacija, uklanjanje svih fašističkih i profašističkih elemenata iz vlade i sa drugih uticajnih mesta, amnestija za političke zatvorenike i hapšenje glavnih ratnih zločinaca.

Britanski i američki ciljevi i naklonosti bili su savim u skladu s tim merama — samo s tom razlikom što oni nisu bili za toliku žurbu i što su smatrali da treba postupati obazrivije zbog posledica. Hal je odao svoja prava osećanja prema fašizmu rekavši „... da kad bi njega pustili da radi po svome, on bi uzeo Hitlera, i Mussolinija, i Tojua i njihove doglavnike i izveo ih pred preki sud, a sutradan u zoru desio bi se istorijski događaj.“ Iako su se potpuno slagali sa Molotovom da svi „demokratski“ elementi moraju dobiti punu političku slobodu u Italiji, Idn i Hal su bili oprezni u tome dokle i kojom brzinom treba saveznici da istupaju da bi uticali na politički razvoj Italije. U zajedničkom memorandumu koji su dali Molotovu objašnjava se kako saveznici verno idu za ostvarenjem istih mera koje sovjetskoj vlasti leže na srcu, iako ne zanemaruju staranje i kontrolu, tako potrebne u ovom periodu teških i živih vojnih operacija.

Poruke poslate u London i Vašington raščistile su put za zajedničku deklaraciju. Veštim izborom reči postignut je sporazuman tekst koji je objavljen pri kraju konferencije. Prvi član tog teksta glasio je: „Od najvećeg je značaja da se postigne demokratizacija italijanske vlade uvođenjem u nju predstavnika onih delova italijanskog naroda koji su se oduvek protivili fašizmu.“ To je obavezivalo saveznike koji su imali kontrolu u svojim rukama da sprovedu takvu izmenu italijanske vlade i

podsticalo italijanske političke prvake da je zahtevaju. I premda nije sputavalo saveznike krutom obavezom, izlagalo ih je izvesnom pritisku.

Pitanje šta će biti s kraljem i monarhijom nije ovog puta dodirivano: „... ništa u ovoj deklaraciji“, stajalo je u drugom jednom članu, „ne sme se upotrebiti protiv prava italijanskog naroda da na kraju sam sebi bira oblik vladavine.“

Ova „Deklaracija o Italiji“ bila je jedna od umirujućih postignuća Moskovske konferencije. Ona je predskazivala slogu za onaj dan kad pobeda bude donela zajedničke odgovornosti.